

МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ «ІНТЕРНАУКА».

ISSN 2520-2308 (print)
ISSN 2709-5452 (online)

Серія: «Юридичні науки»

INTERNATIONAL SCIENTIFIC
JOURNAL «INTERNAUKA».

Series: «Juridical sciences»

№ 7 (53) / 2022

**МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ
«ІНТЕРНАУКА».**

Серія: «Юридичні науки»

**INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL
«INTERNAUKA».**

Series: «Juridical sciences»

НАУКОВЕ ФАХОВЕ ВИДАННЯ

*Свідоцтво
про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
КВ № 22442-12342Р*

№ 7(53)

Київ 2022

ББК 67
УДК 34
М-43

Повний бібліографічний опис усіх статей Міжнародного наукового журналу «Інтернаука». Серія: «Юридичні науки» подано в: **Index Copernicus International (ICI); Polish Scholarly Bibliography; ResearchBib; Наукова періодика України.**

Журнал зареєстровано в міжнародних каталогах наукових видань та наукометричних базах даних: Index Copernicus International (ICI); Polish Scholarly Bibliography; ResearchBib; Ulrichsweb Global Serials Directory; Google Scholar; Наукова періодика України; Bielefeld Academic Search Engine (BASE); Electronic Journals Library; Open J-Gate; Academic keys; Staats- und Universitätsbibliothek Hamburg Carl von Ossietzky.

НАУКОВЕ ФАХОВЕ ВИДАННЯ

Видання включене до Переліку наукових фахових видань МОН України (категорія «Б»)

Наказ МОН України № 409 від 17.03.2020

Спеціальності:

081 Право

262 Правоохоронна діяльність

Засновники:

1. Київський кооперативний інститут бізнесу та права.
2. Приватна установа «Науково-дослідний інститут публічного права».
3. Громадська організація «Міжнародна академія освіти і науки».
4. Товариство з обмеженою відповідальністю «Фінансова Рада України».

У журналі опубліковані наукові статті з актуальних проблем юридичної науки.

Для наукових працівників, викладачів, студентів юридичних спеціальностей, працівників державних установ, юридичних компаній, судів, правоохоронних органів й інших зацікавлених осіб.

Матеріали публікуються мовою оригіналу в авторській редакції.

Редакція не завжди поділяє думки і погляди автора. Відповідальність за достовірність фактів, імен, географічних назв, цитат, цифр та інших відомостей несуть автори публікацій.

У відповідності із Законом України «Про авторське право і суміжні права», при використанні наукових ідей і матеріалів цієї збірки, посилання на авторів та видання є обов'язковими.

© Автори статей, 2022

© Міжнародний науковий журнал «Інтернаука».
Серія: «Юридичні науки», 2022

ISSN 2520-2308 = Internauka. Seria: Ūridičeskie nauki (Kiev)/Meždunarodnyj naučnyj žurnal "Internauka".
Seria: Ūridičeskie nauki

Редакційна колегія

Голова редакційної колегії: **Курило Володимир Іванович** — доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НААН України, Заслужений юрист України, завідувач кафедри адміністративного та фінансового права Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Заступник голови редакційної колегії: **Мушенко Віктор Васильович** — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права Національного торговельно-економічного університету (Київ, Україна)

Секретар редакційної колегії: **Ільченко Олександр Васильович** — кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки Сумського державного університету (Суми, Україна)

Члени редакційної колегії

Биркович Тетяна Іванівна — доктор наук з державного управління, кандидат юридичних наук, професор, завідувач кафедри державного управління та права Київського університету культури (Київ, Україна)

Гаруст Юрій Віталійович — доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки Сумського державного університету (Суми, Україна)

Гулак Олена Василівна — доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри адміністративного та фінансового права Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Дем'янчук Юрій Вікторович — доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри цивільного, господарського, адміністративного права та правоохоронної діяльності Білоцерківського інституту економіки та управління Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна» (Біла Церква, Україна)

Дрозд Олексій Юрійович — доктор юридичних наук, професор, начальник ад'юнктури і докторантири Національної академії внутрішніх справ (Київ, Україна)

Зіха Іржі — PhD in Law, старший викладач факультету менеджменту і економіки Університету Томаша Баті у Зліні (Злін, Чеська Республіка)

Короєд Сергій Олександрович — доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри цивільного права і процесу ПВНЗ Університет Короля Данила (Івано-Франківськ, Україна)

Куліш Анатолій Миколайович — доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, директор ННІ права Сумського державного університету (Суми, Україна)

Курило Інна Володимирівна — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Ладиченко Віктор Валерійович — доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Лоренцмайєр Штефан — доктор юридичних наук, професор, координатор програми «Еразмус» юридичного факультету Аугсбурського університету (Аугсбург, ФРН)

Мельничук Ольга Федорівна — доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри публічно-правових дисциплін Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (Вінниця, Україна)

Миронець Оксана Миколаївна — кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного і адміністративного права Юридичного факультету Національного авіаційного університету (Київ, Україна)

Омельчук Василь Андрійович — доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри права Київського кооперативного інституту бізнесу і права (Київ, Україна)

Резнік Олег Миколайович — доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, заступник директора з наукової роботи ННІ права Сумського державного університету (Суми, Україна)

Самохін Анатолій Вікторович — доктор медичних наук, професор, Заслужений лікар України, завідувач відділенням травматології, керівник міського центру ургентної спеціалізованої ортопедо-травматологічної допомоги Київської міської клінічної лікарні № 12 (Київ, Україна)

Світличний Олександр Петрович — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільного та господарського права Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Фунта Растіслав — кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри міжнародного права та європейського права Університету Данубіус (Сладковічово, Словацька Республіка)

Юринець Юлія Леонідівна — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри конституційного і адміністративного права Національного авіаційного університету (Київ, Україна)

Яра Олена Сергіївна — доктор юридичних наук, професор, декан юридичного факультету Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Editorial Board

Chief Editor: **Volodymyr Kurylo** — Doctor of Legal Sciences, Professor, Corresponding Member of the NAAS of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine, Head of the Department of Administrative and Financial Law of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Deputy editor: **Victor Mushenok** — Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of Administrative, Financial and Information Law of the State University of Trade and Economics (Kyiv, Ukraine)

Executive Secretary: **Oleksandr Ilchenko** — Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Administrative, Economic Law and Economic Security of the Sumy State University (Sumy, Ukraine)

Members of the Editorial Board

Tatyana Berkovich — Doctor of Sciences in Public Administration, Candidate of Legal Sciences, Professor, Head of the Department of Public Administration and Law of the Kyiv University of Culture (Kyiv, Ukraine)

Yurii Demianchuk — Doctor of Legal Sciences, Associate Professor, Professor of Civil, Commercial, Administrative Law and Law Enforcement of the Bila Tserkva Institute of Economics and Management of the Open International University of Human Development “Ukraine” (Bila Tserkva, Ukraine)

Alexei Drozd — Doctor of Legal Sciences, Professor, Head of Adjuncture and Doctorate of the National Academy of Internal Affairs (Kyiv, Ukraine)

Rastislav Funta — Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of International Law and European Law of the Danubius University (Sladkovichovo, Slovak Republic)

Yuriy Harust — Doctor of Legal Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Administrative, Economic Law and Economic Security of Sumy State University (Sumy, Ukraine)

Olena Hulak — Doctor of Legal Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of Administrative and Financial Law of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Sergiy Koroed — Doctor of Legal Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Civil Law and the Law of the Higher Education of the King Danylo University (Ivano-Frankivsk, Ukraine)

Anatoliy Kulish — Doctor of Legal Sciences, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Director of the Academic and Research Institute of Law of Sumy State University (Sumy, Ukraine)

Inna Kurylo — Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of International Law and Comparative Law of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Victor Ladychenko — Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of International Law and Comparative Law of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Stefan Lorenzmeier — Doctor of Legal Sciences, Professor, Coordinator of the Erasmus Program of the Faculty of Law of the Augsburg University (Augsburg, Germany)

Olga Melnichuk — Doctor of Legal Sciences, Professor, Head of the Department of Public Law Disciplines of the Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University (Vinnytsia, Ukraine)

Oksana Myronets — PhD in Law, Associate Professor of the Department of Constitutional and Administrative Law of the Faculty of Law of the National Aviation University (Kyiv, Ukraine)

Vasily Omelchuk — Doctor of Legal Sciences, Professor, Head of the Department of Law, Kiev Cooperative Institute of Business and Law (Kyiv, Ukraine)

Oleg Reznik — Doctor of Legal Sciences, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Deputy Director for Scientific Work of the Educational and Scientific Law Institute of Sumy State University (Sumy, Ukraine)

Anatoly Samokhin — Doctor of Medical Sciences, Professor, Honored Doctor of Ukraine, Head of the Department of Traumatology, Head of the City Center of Urgent Specialized Orthopedic-Traumatological Care of Kyiv City Clinical Hospital № 12 (Kyiv, Ukraine)

Oleksandr Svitlychnyi — Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of Civil and Commercial Law of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Olena Yara — Doctor of Legal Sciences, Professor, Dean of the Law Faculty of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Yuliya Yurinets — Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of Constitutional and Administrative Law of the National Aviation University (Kyiv, Ukraine)

Jiri Zicha — PhD in Law, Senior Lecturer of the Faculty of Management and Economics of the Tomas Bata University in Zlín (Zlín, Czech Republic)

ЗМІСТ

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА;
ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

**Бабаєва Олександра Володимирівна, Верхогляд-Герасименко Олена Володимирівна,
Повзик Євген Вікторович**
ЕТИЧНІ ТА ПРАВОВІ АСПЕКТИ ПРИЙНЯТТЯ СЛІДЧИМ СУДДЕЮ, СУДОМ РІШЕННЯ
ПРО ПРИМУСОВЕ ГОДУВАННЯ ЗАСУДЖЕНИХ ТА ОСІБ, ЯКІ ТРИМАЮТЬСЯ ПІД ВАРТОЮ...9

Верхогляд-Герасименко Олена Володимирівна, Панова Аліса Віталіївна
МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ДОТРИМАННЯ ПРАВНИКОМ ПРЕЗУМПЦІЇ НЕВИНУВАТОСТІ...21

Войтович Ірина Степанівна
ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТ ФАКТИЧНИХ ПІДСТАВ ПРОВЕДЕННЯ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ...33

Гриненко Сергій Олександрович, Зеленська Ірина Миколаївна
ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ НЕЗАКОННИМИ ДІЯМИ, РІШЕННЯМИ ТА
БЕЗДІЯЛЬНІСТЮ ОРГАНІВ, ЩО ЗДІЙСНЮЮТЬ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВУ ДІЯЛЬНІСТЬ,
ДОСУДОВЕ РОЗСЛІДУВАННЯ, ПРОКУРАТУРИ І СУДУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ 40

Марочкін Олексій Іванович, Повзик Євген Вікторович
ВІДКРИТТЯ МАТЕРІАЛІВ, ОТРИМАНИХ В РЕЗУЛЬТАТІ ВИКОРИСТАННЯ ОСОБЛИВИХ
(НЕГЛАСНИХ) МЕТОДІВ РОЗСЛІДУВАННЯ: МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ТА ПРАКТИКА
ПРАВАЗАСТОСУВАННЯ..... 49

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Старченко Антон Юрійович
МЕДІАЦІЯ ЯК АЛЬТЕРНАТИВНИЙ СПОСІБ ВРЕГУЛЮВАННЯ ТРУДОВИХ СПОРІВ 60

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО;
МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

Ярмолюк Анастасія Андріївна
ВПЛИВ КОНЦЕПЦІЇ ВІДКРИТИХ ІННОВАЦІЙ НА ЗАКОНОДАВСТВО У СФЕРІ
ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ УКРАЇНИ 66

CONTENTS

CRIMINAL PROCESS AND CRIMINALISTICS; FORENSIC EXAMINATION; OPERATING ACTIVITIES

- Babaieva Oleksandra, Verkhohliad-Herasymenko Olena, Povzyk Yevhen**
ETHICAL AND LEGAL ASPECTS OF ACCEPTANCE OF DECISIONS BY THE INVESTIGATING
JUDGE AND COURT ON FORCED FEEDING OF CONVICTS AND PERSONS KEPT IN CUSTODY .. 9
- Verhoglyad-Gerasymenko Olena, Panova Alisa**
INTERNATIONAL STANDARDS FOR LAWYERS' OBSERVANCE OF THE PRESUMPTION
OF INNOCENCE..... 21
- Voytovych Iryna**
CONCEPT AND CONTENT OF FACTUAL GROUNDS FOR CONDUCTING INVESTIGATIVE
(SEARCH) ACTIONS..... 33
- Grynenko Sergii, Zelenska Iryna**
REMEDY FOR DAMAGES CAUSED BY ILLEGAL ACTIONS, DECISIONS AND INACTIVITY
OF ORGANIZATIONS THAT PROVIDES OPERATIVE ACTIVITY, PRE-TRIAL INVESTIGATION,
PROSECUTION AND JUSTICE IN THE CONDITIONS OF WAR..... 40
- Marochkin Oleksii, Povzyk Yevhen**
DISCLOSING RESULTS OF THE USE OF SPECIAL (SECRET) INVESTIGATION TECHNIQUES:
INTERNATIONAL STANDARDS AND PRACTICE 49

LABOR LAW; SOCIAL SECURITY LAW

- Starchenko Anton**
MEDIATION AS AN ALTERNATIVE WAY TO SETTLEMENT OF LABOR DISPUTES 60

CIVIL LAW AND CIVIL PROCEDURE; FAMILY LAW; PRIVATE INTERNATIONAL LAW

- Yarmoliuk Anastasiia**
THE INFLUENCE OF THE CONCEPT OF OPEN INNOVATION ON THE LEGISLATION IN
THE FIELD OF INNOVATIVE ACTIVITY AND INTELLECTUAL PROPERTY OF UKRAINE 66

УДК 343.13:343.8:342.7

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА
ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

Бабаєва Олександра Володимирівна
*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінальної юстиції
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого*

Бабаева Александра Владимировна
*кандидат юридических наук, доцент,
доцент кафедры уголовной юстиции
Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого*
Babaieva Oleksandra
*PhD in Law, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Criminal Justice
Yaroslav Mudryi National Law University*
ORCID: 0000-0001-5427-1955

Верхогляд-Герасименко Олена Володимирівна
*кандидат юридичних наук,
асистент кафедри кримінальної юстиції
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого*

Верхогляд-Герасименко Елена Владимировна
*кандидат юридических наук,
ассистент кафедры уголовной юстиции
Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого*
Verkhohliad-Herasymenko Olena
*PhD in Law, Assistant of the Department of Criminal Justice
Yaroslav Mudryi National Law University*
ORCID: 0000-0003-3461-0483

Повзик Євген Вікторович
*кандидат юридичних наук,
асистент кафедри кримінальної юстиції
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого*

Повзык Евгений Викторович
*кандидат юридических наук,
ассистент кафедры уголовной юстиции
Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого*
Povzyk Yevhen
*PhD in Law, Assistant of the Department of Criminal Justice
Yaroslav Mudryi National Law University*
ORCID: 0000-0002-5261-0973

DOI: 10.25313/2520-2308-2022-7-8170

**ЕТИЧНІ ТА ПРАВОВІ АСПЕКТИ ПРИЙНЯТТЯ СЛІДЧИМ СУДДЕЮ,
СУДОМ РІШЕННЯ ПРО ПРИМУСОВЕ ГОДУВАННЯ ЗАСУДЖЕНИХ ТА ОСІБ,
ЯКІ ТРИМАЮТЬСЯ ПІД ВАРТОЮ**

**ETHICAL AND LEGAL ASPECTS OF ACCEPTANCE OF DECISIONS
BY THE INVESTIGATING JUDGE AND COURT ON FORCED FEEDING
OF CONVICTS AND PERSONS KEPT IN CUSTODY**

Анотація. В статті розглянуті етичні та правові питання прийняття слідчим суддею, судом рішення про примусове годування засудженого та особи, яка тримається під вартою. Зазначається, що з огляду на те, що судові рішення про примусове годування засуджених, або осіб, які тримаються під вартою пов'язано із медичним втручанням, його прийняття та виконання знаходиться не тільки у площині права, а й юридичної та медичної етики. У статті здійснюється спроба одночасного виокремлення та аналізу міжнародних етичних, медичних та правових норм і принципів, а також правових позицій ЄСПЛ з питань примусового годування засудженого, або особи, яка тримається під вартою. Проаналізовано критерії відповідності примусового годування вимогам статті 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, а саме: встановлення медичної необхідності процедури примусового годування, дотримання процедурних гарантій та спосіб здійснення процедури не має перевищувати стандарт мінімального рівня жорстокості встановленого у практиці Суду. Зроблено висновок, що міжнародні медичні асоціації визнають примусове годування людини, яка прямо та свідомо відмовилася від їжі, невиправданим за певними виключеннями: наприклад, якщо пацієнт вже не може самостійно приймати рішення й при цьому, не залишив жодних інструкцій на цей випадок. З огляду на те, що Україна входить до переліку держав, у яких примусове годування особи, свободу якої обмежено, дозволяється на законодавчому рівні, необхідно розроблення та затвердження порядку проведення примусового годування у випадку задоволення клопотання судом. Здійснено аналіз вітчизняної судової практики з питання застосування примусового годування засудженого, або особи яка тримається під вартою. Зроблено висновок про те, що переважна більшість відповідних клопотань (подань) задовольняється судами. При цьому, як правило, суди у таких рішеннях не оцінюють необхідність примусового годування відповідно до критеріїв Європейського суду з прав людини, а лише обмежуються вказівкою на те, що відповідно до практики Суду таке годування не вважається поведінням, що принижує людську гідність. Звернуто увагу на те, що чинне законодавство України визначає процесуальний порядок примусового годування виключно стосовно засудженого. Якщо ж підозрюваний чи обвинувачений, який тримається під вартою, відмовляється від прийому їжі протягом тривалого часу, що, у свою чергу, створює очевидну загрозу його життю, то в такому разі правовий механізм застосування до нього примусового годування відсутній.

Ключові слова: професійна компетентність судді, етично-правові аспекти судового рішення, оголошення голодування, примусове годування, кримінальне провадження, права людини.

Аннотация. В статье рассмотрены этические и правовые вопросы принятия следственным судьей, судом решения о принудительном кормлении осужденного и лица, содержащегося под стражей. Отмечается, что, учитывая, что судебное решение о принудительном кормлении осужденных или лиц, содержащихся под стражей связано с медицинским вмешательством, его принятие и исполнение находится не только в плоскости права, но и юридической и медицинской этике. В статье осуществляется попытка одновременного выделения и анализа международных этических, медицинских и правовых норм и принципов, а также правовых позиций ЕСПЧ по принудительному кормлению осужденного или лица, содержащегося под стражей. Проанализированы критерии соответствия принудительного кормления требованиям статьи 3 Конвенции о защите прав человека и основных свобод, а именно: установление медицинской необходимости процедуры принудительного кормления, соблюдение процедурных гарантий и способ осуществления процедуры не должен превышать стандарт минимального уровня жестокости, установленного в практике Суда. Сделан вывод, что международные медицинские ассоциации признают принудительное кормление человека, прямо и сознательно отказавшегося от еды, неоправданным, но с определенными исключениями: например, если пациент уже не может самостоятельно принимать решения и при этом, не оставил никаких инструкций на этот случай. Учитывая, что Украина входит в перечень государств, в которых принудительное кормление лица, свобода которого ограничена, разрешается на законодательном уровне, необходимо разработка и утверждение порядка проведения принудительного кормления в случае удовлетворения ходатайства судом. Осуществлен анализ отечественной судебной практики по вопросу применения принудительного кормления осужденного или лица содержащегося под стражей. Сделан вывод о том, что подавляющее большинство соответствующих ходатайств (представлений) удовлетворяется судами. При этом, как правило, судьи в таких решениях не оценивают необходимость принудительного кормления в соответствии с критериями Европейского суда по правам человека, а лишь ограничиваются указанием на то, что согласно практике Суда такое кормление не считается унижающим человеческое достоинство поведением. Обращено внимание, что действующее законодательство Украины определяет процессуальный порядок принудительного кормления исключительно в отношении осужденного. Если же подозреваемый или обвиняемый, содержащийся под стражей, отказывается от приема пищи в течение длительного времени, что, в свою очередь, создает очевидную угрозу его жизни, то в таком случае правовой механизм применения к нему принудительного кормления отсутствует.

Ключевые слова: профессиональная компетентность судьи, нравственно-правовые аспекты судебного решения, объявления голодовки, принудительное кормление, уголовное производство, права человека.

Summary. The article deals with the ethical and legal issues of decision-making by the investigating judge and the court on the forced feeding of a convict and a person in custody. It is noted that given that the court decision on forced feeding of convicts or persons in custody is related to medical intervention, its adoption and implementation is not only in the realm of law, but also of legal and medical ethics. The article attempts to simultaneously highlight and analyze international ethical, medical and legal norms and principles, as well as the legal positions of the ECtHR on the issue of forced feeding of a convicted person or a person in custody. The criteria for compliance of forced feeding with the requirements of Article 3 of the Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms were analyzed, namely: establishing the medical necessity of the forced feeding procedure, compliance with procedural guarantees and the method of carrying out the procedure should not exceed the standard of the minimum level of cruelty established in the practice of the Court. It was concluded that international medical associations recognize the forced feeding of a person who directly and deliberately refused food as unjustified with certain exceptions: for example, if the patient is no longer able to make decisions on his own and, at the same time, has not left any instructions for this case. Given the fact that Ukraine belongs to the list of states in which forced feeding of a person whose freedom is restricted is allowed at the legislative level, it is necessary to develop and approve the procedure for carrying out forced feeding in the event that the petition is granted by the court. An analysis of domestic judicial practice on the issue of force-feeding a convict or a person in custody was carried out. It was concluded that the vast majority of relevant petitions (submissions) are satisfied by the courts. At the same time, as a rule, courts in such decisions do not assess the necessity of forced feeding in accordance with the criteria of the European Court of Human Rights, but limit themselves to indicating that, according to the practice of the Court, such feeding is not considered treatment that degrades human dignity. Attention is drawn to the fact that the current legislation of Ukraine defines the procedural procedure for forced feeding exclusively in relation to the convicted. If a suspect or accused in custody refuses to eat for a long time, which, in turn, creates an obvious threat to his life, then in this case there is no legal mechanism for applying forced feeding to him.

Key words: professional competence of a judge, ethical and legal aspects of a court decision, announcement of a hunger strike, forced feeding, criminal proceedings, human rights.

Постановка проблеми. Компетентність судді є загальною етичною вимогою, про що свідчить її нормативне регулювання у Конституції України, Законі України «Про судоустрій і статус суддів», Законі України «Про державну службу», Бангалорських принципах поведінки суддів тощо. Одним з показників професійної компетентності суддів, відповідно до «Порядку та методології кваліфікаційного оцінювання суддів», затвердженого рішенням Ради суддів України № 14 від 11.12.2005 р., є знання права, що означає рівень правових знань, знання та застосування міжнародно-правових актів, конвенцій тощо [1]. Таким чином, професійна компетентність судді є необхідною умовою для виконання ним своїх обов'язків під час здійснення правосуддя та прийняття законних і обґрунтованих рішень. Так, відповідні знання необхідні судді, й під час вирішення питання щодо прийняття рішення про примусове годування особи, свобода якої обмежена в рамках кримінального провадження. З огляду на те, що рішення слідчого суді, суду про примусове годування засуджених, або осіб, які тримаються під вартою пов'язано із медичним втручанням, його прийняття та виконання знаходиться не тільки у площині права, а й юридичної та медичної етики.

Слід зазначити, що на сьогодні існує прогалина у національному законодавстві щодо регулювання окресленого питання, разом з тим, примусове го-

дування особи, свободу якої обмежено, визнається актом, що суперечить медичним етичним нормам та автономії особи (пацієнта) Міжнародним червоним хрестом, Всесвітньою медичною асоціацією, національними медичними організаціями, але відповідає Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі — Конвенція), за умови відповідності критеріям, сформульованим у практиці Європейського суду з прав людини (далі — ЄСПЛ, Суд), що створює загрозу у забезпеченні дотримання прав і свобод людини в реалізації політики примусового годування особи. Таким чином, дотримання прав засуджених, а також осіб, які тримаються під вартою та оголосили про голодування, на практиці породжує низку проблем, які потребують наукового осмислення з метою напрацювання пропозицій, спрямованих на удосконалення його нормативного регулювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемні питання примусового годування осіб, свободу яких обмежено, є предметом дослідження широкого кола зарубіжних вчених, зокрема Шимона Гліка [25], Майкла Вайнгартена [26], Джамала Барнса [27], Бернадета Грегори [28], Яна Міллера [29] та багатьох інших, втім залишається без належної наукової уваги на національному рівні, що зумовлює необхідність його ґрунтовного дослідження.

Формулювання цілей статті. Метою статті є вирішення питання щодо відповідності судового рішення про примусове годування засудженого та особи, яка тримається під вартою, етичним та правим стандартам на основі виокремлення та аналізу міжнародних норм та принципів, а також правових позицій ЄСПЛ.

Виклад основного матеріалу. Протягом останніх років досить гостро постають, питання: законності, медичної етики та клінічної необхідності примусового годування засуджених та осіб, які тримаються під вартою; автономії особи (пацієнта); забезпечення вчасного належного медичного лікування осіб, які оголосили голодування; особливості та алгоритм надання медичної допомоги, а також її якості в умовах голодування засудженої, або особи, яка знаходиться під вартою тощо.

Так, стаття 3 Конвенції закріплює, що нікого не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню [2]. Схоже за змістом положення закріплено також у статті 7 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права (далі — Пакт), яке передбачає, що нікого не може бути піддано катуванню чи жорстокому, нелюдському або принижуючому гідність поводженню чи покаранню. Зокрема, жодну особу не може бути без її вільної згоди піддано медичним чи науковим дослідженням. Вказані положення набувають особливого значення саме у сфері кримінального судочинства, де права та свободи особи зазнають суттєвого обмеження. Так, в статті 10 Пакту зазначено, що всі особи, позбавлені волі, мають право на гуманне поводження і поважання гідності, властивій людській особі. З метою забезпечення вказаних норм, актуальними є питання: законності та медичної етики примусового годування засуджених та осіб, які тримаються під вартою; клінічної необхідності примусового годування засуджених, або осіб, які перебувають під вартою; забезпечення належного медичного лікування осіб, які оголосили голодування; обов'язків лікарів та алгоритм надання медичної допомоги, а також її якості в умовах голодування засудженої, або особи, яка знаходиться під вартою та оголосила голодування. В деяких країнах світу (зокрема, Ізраїль, Німеччина, Росія, Україна, Франція тощо) примусове годування осіб, які позбавлені свободи або передбачається на законодавчому рівні, або допускається через нормативну неврегульованість зазначеного питання, що створює загрозу у порушенні статей 7 та 10 Пакту [3].

В умовах гуманізації кримінального правосуддя особливого значення набувають обов'язки дер-

жави щодо дотримання прав та свобод людини і громадянина, особливо в умовах його повної залежності від держави, під час обмеження свободи, а саме — тримання особи під вартою або відбування покарання. Проблематика примусового годування для підтримання життя або позиція лікаря, який дозволяє пацієнту голодувати, виходить далеко межі медицини та має дуже глибокий моральний, етичний, релігійний та правовий зміст, який пов'язаний як з очікуванням медичної допомоги, так і з правом автономії особи. Проте, в роботі мова йтиме виключно про етично-правовий аспект зазначеного питання.

Практика ЄСПЛ. Питання оголошення голодування та примусового годування осіб позбавлених свободи, неодноразово ставали предметом розгляду ЄСПЛ, зокрема, у справах: *Horoz v. Turkey* — щодо смерті засудженого після голодування, *Ilascu and Others v. Republic of Moldova and Russia*, *Rodic and Others v. Bosnia and Herzegovina* — щодо вказівок Суду відносно тимчасових заходів (Правило 39 Регламенту Суду) для припинення голодування, *Karabet and Others v. Ukraine*, *Leyla Alp and Others v. Turkey* — щодо масових голодувань із застосуванням сили з боку влади, *Neumerzhitsky v. Ukraine*, *Panjikidze and Others v. Georgia*, *Ozgul v. Turkey*, *Ciorap v. Republic of Moldova*, *Rappaz v. Switzerland*, *X. v. Germany* — щодо примусового годування осіб позбавлених свободи [4]. Так, у своїй практиці щодо розгляду скарг на порушення ст. 3 Конвенції в цьому аспекті ЄСПЛ, зокрема, зазначає, що примусове годування, за загальним правилом, не може вважатися нелюдським або таким, що принижує гідність поводженням, якщо воно обумовлене медичною необхідністю та спрямоване на врятування життя особи, що відмовляється вживати їжу. Тому держава в особі уповноважених органів має переконатися у наявності такої медичної необхідності та дотримуватися встановлених процесуальних гарантій при примусовому годуванні. Ключовим у цьому питанні має бути визначення державою способу, в який особу піддано примусовому годуванню, який не має перевищувати стандарт мінімального рівня жорстокості встановленого у практиці Суду. Ці три критерії є усталеними при вирішенні подібних категорій справ.

У своєму рішенні по справі «Чорап проти Молдови» ЄСПЛ зазначив, що для встановлення відповідності примусового годування вимогам статті 3 Конвенції має бути встановлено: 1) Медична необхідність процедури примусового годування має бути належним чином встановлена; 2) Про-

цедурні гарантії мають бути дотримані; 3) Спосіб здійснення процедури має не виходити за межі неминучого рівня суворості. У цьому рішенні Суд констатував недотримання усіх трьох вище вказаних критеріїв, зазначивши наступне: 1) заявник раніше оголошував голодування, проте не піддавався примусовому годуванню, і не вважалось, що його життю загрожує небезпека. Йому було двічі призначено покарання у виді переведення до камери одиночного ув'язнення на 10 днів, і це дозволяє припустити, що примусове годування не було направлено на захист його життя, і більш імовірно, що воно мало на меті перешкодити подальшим протестам з його боку. У позиції держави-відповідача вбачається ряд невідповідностей. Наприклад, хоча стан заявника вважався настільки серйозним, що вимагало примусового годування, він, тим не менш, залучався для участі в судових засіданнях і вважався здатним продовжувати голодування. Немає відомостей про те, що до призначення примусового годування були проведені медичні аналізи. Черговий лікар систематично оцінював його стан як «відносно задовільний» або навіть як «задовільний». Таким чином, були відсутні медичні дані про те, що життю або здоров'ю заявника загрожує серйозна небезпека, і є достатні підстави вважати, що примусове годування фактично мало на меті перешкодити заявникові в продовженні акцій протесту; 2) основні процесуальні гарантії, передбачені національним законодавством, такі як встановлення підстав для призначення і припинення примусового годування і визначення складу і кількості їжі, не дотримувалися; 3) Суд здивований способом здійснення примусового годування, включаючи невинуваті обов'язкове застосування кайданків, незалежно від того, чи був супротив, і заподіяння сильного болю металевими інструментами для змушення тримати рот відкритим і витягувати язик назовні. Менш турбуючі процедури, наприклад, внутрішньовенні вливання, не застосовувалися, незважаючи на ясно виражену вимогу заявника [5].

Досліджуючи критерії відповідності примусового годування вимогам ст. 3 Конвенції, слід наголосити на тому, що така відповідність може бути встановлена лише при дотриманні усіх трьох вище вказаних критеріїв. У цьому питанні показовим є відоме рішення у справі «Невмержицький проти України». Так, у період між 1997 і 2000 рр. Євген Невмержицький провів 2 роки і 10 місяців під вартою у попередньому ув'язненні. У слідчому ізоляторі він отримав різні шкірні захворювання, стан його здоров'я значно погіршився. Тер-

мін його тримання під вартою було продовжено 5 разів, клопотання про звільнення відхилялися, незважаючи на те, що максимальний термін утримання під вартою, передбачений законом, минув. У період тримання під вартою Є. Невмержицький кілька разів оголошував голодування і піддавався примусовому годуванню. ЄСПЛ встановив у цьому порушення ст. 3 Конвенції та зазначив наступне: «Суд робить висновок, що Уряд не продемонстрував, що для примусового годування заявника існувала «медична необхідність», встановлена національними органами. Тому можна припустити, що примусове годування було свавіллям. При застосуванні примусового годування заявника проти його волі, незважаючи на його свідому відмову вживати їжу, не було дотримано процесуальних гарантій. Відповідно, не можна сказати, що органи влади діяли в найкращих інтересах заявника, піддаючи його примусовому годуванню. Щодо способу, в який заявника годували, Суд припускає, що з огляду на доводи сторін органи влади дотримувалися порядку примусового годування, передбаченого наказом. Проте самі по собі засоби примусу, що використовувалися, а саме — кайданки, роторозширювач, спеціальна гумова трубка, вставлена в рот, а у випадку опору — застосування сили, можна вважати катуванням у розумінні ст. 3 Конвенції у випадку відсутності медичної необхідності...» [6].

Аналізуючи питання конфліктності гарантованих Конвенцією прав, закріплених в ст. 2 та ст. 3, при застосуванні процедури примусового годування, доцільно звернутися до аргументів ЄСПЛ у справі «Х. проти Німеччини» (1984) 7 EHRR 152. Так, перебуваючи за ґратами, Х. оголосив голодування, і адміністрація в'язниці годувала його примусово. Він скаржився на погане поводження, на порушення ст. 3 Конвенції. Скаргу було відхилено з наступними аргументами: «На думку Комісії, примусове годування особи не має ознак приниження, які за певних обставин можна вважати забороненими ст. 3 Конвенції. З іншого боку, Конвенція зобов'язує Високі Договірні Сторони захищати гарантоване ст. 2 право кожного на життя. За певних обставин такий обов'язок вимагає від Договірної Сторони певних конкретних дій, зокрема дієвих заходів з рятування життя людини, яку органи влади взяли під варту. Коли, як це відбулося в даній справі, затримана особа проводить голодування, це може неминуче призвести до конфлікту між правом людини на фізичну недоторканність та обов'язком держави за ст. 2 Конвенції — конфлікту, який не вирішується самою

Конвенцією. Комісія нагадує, що, згідно з німецьким правом, цей конфлікт вирішено через передбачену можливість примусового годування затриманої особи, якщо ця особа, внаслідок голодування, опиняється перед загрозою розладу здоров'я перманентного характеру, і примусове годування навіть обов'язкове, якщо існує очевидна загроза життю цієї людини. Оцінити згаданий вище стан має лікар, під доглядом якого перебуває особа, але, в остаточному підсумку, рішення про примусове годування може прийматися лише після отримання відповідного судового дозволу... Комісія переконалася, що органи влади діяли, виключно виходячи з основних інтересів заявника, коли вирішували, чи виконати волю заявника щодо відмови від будь-якої їжі, що загрожує небезпекою виникнення тривалих розладів його здоров'я або навіть смертю, чи вжити заходів задля забезпечення його виживання, хоча такі заходи можуть досягнути на людську гідність заявника» [6].

Міжнародні нормативно-правові акти. У зв'язку з тим, що одним з критеріїв дотримання прав особи під час примусового годування в контексті ст. 3 Конвенції ЄСПЛ визначає належним чином встановлену медичну необхідність процедури примусового годування задля врятування життя, постає питання щодо законності та медичної етики примусового годування засуджених та осіб, які тримаються під вартою з точки зору міжнародних інституцій та відповідних нормативно-правових актів. Слід зазначити, що міжнародні стандарти і норми належного поведіння із засудженими та стандарти надання належної медичної допомоги, містяться, зокрема, у Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поведіння [7], Зводі принципів захисту всіх осіб, які піддаються затриманню або ув'язненню в якій би то не було формі [8], Основних принципах поведіння із засудженими [9]. Так, зокрема, з 1955 року діють стандарти і норми Організації Об'єднаних Націй (далі — ООН), які є додатковим керівництвом у питаннях поведіння із засудженими, включаючи Мінімальні стандартні правила поведіння із засудженими (Правила Нельсона Мандели)¹ [10] та інші.

Разом з тим, зміст вказаних джерел не зачіпає питання примусового годування засуджених, або осіб, які знаходяться під вартою. Як вже нами

¹ На першому Конгресі ООН по попередженню злочинності та поведінню із правопорушниками у 1955 році в Женеві було визнано необхідність впровадження міжнародних стандартів поведіння із засудженими, які закріплено в Мінімальних стандартних правилах поведіння із засудженими, які отримали назву Правила Нельсона Мандели.

зазначалося, задля вирішення існуючих проблем та врегулювання цього питання ООН, Комітетом Міністрів Ради Європи (далі — КМРЕ) та Міжнародними медичними асоціаціями (далі — ММА) висловлюються позиції та декларуються основні керівні засади медичної етики, які відносяться до ролі працівників охорони здоров'я, особливо лікарів, у захисті засуджених або затриманих осіб від тортур та інших жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поведіння та покарання, зокрема: Резолюція 37/194 Генеральної Асамблеї ООН «Принципи медичної етики» [11], Рекомендація R (98) 7 Комітету Міністрів Ради Європи про моральні та організаційні аспекти охорони здоров'я у тюрмі, стосується поведіння із засудженими, які оголосили голодування [12], Мальтійська [13] та Токійська декларація WMA [14] тощо. У яких, зокрема, зазначається, що працівники охорони здоров'я, особливо лікарі, вчиняють грубі помилки медичної етики, а також злочин, відповідно з діючими міжнародними документами, якщо вони займаються активно чи пасивно діями, які являють собою участь та співучасть у катуваннях або інших жорстоких, нелюдських чи принижуючих гідність видах поведіння та покарання, або підбурювання до їх вчинення, або намагання їх вчинити (Принцип 2) [12].

У цьому контексті слід звернути увагу на Мальтійську Декларацію, у якій найбільш повно та деталізовано закріплено алгоритм (протокол) дій лікарів у випадках оголошення голодування особами, які позбавлені свободи. В якій, зокрема, зазначено, що голодування відбувається у різних контекстах, але здебільшого породжують дилеми в місцях тримання осіб (тюрми, міграційні центри тощо). Зазвичай вони є формою протесту осіб, які не мають іншого способу заявити про свої вимоги. Відмовляючись від їжі протягом тривалого часу, засуджені та особи, яких затримано можуть сподіватися на досягнення певних цілей шляхом негативного освітлення діяльності влади. Короткострокові відмови від їжі рідко викликають етичні проблеми. Довге голодування може привести до смерті або непоправній шкоді для учасників голодування та може спричинити конфлікт цінностей для лікаря. Голодуючі рідко бажають померти, однак деякі можуть бути готові зробити це для досягнення своїх цілей. Емоційна проблема виникає, коли учасники голодування, які, мабуть, дали чіткі вказівки не повертатися до життя, досягають стадії когнітивних порушень. Принцип благодійності спонукає лікарів реанімувати їх,

проте повага до індивідуальної автономії стримує від втручання, коли зроблена обґрунтована та усвідомлена відмова. Ще одна складність виникає у місцях позбавлення свободи тому, що не завжди зрозуміло, чи були зроблені попередні інструкції голодуючого добровільно та з відповідною інформацією про наслідки [13].

Крім того, в Мальтійській декларації закріплюються такі принципи поведінки з особами позбавленими волі, які оголосили про голодування, наприклад, такі як: обов'язок діяти етично, повага до автономії, «корисність» і «шкода», балансування подвійної лояльності, клінічна незалежність, конфіденційність та інші. Сутність та зміст відповідних принципів та рекомендацій полягає у тому, що всі лікарі пов'язані медичною етикою у своїх професійних контактах із вразливими людьми, навіть якщо вони не проводять терапію. Незалежно від їхньої ролі, лікарі повинні намагатися запобігти примусу або жорстокому поводженню з ув'язненими і повинні протестувати, якщо це станеться. Тих, хто перебуває в голодуванні, не слід піддавати примусовому лікуванню, від якого вони відмовляються. Застосування, інструктування або сприяння примусовому годуванню всупереч усвідомленому та добровільному відмовленню не виправдані. Штучне годування з явної або обов'язково згоди голодуючого є етично прийнятним. Лікарі повинні поважати автономію відповідних осіб, навіть якщо це може спричинити шкоду.

Таким чином, Мальтійська декларація проголошує примусове годуванням медично-неетичним і, що етично дозволяти рішучому голодуючому померти гідно, а не піддавати цю людину повторним втручанням проти її чи її волі. Штучне вигодування, якщо воно використовується у клінічних інтересах пацієнта, може бути етично доцільним, якщо на це погоджуються компетентні учасники голодування. Проте, відповідно до Токійської декларації WMA [14], в якій ув'язнений відмовляється від харчування і, на думку лікаря, здатний сформулювати неослаблене та раціональне судження щодо наслідків такого рішення, він або вона не повинні харчуватися штучно. Штучне годування також може бути прийнятним, якщо некомпетентні люди не залишили попередніх інструкцій без тиску, що відмовляють його зберегти життя голодуючого або запобігти серйозній незворотній інвалідності. Усі види втручань з ентерального чи парентерального харчування проти волі психічно грамотного голодуючого «мають розглядатися як «примусове годування». Примусове годування ніколи не є етично прийнятним [13].

Таким чином, ММА вказують на те, що примусове годування людини, яка прямо та свідомо відмовилася від їжі, не виправдане за певними виключеннями: наприклад, якщо пацієнт вже не може самостійно приймати рішення й при цьому, не залишив жодних інструкцій на цей випадок. Водночас зазначається, що національні медичні асоціації (далі — НМА) мають працювати над тим, щоб забезпечити механізми підтримки лікарів, які працюють у в'язницях, імміграційних центрах утримання під вартою, які можуть часто опинитися у конфліктних ситуаціях та (як зазначено у Гамбурзькій декларації ММА) [12]), повинні надавати підтримку будь-яким лікарям, які зазнають тиску з метою порушення їх етичних принципів. НМА зобов'язані докладати зусиль для запобігання неетичним діям, займати певну позицію та виступати проти етичних порушень та належним чином розслідувати їх.

Законодавство країн світу. До країн світу, у яких передбачено заборону примусового годування засуджених, можна віднести Англію. Досить неоднозначна ситуація у Сполучених штатах Америки (далі — США), де примусове годування засуджених не передбачено, слід зазначити про існуючу практику примусового годування засуджених у відомій військовій тюрмі Гуантанамо (Guantanamo), яка знаходиться на території американської бази ВМС США, розташованій у Bay Naval Base. Протягом тривалого часу світова спільнота звертає увагу на постійні масові голодування та, відповідно, примусове годування засуджених, які там відбувають покарання [15]. Також, після масових голодувань палестинських в'язнів, набуло широкого розголосу прийняття у 2015 році владою Ізраїлю поправок до Тюремного кодексу Ізраїлю, які дозволяють їх примусове годування та, відповідне визнання Верховним судом Ізраїлю такого закону конституційним. Відхиляючи клопотання Ізраїльської медичної асоціації та декількох правозахисних груп, Верховний суд, зокрема, зазначив, що закон не зачіпає складну ситуацію засуджених, які голодують та досягають ситуації, в якій їх життя та здоров'я знаходиться у небезпеці, та який свідомо та добровільно ставить себе у небезпечну ситуацію в якості протесту або засобу досягнення особистої чи суспільної мети. А голодування та її наслідки мають «наслідки, які виходять за межі голодуючого» [4]. Однак така позиція законодавця та вищого органу судової влади Ізраїлю не впливає на лікарів, які відмовляються примусово годувати засуджених [15].

На відміну від Англії, законодавство деяких країн Європи прямо дозволяє примусове годування засуджених. Так, наприклад, у Німеччині та Франції передбачено примусове годування засуджених, навіть, якщо вони відмовляються від їжі за власним бажанням, за умови, що існує серйозна небезпека для їх життя або здоров'я [16; 17].

Законодавство України. Як вже зазначалося вище, Україна належить до тих держав, якими примусове годування засуджених дозволяється на законодавчому рівні. Так, протягом тривалого часу начальникам установ виконання покарань надавалося право приймати рішення про примусове годування засуджених осіб у випадку оголошення ними голодування. Проте, після втрати чинності у 2013 році Наказу Державного департаменту України з питань виконання покарань № 127 від 12.06.2000 року «Про затвердження Інструкції про умови тримання і порядку примусового годування в установах кримінально-виконавчої системи осіб, які відмовляються від уживання їжі» [18], яким було алгоритмізовано порядок дій щодо примусового годування, та внесення відповідних змін до Кримінально-виконавчого кодексу України (далі — КВК України) [19], повноваження щодо проведення примусового годування засуджених віднесено до компетенції суду.

Так, відповідно до ч. 3 ст. 116 КВК України, примусове годування засудженого, який заявив про відмову від прийняття їжі, забороняється. Примусове годування може бути застосовано лише на підставі рішення суду, прийнятого за висновком лікаря, що засудженому загрожує розлад здоров'я стійкого характеру та існує очевидна загроза його життю. Особа, яка відмовилася від прийняття їжі, з моменту встановлення цього факту має перебувати під постійним наглядом лікаря. При підготовці висновку лікар, зважаючи на стан здоров'я засудженого, визначає вид примусового годування. Питання про застосування примусового годування вирішується судом в порядку, передбаченому законом. А саме, відповідно до ч. 4 ст. 539 КПК України клопотання (подання) про примусове годування засудженого розглядається протягом 24 годин з моменту надходження відповідного клопотання (подання) до суду суддею одноособово [20]. Тобто, зазначена норма КВК України кореспондується з приписами п. 7 ч. 1 ст. 537 КПК України, згідно з яким питання про застосування до засуджених примусового лікування та його припинення вирішуються у порядку виконання вироків згідно ч. 2 ст. 539 КПК України.

Наразі гострим є питання розроблення та затвердження порядку проведення примусового годування у випадку задоволення клопотання судом, яке постійно підіймається у колі правоохоронної спільноти. В певній мірі це питання вирішено Постановою КМУ «Про норми харчування осіб, які тримаються в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах Державної кримінально-виконавчої служби, місцях тимчасового тримання Державної прикордонної служби, ізоляторах тимчасового тримання, приймальниках-розподільниках для дітей та інших місцях тримання Національної поліції та спеціально відведених місцях для тимчасового тримання (ізоляторах тимчасового тримання) Служби безпеки» № 1150 від 2018 р., однак, ця постанова набуде чинності лише у 2023 році.

Аналіз вітчизняної судової практики застосування примусового годування дозволяє зробити висновок про те, що переважна більшість відповідних клопотань (подань) задовольняється судами. При цьому, як правило, суди у таких рішеннях не оцінюють необхідність примусового годування відповідно до критеріїв ЄСПЛ, а лише обмежуються вказівкою на те, що відповідно до практики Суду таке годування не вважається поведінням, що принижує людську гідність [21]. Нажаль, непоодинокими є випадки, коли суди, розглядаючи клопотання (подання) про застосування примусового годування, неповно та неналежно досліджують докази наявності медичної необхідності примусового годування, коли існування очевидної загрози життю особи не підтверджується медичними показаннями щодо стану здоров'я особи. Проте, в судовій практиці зустрічаються й ухвали суду, в яких рішення про примусове годування засуджених прийнято на підставі ретельного дослідження стану особи. А саме, коли погіршення стану здоров'я засудженого начальником медичної частини доведено відповідними медичними показниками клінічного стану голодуючого, зокрема, низьким артеріальним тиском та рівнем цукру у крові, збільшеною частотою серцевих скорочень, частковою дезорієнтацією, втратою свідомості тощо [22; 23].

Варто звернути увагу на те, що вказане чинне законодавство визначає процесуальний порядок примусового годування виключно стосовно засудженого. Якщо ж підозрюваний чи обвинувачений, який тримається під вартою, відмовляється від прийому їжі протягом тривалого часу, що, у свою чергу, створює очевидну загрозу його життю, то в такому разі правовий механізм засто-

сування до нього примусового годування відсутній, про що свідчить також і національна судова практика [24]. Проте, у цьому питанні доречно проаналізувати прийняті ВР України в цілому 19.07.2022 р. проект ЗУ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо застосування до засуджених та осіб, які тримаються під вартою, заходів примусового годування» № 4323 від 05.11.2020 р. та проект ЗУ «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо застосування до засуджених та осіб, які тримаються під вартою, заходів примусового годування» № 4324 від 05.11.2020 р., якими пропонується унормування порядку застосування примусового годування до осіб, які тримаються під вартою, за рішенням слідчого судді, суду. Така законодавча ініціатива сприяє правовій визначеності у цьому питанні та заслуговує на позитивну оцінку, оскільки, вказаними законопроектами пропонуються нормативні положення, які закріплюють повноваження слідчого судді, суду щодо вирішення питання примусового годування, процесуальний порядок розгляду клопотання прокурора про застосування примусового годування, вимоги до його змісту, строки його розгляду, коло учасників судового засідання тощо.

Звертаючись до наукових джерел, слід зазначити, що проблематика примусового годування осіб, які тримаються під вартою або засуджених в різних контекстах вже ставала предметом розгляду зарубіжними дослідниками. Так, на відміну від ставлення до примусового годування ММА, відстоюється схвальна позиція щодо примусового годування засуджених, коли їх стан досягає смертельної стадії у роботі Шимона Гліка (Shimon Glick) [25]. Майклом Вайнгартеном (Michael Weingarten) розглянуто окремі особливості примусового годування політв'язнів та акцентовано на особливому значенні довірливих відносин між лікарем та голодуючим для збереження його життя та гідності [26]. Ямал Барнс (Jamal Barnes) приділяє велику увагу порушенням прав засуджених в'язниці Гуантанамо під час голодних протестів шляхом примусового годування [27]. Схожа тематика бастування голодом в місцях позбавлення волі досліджена й Бернадет Грегори (Bernadette Gregory) [28]. Досить ґрунтовно і повно Яном Міллером (Ian Miller) проаналізовано складне та неоднозначне формування політики по відношенню до примусового годування, принципів етичності та автономії засуджених в історичному аспекті [29].

Висновки та перспективи подальших досліджень у даному напрямку. Аналіз проблематики

примусового годування засуджених, або осіб, які тримаються під вартою, а також міжнародних норм та позицій ЄСПЛ у цьому питанні, дозволяє дійти наступних висновків.

По-перше, відповідно до правових позицій ЄСПЛ, примусове годування засуджених, або осіб, які тримаються під вартою, є таким примусовим заходом, що відповідає Конвенції лише за умови відповідності критеріям, сформульованим у практиці Суду, а саме: 1) медична необхідність процедури примусового годування має бути належним чином встановлена (встановлення існування реальної загрози життю); 2) процедурні гарантії мають бути дотримані; 3) спосіб здійснення процедури має не виходити за межі неминучого рівня суворості.

По-друге, аналіз міжнародно-правових актів дає підстави стверджувати, що Організація Об'єднаних Націй, Комітет Міністрів Ради Європи, Міжнародний Червоний Хрест, Міжнародна медична асоціація та національні медичні асоціації деяких країн, висловлюються за повагу до автономії особи та проти примусового годування осіб, які позбавлені свободи, коли ті оголосили голодування, усвідомлюють свої дії та їх наслідки та відмовилися від подальшої терапії. Алгоритм дій працівників охорони здоров'я, зокрема, лікарів щодо поводження з голодуючими, які позбавлені свободи, найбільш повно висвітлено в Мальтійській Декларації ММА, яка закріплює наступні принципи та правила: етичність до голодуючого; об'єктивність та незалежність медичного персоналу; незалежності рішень медичного персоналу; баланс користі та шкоди; конфіденційність між лікарем та голодуючим; клінічна незалежність; оцінка розумових здібностей та психічного стану голодуючого; усвідомленість наслідків голодування для життя та здоров'я; регулярність медичних обстежень; постійність спілкування лікаря і голодуючого; постійність лікування тощо.

По-третє, аналіз національного законодавства України та відповідної судової практики дозволяє дійти висновку щодо деяких позитивних змін, а саме — віднесення вирішення питання про примусове годування до компетенції суду, проте дає підстави стверджувати, що непоодинокими є випадки задоволення відповідних клопотань без належного з'ясування питань, пов'язаних із визначенням стану здоров'я голодуючого, шкідливими змінами в його організмі, небезпекою подальшого голодування для його життя, способами примусового годування тощо. У зв'язку з цим, розглянуті у роботі міжнародні стандарти поводження з голодуючими загалом та примусового годування

зокрема, потребують імплементації у національне законодавство, що в свою чергу сприятиме забезпеченню прав особи, яка голодує, нормативній визначеності та єдності правозастосовної практики.

Закріплене у ст. 2 Конвенції право кожного на життя покладає обов'язок на державу захищати гарантоване право. Поряд з цим, таке право особи не може бути реалізовано шляхом порушення державою інших, передбачених Конвенцією прав,

зокрема, того що особа не може бути піддана катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню, особливо, свобода якої обмежена. В такому разі обов'язок захищати гарантоване право на життя вимагає вчинення конкретних активних дій з боку держави, спрямованих на врятування життя та збереження здоров'я особи та дотримання інших прав, передбачених Конвенцією.

Література

1. Щодо погодження Порядку та методології кваліфікаційного оцінювання суддів відповідно до статей 83, 124, 131 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»: Рішення Ради суддів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr014414-15#Text>
2. Проект Закону про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо застосування до засуджених та осіб, які тримаються під вартою, заходів примусового годування реєстрації: 4324 від 05.11.2020.
3. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
4. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text
5. ECHR. Factsheet — Hunger strike in detention. 2015. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/FS_Hunger_strikes_detention_ENG.pdf
6. Case ECHR of Ciorap v. Moldova (№ 12066/02) 19 June 2007. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-81136>
7. Рішення ЄСПЛ у справі «Невмержицький проти України» (№ 54825/00) від 12 жовтня 2005. URL: <https://khpg.org/1075312544>
8. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження чи покарання. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_085#Text
9. Body of Principles for the Protection of All Persons under Any Form of Detention or Imprisonment. URL: <https://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/DetentionOrImprisonment.aspx>
10. Basic Principles for the Treatment of Prisoners. URL: <https://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/BasicPrinciplesTreatmentOfPrisoners.aspx>
11. UN Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners (Nelson Mandela Rules). URL: https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/Nelson_Mandela_Rules-R-ebook.pdf
12. Principles of Medical Ethics relevant to the Role of Health Personnel, particularly Physicians, in the Protection of Prisoners and Detainees against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment. URL: <https://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/MedicalEthics.aspx>
13. Recommendation N R (98)7 of the Committee of Ministers to member States Concerning the Ethical and Organizational Aspects of Health Care in Prison. URL: <https://rm.coe.int/09000016804fb13c>
14. WMA Declaration of Malta on hunger strikers. URL: <https://www.wma.net/policies-post/wma-declaration-of-malta-on-hunger-strikers/>
15. WMA Declaration of Tokyo — Guidelines for Physicians Concerning Torture and other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment in Relation to Detention and Imprisonment. URL: <https://www.wma.net/policies-post/wma-declaration-of-tokyo-guidelines-for-physicians-concerning-torture-and-other-cruel-inhuman-or-degrading-treatment-or-punishment-in-relation-to-detention-and-imprisonment/>
16. George J. Annas, J.D., M.P.H., Sondra S. Crosby, M.D., and Leonard H. Glantz, J.D. Guantanamo Bay: A Medical Ethics-free Zone? *N Engl J Med* 2013; 369:101–103. doi: 10.1056/NEJMp1306065. URL: <https://www.nejm.org/doi/full/10.1056/nejmp1306065>
17. Act on the Execution of Prison Sentences and Measures of Reform and Prevention Involving Deprivation of Liberty (Prison Act). Prison Act of 16 March 1976 (Federal Law Gazette Part I p. 581, 2088), as last amended by Article 1 of the Act of 19 June 2019 (Federal Law Gazette I p. 840). URL: http://www.gesetze-im-internet.de/englisch_stvollzg/englisch_stvollzg.html#p0437

18. Code de procédure pénale. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/affichCode.do;jsessionid=CE72FFBEF9868B-C971D9207B5C3AE7F9.tpdila08v_3?idSectionTA=LEGISCTA000006182179&cidTexte=LEGITEXT000006071154&dateTexte=20161116
19. «Про затвердження Інструкції про умови тримання і порядку примусового годування в установах кримінально-виконавчої системи осіб, які відмовляються від уживання їжі» Наказ Державного департаменту України з питань виконання покарань № 127 від 12.06.2000 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0444-00>
20. Кримінально-виконавчий кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text>
21. Кримінальний процесуальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
22. Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/71972053>
23. Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/63879004>
24. Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/71943405>
25. Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/75209765>
26. Glick Shimon Force-feeding of hunger-striking prisoners. 2014. URL: <https://europepmc.org/article/med/25417495>
27. Weingarten Force-feeding political prisoners on hunger strike. 2017. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/1477750917697455>
28. Barnes Jamal Force-feeding and the legacy of torture in the ‘war on terror’. 2019. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/13642987.2019.1592158>
29. Bernadette Gregory Hunger striking prisoners: the doctors’ dilemma. 2005. URL: <https://www.bmj.com/content/331/7521/913.1.full>
30. Miller Ian Starving to death in medical care: Ethics, food, emotions and dying in Britain and America, 1970s-1990s. 2017. URL: <https://link.springer.com/article/10.1057/s41292-016-0034-z#Abs1>

References

1. Shchodo pohodzhennia Poriadku ta metodolohii kvalifikatsiinoho otsiniuvannia suddiv vidpovidno do statei 83, 124, 131 Zakonu Ukrainy «Pro sudoustrii i status suddiv»: Rishennia Rady suddiv Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr014414-15#Text>
2. Proekt Zakonu pro vnesennia zmin do Kryminalnogo protsesualnogo kodeksu Ukrainy shchodo zastosuvannia do zasudzhenykh ta osib, yaki trymaiutsia pid vartoiu, zakhodiv prymusovoho hoduvannia reiestratsii: 4324 vid 05.11.2020.
3. Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny ta osnovopolozhnykh svobod. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
4. Mizhnarodnyi pakt pro hromadianski ta politychni prava. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#-Text
5. ECHR. Factsheet — Hunger strike in detention. 2015. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/FS_Hunger_strikes_detention_ENG.pdf
6. Case ECHR of Ciorap v. Moldova (№ 12066/02) 19 June 2007. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-81136>
7. Rishennia YeSPL u spravi «Nevmerzhytskyi proty Ukrainy» (№ 54825/00) vid 12 zhovtnia 2005. URL: <https://khpg.org/1075312544>
8. Konventsiiia proty katuvan ta inshykh zhorstokykh, neliudskykh abo takykh, shcho prynyzhuiut hidnist, vydiv povodzhennia chy pokarannia. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_085#Text
9. Body of Principles for the Protection of All Persons under Any Form of Detention or Imprisonment. URL: <https://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/DetentionOrImprisonment.aspx>
10. Basic Principles for the Treatment of Prisoners. URL: <https://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/BasicPrinciplesTreatmentOfPrisoners.aspx>
11. UN Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners (Nelson Mandela Rules). URL: https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/Nelson_Mandela_Rules-R-ebook.pdf
12. Principles of Medical Ethics relevant to the Role of Health Personnel, particularly Physicians, in the Protection of Prisoners and Detainees against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment. URL: <https://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/MedicalEthics.aspx>

13. Recommendation N R (98)7 of the Committee of Ministers to member States Concerning the Ethical and Organizational Aspects of Health Care in Prison. URL: <https://rm.coe.int/09000016804fb13c>
14. WMA Declaration of Malta on hunger strikers. URL: <https://www.wma.net/policies-post/wma-declaration-of-malta-on-hunger-strikers/>
15. WMA Declaration of Tokyo — Guidelines for Physicians Concerning Torture and other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment in Relation to Detention and Imprisonment. URL: <https://www.wma.net/policies-post/wma-declaration-of-tokyo-guidelines-for-physicians-concerning-torture-and-other-cruel-inhuman-or-degrading-treatment-or-punishment-in-relation-to-detention-and-imprisonment/>
16. George J. Annas, J.D., M.P.H., Sondra S. Crosby, M.D., and Leonard H. Glantz, J.D. Guantanamo Bay: A Medical Ethics-free Zone? *N Engl J Med* 2013; 369:101-103. doi: 10.1056/NEJMp1306065. URL: <https://www.nejm.org/doi/full/10.1056/nejmp1306065>
17. Act on the Execution of Prison Sentences and Measures of Reform and Prevention Involving Deprivation of Liberty (Prison Act). Prison Act of 16 March 1976 (Federal Law Gazette Part I p. 581, 2088), as last amended by Article 1 of the Act of 19 June 2019 (Federal Law Gazette I p. 840). URL: http://www.gesetze-im-internet.de/englisch_stvollzg/englisch_stvollzg.html#p0437
18. Code de procedure pénale. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/affichCode.do;jsessionid=CE72FFBEF9868B-C971D9207B5C3AE7F9.tpdila08v_3?idSectionTA=LEGISCTA000006182179&cidTexte=LEGITEXT000006071154&-dateTexte=20161116
19. «Pro zatverdzhennia Instruksii pro umovy trymannia i poriadku prymusovoho hoduvannia v ustanovakh kryminalno-vykonavchoi systemy osib, yaki vidmovliaiutsia vid uzhyvannia yizhi» Nakaz Derzhavnogo departamentu Ukrainy z pytan vykonannia pokaran № 127 vid 12.06.2000 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0444-00>
20. Kryminalno-vykonavchyi kodeks Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text>
21. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
22. Iedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen [Elektronnyi resurs]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/71972053>
23. Iedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen [Elektronnyi resurs]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/63879004>
24. Iedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen [Elektronnyi resurs]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/71943405>
25. Iedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen [Elektronnyi resurs]. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/75209765>
26. Glick Shimon Force-feeding of hunger-striking prisoners. 2014. URL: <https://europepmc.org/article/med/25417495>
27. Weingarten Force-feeding political prisoners on hunger strike. 2017. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/1477750917697455>
28. Barnes Jamal Force-feeding and the legacy of torture in the ‘war on terror. 2019. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/13642987.2019.1592158>
29. Bernadette Gregory Hunger striking prisoners: the doctors dilemma. 2005. URL: <https://www.bmj.com/content/331/7521/913.1.full>
30. Miller Ian Starving to death in medical care: Ethics, food, emotions and dying in Britain and America, 1970s-1990s. 2017. URL: <https://link.springer.com/article/10.1057/s41292-016-0034-z#Abs1>

Верхогляд-Герасименко Олена Володимирівна
*кандидат юридичних наук,
асистент кафедри кримінальної юстиції
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого*

Верхогляд-Герасименко Елена Владимировна
*кандидат юридических наук,
асистент кафедры уголовной юстиции
Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого*

Verhoglyad-Gerasymenko Olena
*PhD in Law,
Assistant of the Department of Criminal Justice
Yaroslav Mudryi National Law University
ORCID: 0000-0003-3461-0483*

Панова Аліса Віталіївна
*кандидат юридичних наук,
асистент кафедри кримінальної юстиції
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого*

Панова Алиса Витальевна
*кандидат юридических наук,
асистент кафедры уголовной юстиции
Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого*

Panova Alisa
*PhD in Law,
Assistant of the Department of Criminal Justice
Yaroslav Mudryi National Law University
ORCID: 0000-0001-5833-7229*

DOI: 10.25313/2520-2308-2022-7-8163

МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ДОТРИМАННЯ ПРАВНИКОМ ПРЕЗУМПЦІЇ НЕВИНУВАТОСТІ INTERNATIONAL STANDARDS FOR LAWYERS' OBSERVANCE OF THE PRESUMPTION OF INNOCENCE

Анотація. У статті проаналізовано стандарти дотримання принципу презумпції невинуватості правником, які висуває Європейський суд з прав людини (діє на всіх стадіях кримінального провадження; є порушеним, якщо твердження державної посадової особи (не лише суду) щодо особи, обвинуваченої у вчиненні злочину, відображає думку, що особа винна, коли цього не було встановлено відповідно до закону; чи порушує заява державної посадової особи принцип презумпції невинуватості – слід визначати в контексті конкретних обставин, за яких було зроблено таку заяву; передбачає, що державні службовці, які працюють у судовій сфері, зобов'язані демонструвати стриманість під час реалізації ними свободи вираження думки в усіх справах, у яких авторитет і неупередженість правосуддя можуть бути піддані сумніву; не може завадити відповідним органам інформувати громадськість про перебіг розслідування в кримінальних справах; не обмежується порушенням кримінальної справи, а поширюються на судові рішення, прийняті після того, як переслідування було припинено або після засудження; вимагає, щоб судді, виконуючи свої завдання, відійшли від упередженої думки, що обвинувачений учинив інкримінований йому злочин) та типові випадки їх порушення у національній правозастовній практиці.

Ключові слова: презумпція невинуватості, міжнародні стандарти, Європейський суд з прав людини, умови дотримання презумпції невинуватості правником.

Анотація. В статті проаналізовані стандарти дотримання принципу презумпції невинуватості юристом, котрі висуває Європейський суд по правам людини (дійсний на всіх стадіях кримінального процесу; порушено, якщо твердження державного посадової особи (не тільки суду) в стосовно особи, обвинюваної в скоєнні злочину, відображає думку, що особа винувата, якщо це не було встановлено відповідно до закону; порушує ли заявлення державного посадової особи принцип презумпції невинуватості – слід визначати в контексті конкретних обставин, при яких було зроблено таке заявлення; передбачає, що державні службовці, що працюють в судовій сфері, зобов'язані продемонструвати стриманість при реалізації ними свободи вираження думки по всіх справах, в яких авторитет і неупередженість правосуддя можуть бути піддані сумніву; не може заважати відповідним органам інформувати громадськість про хід розслідування по кримінальних справах; не обмежується возбужденням кримінального делу, а поширюється на судові рішення, прийняті після того, як переслідування було припинено або після засудження; вимагає, щоб судді, виконуючи свої завдання, відійшли від передвзятого думки, що обвинюваний скоїв кримінуване йому злочинство) і типові випадки їх порушення в національній правозастосовній практиці.

Ключевые слова: презумпция невинности, международные стандарты, Европейский суд по правам человека, условия соблюдения презумпции невинности юристами.

Summary. The article analyzes the standards of compliance with the principle of the presumption of innocence by a lawyer, which are put forward by the European Court of Human Rights (valid at all stages of criminal proceedings; violated if the statement of a public official (not only the court) in relation to a person accused of a crime reflects the opinion that the person is guilty if it has not been established in accordance with the law; whether a statement by a public official violates the presumption of innocence should be determined in the context of the specific circumstances in which such a statement was made; suggests that public officials working in the judiciary are required to demonstrate restraint in exercising their freedom of expression in all cases in which the authority and impartiality of the judiciary may be called into question; cannot prevent the relevant authorities from informing the public about the progress of criminal investigations; criminal case, but extends to judicial decisions taken after the prosecution has been terminated or after conviction; requires judges, in the performance of their tasks, to move away from the preconceived notion that the accused has committed the crime he is accused of) and typical cases of their violation in the national law enforcement practice.

Key words: presumption of innocence, international standards, the European Court of Human Rights, conditions for the observance of the presumption of innocence by lawyers.

Постановка проблеми. Конституційний Суд України в Рішенні від 26 лютого 2019 року № 1-р/2019 наголосив, що важливою гарантією дотримання прав підозрюваного та обвинуваченого у кримінальному процесі та обов'язковою складовою справедливого судового розгляду є презумпція невинуватості (перше речення абзацу першого пункту 4 мотивувальної частини) [1]. Цей принцип визнано на міжнародному рівні, зокрема закріплено в Загальній декларації прав людини 1948 року (пункт 1 статті 11), Міжнародному пакті про громадянські і політичні права 1966 року (пункт 2 статті 14), Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року (пункт 2 статті 6) (далі — Конвенція, КЗПЛ). Водночас, Європейський суд з прав людини (далі — ЄСПЛ, Суд) постійно констатує порушення Україною пункту 2 статті 6 Конвенції. У зв'язку з цим, виникає необхідність у дослідженні умов дотримання цього принципу правниками, які

висуває ЄСПЛ, типових випадків їх порушення у національній правозастосовній практиці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти принципу презумпції невинуватості висвітлювались у працях: Ю. П. Аленіна [1], В. Г. Гончаренка [2], С. В. Давиденко [3], Л. Б. Ісмаїлової [4], О. П. Кучинської [5], В. В. Крижанівського [6], В. В. Луцика [7], В. Т. Нора [8], Н. П. Сизої [9], Т. В. Фулей [10], Г. Ю. Юдківської [11] та інших вчених.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є з'ясування умов дотримання правником презумпції невинуватості у практиці ЄСПЛ та розкриття проблем їх реалізації у національній правозастосовній практиці.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до п. 2 ст. 6 КЗПЛ кожен, кого обвинувачено у вчиненні кримінального правопорушення, вважається невинуватим доти, доки його вину не буде доведено

в законному порядку. Цьому конвенційному положенню відповідає зміст ч. 1 ст. 62 Конституції України (далі — КУ), в якій зазначено, що особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду. Слід звернути увагу, що Конституційний Суд України (далі — КСУ) зауважив, що КУ не містить винятків щодо принципу презумпції невинуватості. До того ж у ч. 2 ст. 64 КУ наголошується на неприпустимості обмеження низки прав і свобод, зокрема тих, що передбачені статтею 62 КУ. КСУ наголошує, що конституційні приписи щодо презумпції невинуватості мають застосовуватися рівною мірою до всіх осіб, КУ не допускає звуження чи скасування вказаних гарантій стосовно окремих категорій осіб [12]. Крім того, стаття 17 КПК визначає зміст презумпції невинуватості та забезпечення доведеності вини як засади кримінального провадження. Відповідно до статті 4 Кодексу професійної етики та поведінки прокурорів одним із основних принципів професійної етики та поведінки прокурорів є презумпція невинуватості¹. Частина 1 статті 7 КПК передбачає, що зміст та форма кримінального провадження повинні відповідати загальним засадам кримінального провадження, до яких, зокрема, відносяться і презумпція невинуватості та забезпечення доведеності вини (п. 10).

У рішенні від 25 березня 1983 року у справі «Мінеल्ली проти Швейцарії» ЄСПЛ зробив висновок, що принцип презумпції невинуватості є одним з елементів справедливого судового процесу у кримінальних справах у розумінні п. 1 ст. 6 Конвенції. Крім того, ЄСПЛ зазначив, що цей принцип:

1. Поширюється на весь кримінальний процес, незалежно від результатів розслідування, а не тільки на час судового розгляду («Енглерт проти Німеччини», Series A, № 123-B, від 25 серпня 1987 року).

¹ Відповідно до ст. 9 Кодексу професійної етики та поведінки прокурорів прокурор має керуватися принципом презумпції невинуватості на всіх етапах кримінального провадження. Він повинен враховувати всі обставини незалежно від того, свідчать вони проти підозрюваного (обвинуваченого) чи на його користь, вживати заходів для гарантування права особи на справедливий судовий розгляд. Прокурор має бути переконаний, що всі проведені слідчі (розшукові) та інші процесуальні дії та зібрані докази дають достатні підстави для звинувачення особи у вчиненні кримінального правопорушення. При виконанні прокурором повноважень у кримінальному провадженні поводження з особою, вина якої у вчиненні кримінального правопорушення не встановлена обвинувальним вироком суду, що набрав законної сили, має відповідати поводженню з невинуватою особою [13].

Крім того, КСУ у рішенні від 8 червня 2022 року № 3-р(П)/2022 зазначив, що конституційний принцип презумпції невинуватості є багатоаспектним, діє на всіх стадіях кримінального провадження та навіть після його завершення, адже сутність цього принципу полягає в тому, що презумпція стосовно непричетності особи до вчинення кримінального правопорушення має універсальний характер, поширюється на всі сфери суспільного життя особи та діє доти, доки її не спростовано належним чином, тобто, за приписами статті 62 КУ, в законному порядку і обвинувальним вироком суду. У розумінні зазначених конституційних приписів метою принципу презумпції невинуватості є захист особи, стосовно якої здійснюється (здійснювалось) кримінальне провадження, від будь-яких виявлених у зв'язку із цим форм осуду від публічної влади, унаслідок чого піддано сумніву непричетність такої особи до вчинення кримінального правопорушення, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду. За ч. 1 ст. 62 КУ лише обвинувальний вирок суду є тим судовим актом, у якому повинна бути встановлена винуватість особи у вчиненні кримінального правопорушення, тому інші акти публічної влади не можуть містити жодних позицій щодо винуватості особи, навіть у вигляді припущень стосовно такої винуватості (абз. 2 п. 2.2) [14].

2. Є порушеним, якщо твердження посадової особи щодо особи, обвинуваченої у вчиненні злочину, відображає думку, що особа винна, коли цього не було встановлено відповідно до закону («Дактарас проти Литви», N 42095/98, п. 41, ECHR 2000-X; «A.L. проти Німеччини», заява N 72758/01, п. 31, від 28 квітня 2005 року).

3. Не лише забороняє передчасне висловлення думки самим судом про те, що особа, «яку обвинувачено у вчиненні злочину», є винною, тоді як це ще не доведено відповідно до закону, а й поширюється на заяви, що їх роблять інші державні посадові особи стосовно проваджень, що тривають, у кримінальних справах і які спонукають громадськість до думки про вину підозрюваного та визначають наперед оцінку фактів компетентним судовим органом («Хужин та інші проти Росії», N 13470/02, п. 93, від 23 жовтня 2008 року). Достатньо мати — навіть за відсутності будь-якого формального висновку — певні підстави припускати, що відповідна посадова особа вважає обвинуваченого винним («Бюмер проти Німеччини», N 37568/97, п. 54, від 3 жовтня 2002 року). У цьому зв'язку Суд наголосив на

тому, як важливо державним посадовим особам добирати слова, оприлюднюючи свої заяви ще до судового розгляду справи, порушеної проти особи, та визнання її винною в тому чи іншому злочині («Дактарас проти Литви», N 42095/98, п. 41, ECHR 2000-X). Таким чином, слід принципово розрізняти повідомлення про те, що когось лише підозрюють у вчиненні злочину, та чітку заяву, зроблену за відсутності остаточного вироку, про те, що особа вчинила злочин («Ісмоїлов та інші проти Росії», N 2947/06, п. 166, від 24 квітня 2008 року). Чи порушує заява державної посадової особи принцип презумпції невинуватості — слід визначати в контексті конкретних обставин, за яких було зроблено таку заяву («Дактарас проти Литви», N 42095/98, п. 43, ECHR 2000-X).

До того ж у п. 40 Висновку № 3 (2002) Консультативної ради європейських суддів зазначено, що судді повинні демонструвати обережність у своїх відносинах з пресою та бути здатними підтримувати свою незалежність і безсторонність, уникаючи будь-якої можливості використання своїх відносин із журналістами та надання безпідставних коментарів щодо справ, які вони розглядають. Відповідно до ст. 12 Кодексу суддівської етики суддя не може робити публічних заяв, коментувати в засобах масової інформації справи, які перебувають у провадженні суду, та піддавати сумніву судові рішення, що набрали законної сили. Суддя не має права розголошувати інформацію, що стала йому відома у зв'язку з розглядом справи [15].

Крім того, рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи від 10 липня 2003 року (Рекомендація REC (2003) 13 «Щодо надання інформації стосовно кримінального судочинства через засоби масової інформації» задекларувала окремий принцип № 2 «Презумпція невинуватості» такого змісту: «Повага до принципу презумпції невинуватості є невід'ємною частиною права на справедливий суд. Згідно з цим погляди та інформація стосовно судових процесів, що відбуваються, мають передаватися або розповсюджуватися через засоби масової інформації тоді, коли це не шкодить презумпції невинуватості підозрюваного, обвинуваченого або підсудного» [16].

4. Передбачає, що державні службовці, які працюють у судовій сфері, зобов'язані демонструвати стриманість під час реалізації ними свободи вираження думки в усіх справах, у яких авторитет і неупередженість правосуддя можуть бути піддані сумніву. Такі службовці зобов'язані бути лояльними, стриманими та обачними. Обов'язок державних службовців та особливо працівників суду

бути лояльними та обачними вимагає, щоб розповсюдження навіть достовірної інформації здійснювалось помірною та було доречним. («Кудешкіна проти Російської Федерації», заява № 29492/05, пункт 85, 86, 93, від 26 лютого 2009).

5. Не може завадити відповідним органам інформувати громадськість про перебіг розслідування в кримінальних справах, адже це суперечило б праву на свободу вираження поглядів, проголошеному статтею 10 Конвенції. Однак він зобов'язує робити це з усією необхідною обережністю та обачністю, щоб дотримати принцип презумпції невинуватості («Альне де Рібемона проти Франції», серія А, N 308, п. 38, від 10 лютого 1995 року). Посадові особи можуть інформувати громадськість про розслідування у кримінальних справах, наприклад, розкриваючи інформацію про вручення повідомлень про підозру, затримання та зізнання, якщо вони роблять це розсудливо та обачно. Вибір слів є важливим («Турьев проти Росії», заява № 20758/04, п. 19, від 11 жовтня 2016 року, «Корбан проти України», заява № 26744/16, п. 230, від 04 липня 2019 року). Водночас слідчі та правоохоронні органи не несуть відповідальності за дії засобів масової інформації («Ю.Б. та інші проти Туреччини», NN 48173/99 і 48319/99, п. 48, від 28 жовтня 2004 року).

6. Не обмежується порушенням кримінальної справи, а поширюються на судові рішення, прийняті після того, як переслідування було припинено (Сареау v. Belgium, № 42914/98, п. 25, ECHR 2005-I) або після засудження (Sekanina v. Austria, series A, № 266, п. 30, від 25 серпня 1993; O. v. Norwau, заява N 29327/98, ECHR 2003-II).

7. Вимагає, щоб судді, виконуючи свої завдання, відійшли від упередженої думки, що обвинувачений учинив інкримінований йому злочин. Тягар доказування лежить на обвинуваченні, а кожний сумнів має тлумачитися на користь обвинуваченого. Із цього також випливає, що обов'язком обвинувачення є інформування особи про висунуті обвинувачення, щоб вона могла підготувати та належним чином представити аргументи на свій захист («Барбера, Мессеґе і Хабардо проти Іспанії», серія А, № 146, п. 77, від 6 грудня 1988 року).

8. З метою забезпечення практичності та ефективності права, гарантованого пунктом 2 статті 6 Конвенції, презумпція невинуватості має також ще один аспект. Загальна мета презумпції, у цьому другому аспекті полягає в тому, щоб захистити осіб, яких виправдано або стосовно яких кримінальні провадження припинено, від того, щоб посадові особи та органи державної влади

ставились до них так, ніби вони насправді винні у тих правопорушеннях, у яких їх обвинувачували. <...> Без захисту, який забезпечував би дотримання виправдувального вироку або рішення про закриття провадження в межах будь-якого іншого розгляду, гарантіям справедливого судового розгляду, що випливають зі змісту пункту 2 статті 6 Конвенції, загрожував би ризик стати теоретичними та ілюзорними. Окрім того, після завершення кримінального провадження ставиться під загрозу репутація особи і те, як цю особу сприймає суспільство» («Ален проти Сполученого Королівства», заява № 25424/09, § 94, від 12 липня 2013 року).

Крім того, з'ясовуючи, чи становить оскаржувана заява державної посадової особи порушення пункту 2 статті 6, ЄСПЛ не надає вирішальної ваги характерові чи результатам подальшого судового процесу. Наприклад, Суд визнав наявність порушення пункту 2 статті 6 Конвенції навіть у кримінальних справах, у яких національні суди закрили провадження у зв'язку із закінченням строку давності, заявника виправдали, а вирішувати питання вини взагалі не було потреби («Альне де Рібемона проти Франції», серія А, N 308, п. 35, від 10 лютого 1995 року).

Втім, згідно з практикою ЄСПЛ не є порушенням статті 6 КЗПЛ притягнення до дисциплінарної відповідальності на основі відомостей про факти, встановлені у кримінальному провадженні, якщо такі відомості аналізувалися під кутом зору правил службової етики, навіть якщо особа була у кримінальному провадженні виправданою (див. *mutatis mutandis* рішення Європейської комісії з прав людини від 6 жовтня 1982 року у справі «X. v. Austria» про неприйнятність заяви N 9295/81) чи таке провадження було закрито (див. *mutatis mutandis* рішення Європейської комісії з прав людини від 7 жовтня 1987 року у справі «C. v. the United Kingdom» про неприйнятність заяви N 11882/85). Більше того, гарантована пунктом 2 статті 6 Конвенції презумпція невинуватості застосовується до процедури, яка за своєю суттю є кримінальною, і в межах якої суд робить висновок про вину особи саме у кримінально-правовому сенсі (рішення ЄСПЛ від 11 лютого 2003 року у справі «Ringvold v. Norway», заява N 34964/97). З огляду на таку практику ЄСПЛ Верховний Суд дійшов висновку, що зазначена гарантія не може бути поширена на дисциплінарні й інші провадження, які згідно з пунктом 1 статті 6 Конвенції охоплюються поняттям спору щодо прав та обов'язків цивільного

характеру (п. 65 постанови Великої Палати Верховного Суду від 8 квітня 2021 року, справа N 11-238cap20 [17]). Така ж правова позиція викладена у постановках Великої Палати Верховного Суду від 25 квітня 2018 року у справі N 800/547/17 (П/9901/87/18) [18] та 22 січня 2019 року у справі N 800/454/17 (П/9901/141/18 [19]).

ЄСПЛ констатував порушення пункту 2 статті 6 Конвенції у низці справ проти України. Розглянемо деякі з них.

1. Рішення ЄСПЛ у справі «Грабчук проти України» (заява N 8599/02) від 21 вересня 2006 року [20]. Щодо заявниці була порушена кримінальна справа (за КК 1960 року) за розкрадання державного майна. Потім цю справу частково закрили за недоведеністю її участі у вчиненні злочину та частково — у зв'язку із закінченням строків давності. Слідчий не довів, що заявниця здійснювала розкрадання, проте він дійшов висновку, що її дії можуть бути класифіковані як халатність. Однак, враховуючи те, що строк давності притягнення заявниці до відповідальності за халатність минув, кримінальну справу за цим обвинуваченням було закрито у зв'язку із закінченням строків давності. Заявниця оскаржила це рішення, посилаючись на те, що фактично її визнали винуватою до ухвалення обвинувального вироку. На національному рівні вона не знайшла підтримки і звернулася до ЄСПЛ. У цій справі ЄСПЛ дійшов висновку, що оголошення підозри стосовно особи — це не порушення принципу презумпції невинуватості. Але коли кримінальне провадження закінчено, то не можна робити категоричні заяви про винуватість, поки не буде вироку суду з констатацією факту винуватості. ЄСПЛ зазначив, що у цій справі рішення про закриття кримінальної справи проти заявниці були сформульовані у термінах, які не залишають сумніву щодо погляду на те, що вона вчинила злочин. Зокрема, у своєму рішенні слідчий використав слова: «в діях заявниці є склад злочину» та «моменту, коли заявниця вчинила злочин», а районний суд зазначив, що в діяннях заявниці «вбачаються ознаки злочину». Суд констатував порушення презумпції невинуватості, а отже порушення п. 2 ст. 6 Конвенції.

2. Рішення ЄСПЛ у справі «Шагін проти України» (заява N 20437/05) від 10 грудня 2009 року [21]. ЄСПЛ у цій справі зауважив, що деякі високі посадові особи прокуратури, міліції та податкової адміністрації зробили заяви стосовно порушеної проти заявника кримінальної справи на самому початку провадження та в контексті, не пов'язаному з ним, а саме — на прес-конференції, організованій

прокуратурою м. Києва (п. 84). Заяву першого заступника прокурора Києва однаково процитували три різні газети. Її зміст такий: «За нашими підрахунками, усього за виконання «замовлень» кілери одержали від Шагіна близько 100 тисяч доларів... Фактичним керівником цієї групи був Шагін. Його розпорядження [вбивати] мали систематичний характер» (п. 85). На думку Суду, зазначена заява свідчить про те, що той, хто її озвучив, вважав установленим фактом те, що заявник замовляв і оплачував убивства, хоч єдине, у чому він був не таким упевненим, — це точна сума, сплачена за вбивства. Отже, ця заява, яку було зроблено задого до складання обвинувального висновку у справі заявника, стосовно винуватості заявника у вчиненні злочинів, по-перше, спонукала громадськість до думки про його вину і, по-друге, визначала наперед оцінку фактів відповідним судовим органом (п. 86). Таким чином, мало місце порушення пункту 2 статті 6 Конвенції (п. 87).

3. Рішення ЄСПЛ у справі «Криволапов проти України» (заява № 5406/07) від 2 січня 2019 року [22]. Заявник скаржився на причетність посадовців до медіакампанії навколо його справи; вони стверджували про його винуватість до винесення судом йому вироку, вплинувши таким чином на громадську думку та передчасно вирішивши справу щодо нього (п. 127). А саме, у 2005 році на одному з національних телеканалів, «СТБ», був показаний тридцятихвилинний документальний фільм «Смертельна угода». Як було зазначено у програмі, вона була створена за підтримки Служби безпеки України та Міністерства внутрішніх справ України (зокрема, Головного управління по боротьбі з організованою злочинністю). Документальний фільм розповідав про угоду між В. та працівниками правоохоронних органів, а також про подальше вбивство В. і Б. Заявник був названий особою, яка запропонувала угоду та була убивцею Б. Програма складалась з коротких фільмів, у яких ролі заявника та інших причетних осіб грали професійні актори. Один з цих короткометражних фільмів зобразив заявника убивцею Б. Крім того, до нього були включені численні інтерв'ю слідчого, у провадженні якого знаходилась справа, а також декількох працівників Служби безпеки України. Вони поділилися своїми версіями подій у справі у формі, яка вбачалась фактичними твердженнями, не зазначаючи, на якій стадії знаходилося провадження на момент різних інтерв'ю. Опис долі В. був дуже емоційним. Передача також містила витяги з допиту заявника від 08 листопада 2004 року, під час якого він зізнався

у фальсифікації кримінальної справи щодо В. та вчиненні вбивства Б. (п. 41). Зазначена програма транслювалась на телеканалі «СТБ» щонайменше дванадцять разів у період між 2005 та 2008 роками і, можливо, пізніше (п. 42). Крім того, слідчий, у провадженні якого знаходилась справа заявника, дав численні інтерв'ю (висловлюючи ті самі твердження, що й у зазначеній програмі) різним друкованим засобам масової інформації (п. 43). Уряд стверджував, що органи влади просто інформували громадськість про хід розслідування у резонансній кримінальній справі (п. 128). Суд зазначив, що у цій справі зроблені в засобах масової інформації заяви слідчих та посадових осіб Служби безпеки України щодо кримінального провадження проти заявника були далекими від розсудливості та обачності. Вони були очевидно заявою про його винуватість, навіть без уточнення стадії, на якій знаходилося провадження: громадськості була розкрита вся інформація про особу заявника, він був названий убивцею та фальсифікатором надзвичайно важливої кримінальної справи. Більше того, Суд зауважує, що ці твердження неодноразово розповсюджувалися у документальному фільмі, створеному за прямої підтримки державних органів високого рівня та який містив уривки із відеозапису зізнання заявника працівникам міліції (п. 130). Суд прийшов до висновку, що такі заяви посадових осіб держави спонукали громадськість повірити у винуватість заявника та вплинули на оцінку фактів відповідним судовим органом, а отже було порушено пункт 2 статті 6 Конвенції (п. 131, 132).

4. Рішення ЄСПЛ у справі «Паскал проти України» (заява № 24652/04) від 15 вересня 2011 року [23]. Вивчаючи факти цієї справи у світлі своєї практики (рішення у справах «Лавентс проти Латвії», заява № 58442/00, п.п. 117–118, від 28 листопада 2002 року, та «Мироненко і Мартенко проти України», заява № 4785/02, пп. 66–67 та 69–70, від 10 грудня 2009 року), Суд зазначив, що формулювання інтерв'ю, даного, як стверджується, суддею Ш. газеті «Прапор Батьківщини» у перші тижні судового розгляду справи заявника, створив сильне враження, що особа, яка давала інтерв'ю, була переконана у винуватості заявника (п. 69). Суд дійшов висновку, що за цих обставин залишається видимість того, що суддя Ш. недвозначно висловила думку щодо винуватості заявника на самому початку судового розгляду. Отже, на думку Суду, побоювання заявника щодо несприятливості судді Ш. можуть вважатись об'єктивно виправданими (п. 70).

5. Рішення ЄСПЛ у справі «Корбан проти України» (заява № 26744/16) від 4 липня 2019 року [24]. Заявник скаржився, що високопосадовці стверджували про його вину у засобах масової інформації за відсутності вироку суду, вплинувши, таким чином, на громадську думку та передчасно вирішивши його справу. Зокрема 1 листопада 2015 року помічник Генерального прокурора України заявив на брифінгу: «... багато людей можуть просто через вину оцих організаторів [показує рукою на екран із зображенням заявника], які створили це злочинне угруповання, сьогодні піти під слідство, стати підозрюваними, потім обвинуваченими і так далі піти до суду. Я прошу всіх тих, хто розібрався у тому, що відбулося — приходьте будь-ласка до Служби безпеки України або Генеральної прокуратури України, надайте нам інформацією і частина друга статті 255 Кримінального кодексу України буде застосована (тобто, особи, яка добровільно заявить про злочин, буде звільнена від кримінальної відповідальності)» (п. 82). 02 листопада 2015 року Голова Служби безпеки України заявив під час брифінгу: «Для цього був потрібен цей фонд лідерам організованого злочинного угруповання, до якого входили на той час, звичайно, Геннадій Олегович [заявник], поважний чоловік, разом з [іншими]? ... це злочинне угруповання спеціалізувалося на викраденні людей ...» (п. 85). 29 грудня 2015 року слідчий заявив на брифінгу: «Наступний слайд покажіть, будь ласка. Це [Хлібзавод], який також був рейдерськи захоплений злочинною організацією під керуванням Корбана Геннадія Олеговича.» (п. 86). 22 січня 2016 року помічник Генерального прокурора України заявив пресі: «... злочинне угруповання, очільником якого є Корбан, яке відповідно до вже наданої нами вам інформації, здійснювало ряд злочинів, у тому числі викрадання людей, привласнення коштів, незаконне поводження зі зброєю і таке інше ...; .. в ті часи, коли вся наша країна об'єднувалася у волонтерські організації, в патріотичні рухів з метою допомоги українським військовим на сході ..., на жаль, організоване злочинне угруповання на чолі з Геннадієм Корбаном, фактично прикриваючись в окремих моментах патріотичними чи волонтерськими гаслами, ... здійснювало ряд серйозніших злочинів; ... Фактично фінансування цього злочинного угруповання Геннадія Корбана здійснювалося паралельно з фінансуванням окремих політичних проєктів.» (п. 87).

Суд зауважив, що оскаржувані заяви були зроблені не в межах самого кримінального провадження, а були частиною адресованих громад-

ськості заяв у ЗМІ. Суд прийняв до уваги довід Уряду, що мета оскаржуваних тверджень полягала в інформуванні громадськості про резонансну кримінальну справу. Однак Суд вважає, що твердження високопосадовців у ЗМІ щодо кримінального провадження проти заявника були далекими від розсудливих та обачних. Його особа була відома громадськості, та його назвали лідером злочинного угруповання, яке вчинила низку тяжких кримінальних правопорушень. У результаті ці твердження не могли не сприяти думці громадськості про вину заявника до того, як її було б встановлено в законному порядку (п. 231). Отже, Суд дійшов висновку, що було порушено пункт 2 статті 6 Конвенції (п. 232).

6. Рішення ЄСПЛ у справі «Лада проти України» (заява № 32392/07) від 6 лютого 2018 року [25]. Заявник скаржився на те, що, використавши вираз «вчинив тяжкий злочин» при ухваленні постанови про взяття його під варту 16 січня 2008 року, суддя проголосив його винним перш ніж його вину було доведено відповідно до закону (п. 17, п. 46). ЄСПЛ зауважив, що постанова, на яку посилається заявник, була ухвалена районним судом при обранні запобіжного заходу. Питання щодо вини заявника у вчиненні кримінального правопорушення, таким чином, явно виходило за межі розгляду справи («Хаушільдт проти Данії», Серія А № 154, п. 50, від 24 травня 1989 року) (п. 50). Суд також зазначив, що: абзац, в якому міститься вираз, на який вказує заявник, сприймається як посилення на обставини, які відповідно до національного законодавства мають враховуватись при прийнятті рішення про обрання запобіжного заходу; оскаржуваний вираз дійсно стосується характеристики злочину, у вчиненні якого обвинувачувався заявник; на початку постанови районний суд прямо зазначив, що заявник обвинувачується у вчиненні кримінального правопорушення; у заключній частині постанови також було зазначено, що судове слідство у справі ще не закінчено, тож ще не було проведено низки слідчих дій для встановлення істини у справі (п. 17, п. 51). Суд прийшов до висновку, що з огляду на фактичний зміст та контекст, оскаржуваний вираз був справді технічною помилкою судді. Суд вважає, що суддя повинен приділяти особливу увагу точності формулювань у своїх рішеннях (див., *mutatis mutandis*, згадане рішення у справі «Пеша проти Хорватії» (<...>), пункт 150). Тим не менш, на думку Суду, обставини справи та уважне читання тексту постанови від 16 січня 2008 року не дозволили дійти висновку, що заявника було визнано

винним у вчиненні кримінального правопорушення, перш ніж його було засуджено компетентним судом. У цілому оскаржувана постанова обмежується тим, що враховує підозри та обвинувачення проти заявника (див., *mutatis mutandis*, рішення у справі «Марціано проти Італії» (*Marziano v. Italy*), заява № 45313/99, пункти 28–32, від 28 листопада 2002 року) (п. 52). З огляду на викладене, Суд не знайшов жодних ознак порушення права заявника на презумпцію невинуватості відповідно до пункту 2 статті 6 Конвенції.

Аналіз практики ЄСПЛ засвідчив, що презумпція невинуватості в Україні найчастіше порушується у трьох випадках: під час проголошення публічних заяв слідчими, дізнавачами, прокурорами, суддями, слідчими суддями щодо винуватості певної особи до закінчення судового розгляду; коли судові рішення, що не є обвинувальним вироком, відображає думку про винуватість особи; під час затримання осіб, підозрюваних (обвинувачуваних) у вчиненні кримінального правопорушення, і обранні щодо них запобіжного заходу.

Недотримання принципу презумпції невинуватості правником може мати такі процесуальні наслідки: порушення права на справедливий суд; визнання доказів у справі недопустимими; скасування прийнятого рішення та призначення нового розгляду в суді першої інстанції у випадку його порушення судом (п. 2 ч. 1 ст. 415 КПК); дисциплінарна відповідальність дізнавача, слідчого, прокурора та судді.

Наведемо декілька прикладів порушення правником принципу презумпції невинуватості і як наслідок притягнення їх до дисциплінарної відповідальності. Так, рішенням Третьої Дисциплінарної палати Вищої ради правосуддя від 15.08.2018 року № 2609/Здп/15–18 суддю Сватівського районного суду Луганської області Особу 1 було притягнуто до дисциплінарної відповідальності на підставі п. 3 ч. 1 ст. 92 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» (грубе одноразове порушення правил суддівської етики, що підриває авторитет правосуддя), п. 3 ч. 1 ст. 106 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» (допущення суддею поведінки, що порочить звання судді або підриває авторитет правосуддя, зокрема в питаннях моралі, чесності, дотримання інших норм суддівської етики та стандартів поведінки, які забезпечують суспільну довіру до суду) та застосовано до нього дисциплінарне стягнення у виді подання про тимчасове відсторонення від здійснення правосуддя строком на чотири місяці з направленням судді до Національної школи суддів України для про-

ходження курсу підвищення кваліфікації з питань суддівської етики та подальшим кваліфікаційним оцінюванням для підтвердження здатності судді здійснювати правосуддя у відповідному суді. Підставою для цього стало поширення головою суду у ЗМІ інформації негативного змісту стосовно Особи2, начальника поліції Особи3, при цьому вказана інформація містила твердження про вчинення зазначеними особами кримінально караних діянь або адміністративного правопорушення. Дисциплінарна палата зазначила, що:

- висловлені у публікаціях від імені судді оцінки суперечать презумпції невинуватості, завдають не виправданої шкоди авторитету державних органів, ставлячи під сумнів неупередженість судової влади;
- посилення судді на те, що в подальшому (після допущення відповідних висловлювань) ОСОБА2 був визнаний винним у вчиненні кримінального правопорушення, на думку дисциплінарної палати, не лише не виправдовують дій судді, а навпаки, підкреслюють їх шкідливість, оскільки висловлення головою суду судження про винність особи у вчиненні кримінального правопорушення до того, як суддя очолюваного Особою 1 суду ухвалив вирок стосовно особи, в очах стороннього спостерігача може породити сумніви у безсторонності та неупередженості судового розгляду, підірвати суспільну довіру до суду. При цьому, якщо судді було відомо про вчинення ОСОБА2, ОСОБА3 кримінальних правопорушень та своїми діями суддя прагнув досягнути певної суспільно корисної мети (захистити суспільство або державу від кримінальних правопорушень), він міг і повинен був подати заяву або повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення до правоохоронних органів відповідно до вимог статті 214 КПК, утримуючись як суддя та голова суду від публічної критики осіб, а також враховуючи, що до однієї із зазначених осіб він має особисту неприязнь. Поширення такої інформації у пресі від імені судді та голови суду досягненню відповідної мети не слугувало, з огляду на що воно не може бути визнане виправданим.
- вимоги суддівської етики передбачають, щоб межі критики або публічних висловлювань для суддів, враховуючи їх статус, особливо стосовно питань, які мають насамперед особистий характер, а не суспільний інтерес, були істотно вужчими ніж для інших членів суспільства. Неприпустимим є висловлення суддею, тим більше тим, який займає адміністративну посаду, судження про винність особи у вчиненні кримінального

правопорушення до постановлення відповідного вироку судом, тим більше, якщо існує вірогідність розгляду відповідної справи самим суддею або суддями очолюваного ним суду.

Вища Рада Правосуддя рішенням від 23.07.2020 р. № 2238/0/15-20 звернула увагу посадових осіб НАБУ на необхідність утримуватися від заяв та публічних висловлювань, участі в інформаційній кампанії, які впливають на незалежність судової влади та підривають авторитет правосуддя в цілому. За матеріалами справи починаючи з 17 липня 2020 року, НАБУ на своєму офіційному вебсайті, сторінці у мережі Facebook, YouTube-каналі, інших інтернет-ресурсах оприлюднює та поширює інформацію під назвами «Корупція в ОАСК», «Зловживання в ОАСК: оновлено» та інші, у яких повідомляється про те, що «НАБУ і СБУ викрили злочинну організацію, очолювану головою Окружного адміністративного суду міста Києва, до числа якої входять судді ОАСК, голова ДСА, колишні члени ВККС та інші особи». Зазначено, що «детективи задокументували не тільки окремі факти вчинення корупційних злочинів, а й викрили цілу систему керованого правосуддя, яке не лише сприяло особистому збагаченню суддів, а й використовувалося головою ОАСК як інструмент захоплення ним влади у судовій системі». Вказано, що «ці особи, загалом 12, діяли у межах злочинної організації на чолі з головою ОАСК, яка мала на меті захоплення державної влади шляхом встановлення контролю над Вищою кваліфікаційною комісією суддів України, Вищою радою правосуддя, створення штучних перешкод у їхній роботі, а також втручались у діяльність державних діячів». Таким чином, орган досудового розслідування, оприлюднивши інформацію у такий спосіб, а також записи та уривки розмов, які є обставинами досудового слідства, надав поштовх інформаційній кампанії, яка привертає увагу та формує суспільну думку на підтримку певної позиції, зокрема позиції про те, що злочинне діяння має місце як доведений факт. Вища рада правосуддя вкотре звернула увагу, що в демократичній правовій державі є неприйнятним поширення інформації, що порушує презумпцію невинуватості та має ознаки інформаційної кампанії, спрямованої на піддрив авторитету судової влади, як про це зазначено у рішенні Вищої ради правосуддя від 11 червня 2020 року № 1809/0/15–20. Не вдаючись до оцінки фактів та обставин, викладених у текстових повідомленнях НАБУ, Вища рада правосуддя зацентрувала увагу на тому, що органи державної влади, їхні посадові

особи повинні утримуватися від інформаційних та політичних кампаній, заяв та дій, що можуть вплинути на незалежність судової влади та підірвати авторитет правосуддя в цілому. Довіра та повага до судової влади — гарантія ефективності системи правосуддя. Повага до авторитету судів — вимога європейських стандартів для демократичних держав, невід’ємна умова публічної довіри до судової влади, а в більш широкому значенні — довіри до норм права та держави загалом. У разі виникнення того чи іншого правового конфлікту особа звертається за його вирішенням до суду, спираючись на авторитет правосуддя. Водночас в інформації, поширеній НАБУ, акцентовано увагу на вчиненні суддями злочину як встановленому факті, що не відповідає презумпції невинуватості. При цьому слід зазначити, що ОАСК продовжує здійснювати правосуддя і поширення інформації у такий спосіб підриває авторитет суду як інституції, впливає на незалежність судової влади та підриває авторитет судової влади в цілому.

Перша Дисциплінарна палата Вищої ради правосуддя рішенням від 15 листопада 2019 року № 3003/1дп/15-19 визнала, що суддею Особал в ухвалі від 7 червня 2019 року про застосування запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту застосовано «обвинувальний» підхід до підозрюваної у кримінальному провадженні. Проте до повноважень слідчого судді не віднесено встановлення винуватості особи. Так, в ухвалі про застосування до підозрюваної Сисоєвої І. В. запобіжного заходу у вигляді цілодобового домашнього арешту із використанням засобу електронного контролю суддя Особа 1 зазначила: «Беручи до уваги, що виключно обрання запобіжного заходу у вигляді цілодобового домашнього арешту забезпечить призупинення підозрюваною Сисоєвою І. В. лікувальної практики, яка вже призвела до тяжких наслідків для пацієнта через злочинну самовпевненість та недбале ставлення до професійних обов’язків, що за такого ставлення у майбутньому може свідчити про наявність ризику у вигляді можливого вчинення аналогічних кримінальних правопорушень щодо інших пацієнтів, тобто ризику передбаченого п. 5 ч. 1 ст. 177 КПК України, слідчий суддя приходиться до переконання, що запобігти встановленим у судовому засіданні ризикам можливого шляхом застосування виключно запобіжного заходу у вигляді цілодобового домашнього арешту, так як кримінальне правопорушення, передбачене ч. 1 ст. 140 КК України за класифікацією належить до злочину невеликої тяжкості». Перша Дисциплінарна палата Вищої ради правосуддя прийшла

до висновку, що під час постановлення ухвали від 7 червня 2019 року у справі № 520/13138/19 вказана суддя вийшла за межі повноважень слідчого судді, надала неналежну оцінку сукупності обставин щодо запропонованого органом досудового розслідування запобіжного заходу до підозрюваної у кримінальному провадженні, що спричинило негативні наслідки, тобто не дотрималася встановлених статтею 2, пунктом 18 частини першої статті 3, статтею 178 КПК України вимог; порушила передбачений статтею 62 КУ, статтею 6 КЗПЛ, статтею 17 КПК України обов'язок (зокрема слідчого судді) дотримуватися принципу презумпції невинуватості та забезпечення доведеності вини у кримінальному провадженні і реалізації права особи на справедливий суд. Крім того суддя Особа1 розповсюджувала (розміщувала на особистій сторінці у мережі Facebook) публікації щодо дій підозрюваних у кримінальному провадженні, в межах якого вона як слідчий суддя вирішувала питання про обрання стосовно них запобіжного заходу, що явно вийшло за межі права на свободу поширювати інформацію та ідеї і становить порушення норм суддівської етики. Вказані дії судді Особа 1 підривають авторитет правосуддя, особливо з огляду на те, що вони вчинені суддею стосовно резонансної судової справи, у якій вона здійснювала правосуддя як слідчий суддя. Відповідно до Коментаря до Кодексу суддівської етики, затвердженого рішенням Ради суддів України від 4 лютого 2016 року № 1, участь судді у соціальних мережах, інтернет-форумах та застосування ним інших форм спілкування в мережі інтернет є допустимими, проте суддя може розміщувати, коментувати лише ту інформацію, використання якої не завдає шкоди авторитету судді та судової влади. У своєму блозі або на особистій сторінці в соцмережі суддя має бути таким же стриманим та коректним, як, скажімо, в залі засідань. У тому числі очевидно є неможливість розміщення суддею в соціальних ме-

режах, інтернет-форумах тощо коментарів щодо справ, які перебувають як у нього в провадженні, так і в провадженні суду, обговорювати рішення у справах, а також оприлюднювати інформацію, що стала йому відома у зв'язку з розглядом справи. Зазначені обов'язки судді є етичними стандартами, що формують модель поведінки, яку суддя повинен ставити за мету і якої повинен дотримуватися. З огляду на наведене неприпустимим виявляється і розміщення суддею на особистій сторінці у Facebook публікацій стосовно судових справ, що перебувають у його провадженні. З урахуванням викладеного, Перша Дисциплінарна палата Вищої ради правосуддя дійшла висновку, що розповсюдження (розміщення на особистій сторінці у мережі Facebook) суддею Особа1 публікацій щодо дій підозрюваних у кримінальному провадженні, в межах якого вона як слідчий суддя вирішувала питання про обрання стосовно них запобіжного заходу, явно вийшло за межі права на свободу поширювати інформацію та ідеї і становить порушення норм суддівської етики. Вказані дії судді Особа 1 підривають авторитет правосуддя, особливо з огляду на те, що вони вчинені суддею стосовно резонансної судової справи, у якій вона здійснювала правосуддя як слідчий суддя.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Дотримання принципу презумпції невинуватості є необхідною умовою реалізації права особи на справедливий судовий розгляд, що зумовлює необхідність обов'язкового його дотримання слідчим, дізнавачем, прокурором і суддею. Його порушення правником може мати такі процесуальні наслідки: порушення права на справедливий суд; визнання доказів у справі недопустимими; скасування прийнятого рішення та призначення нового розгляду в суді першої інстанції у випадку його порушення судом (п. 2 ч. 1 ст. 415 КПК); дисциплінарна відповідальність дізнавача, слідчого, прокурора та судді.

Література

1. Алєнін Ю. П., Волошина В. К. Поняття та система принципів кримінального провадження // Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія». 2014. Т. XIV. С. 78–89.
2. Гончаренко В. Г. Кримінальний процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар / В. Г. Гончаренко, В. Т. Нор. Х.: Право, 2012. 844 с.
3. Давиденко С. В., Сливна В. А. Щодо питання про дію принципу презумпції невинуватості у дисциплінарному провадженні // Проблеми законності. 2022. № 156. С. 130–142.
4. Ісмаїлова Л. Б. Реалізація принципу презумпції невинуватості у кримінальному процесі України // Вісник академії адвокатури України. 2013. № 4. С. 111–123.

5. Кучинська О. П. Принципи кримінального провадження у механізмі забезпечення прав його учасників: моногр. / О. П. Кучинська. К.: Юрінком Інтер, 2013. 228 с.
6. Крижанівський В. В. Принцип презумпції невинуватості у кримінальному процесі (порівняльно-правове дослідження): Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / В. В. Крижанівський; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. К., 2007. 20 с.
7. Луцик В. В., Климкевич Р. А. Гармонізація кримінального процесуального законодавства ЄС щодо презумпції невинуватості // Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2018. Серія ПРАВО. Випуск 50. Том 2. С. 103–106.
8. Нор В. Т. Презумпція невинуватості як конституційна засада кримінального судочинства та її застосування у практиці Європейського суду з прав людини // Часопис Національного університету «Острозька академія». 2011. № 1 (3). С. 1–24.
9. Сиза Н. П., Махотнюк О. Д. Презумпція невинуватості як складова права на справедливий суд у практиці Європейського Суду з прав людини // Вісник кримінального судочинства. 2018. № 3. С. 36–44.
10. Юдківська Г. Ю. Презумпція невинуватості в кримінальному процесі України та практиці Європейського суду з прав людини: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. К., 2008. 20 с.
11. Фулей Т. Презумпція невинуватості: концептуальні підходи // Слово Національної школи суддів України. 2012. № 1. С. 39–53.
12. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 59 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) статті 3682 Кримінального кодексу України від 26 лютого 2019 року № 1-р/2019. URL: <https://csu.gov.ua/dokument/1-p2019>
13. Кодекс професійної етики та поведінки прокурорів, затверджений Всеукраїнською конференцією прокурорів від 27.04.2017 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001900-17#Text>
14. Рішення КСУ у справі за конституційною скаргою Кротюка Олександра Володимировича щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 4 частини першої статті 284 Кримінального процесуального кодексу України (справа щодо презумпції невинуватості) від 8 червня 2022 року № 3-р(П)/2022. URL: <https://zib.com.ua/ua/print/151708.html>
15. Висновок № 3 (2002) Консультативної ради європейських суддів від 19 листопада 2002 року. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU02286>
16. Рекомендація РЕС (2003) 13 «Щодо надання інформації стосовно кримінального судочинства через засоби масової інформації» від 10 липня 2003 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_870#Text
17. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 8 квітня 2021 року у справі N 11-238cap20. URL: <http://iPLEX.com.ua/doc.php?regnum=96310157&red=100003b8ce6525b79a08fd7d3dcf9bf0cb6cc0&d=5>
18. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 25 квітня 2018 року у справі N 800/547/17 (П/9901/87/18). URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/73837584>
19. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 22 січня 2019 року у справі N 800/454/17 (П/9901/141/18). URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/79958086>
20. Рішення ЄСПЛ у справі «Грабчук проти України» (заява N 8599/02) від 21 вересня 2006 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_118#Text
21. Рішення ЄСПЛ у справі «Шагін проти України» (заява N 20437/05) від 10 грудня 2009 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_612#Text
22. Рішення ЄСПЛ у справі «Криволапов проти України» (заява № 5406/07) від 02.01.2019 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_d94#Text
23. Рішення ЄСПЛ у справі «Паскал проти України» (заява № 24652/04) від 15 вересня 2011 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_736#Text
24. Рішення ЄСПЛ у справі «Корбан проти України» (заява № 26744/16) від 04 липня 2019 року. URL: https://protocol.ua/ru/korban_proti_ukraini/
25. Рішення ЄСПЛ у справі «Лада проти України» (заява № 32392/07) від 06.02.2018 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_c42#Text

References

1. Alenin Yu. P., Voloshyna V. K. Poniattia ta systema pryntsyviv kryminalnoho provadzhennia // Naukovi pratsi Natsionalnoho universytetu «Odeska yurydychna akademiia». 2014. T. XIV. S. 78–89.
2. Honcharenko V. H. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: naukovo-praktychnyi komentar / V. H. Honcharenko, V. T. Nor. Kh.: Pravo, 2012. 844 s.

3. Davydenko S. V., Slyvna V. A. Shchodo pytannia pro diu pryntsyphu prezumptsii nevyvnutosti u dystsyplinar-nomu provadzhenni // Problemy zakonnosti. 2022. № 156. S. 130–142.
4. Ismailova L. B. Realizatsiia pryntsyphu prezumptsii nevyvnutosti u kryminalnomu protsesi Ukrainy // Visnyk akademii advokatury Ukrainy. 2013. № 4. S. 111–123.
5. Kuchynska O. P. Pryntsyphu kryminalnoho provadzhennia u mekhanizmi zabezpechennia prav yoho uchasykiv: monohr. / O. P. Kuchynska. K.: Yurinkom Inter, 2013. 228 s.
6. Kryzhanivskiy V. V. Pryntsyphu prezumptsii nevyvnutosti u kryminalnomu protsesi (porivnialno-pravove dos-lidzhennia): Avtoref. dys... kand. yuryd. nauk: 12.00.09 / V. V. Kryzhanivskiy; Kyiv. nats. un-t im. T. Shevchenka. K., 2007. 20 s.
7. Lutsyk V. V., Klymkevych R. A. Harmonizatsiia kryminalnoho protsesualnoho zakonodavstva YeS shchodo prezumptsii nevyvnutosti // Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. 2018. Serii PRAVO. Vypusk 50. Tom 2. S. 103–106.
8. Nor V. T. Prezumptsiia nevyvnutosti yak konstytutsiina zasada kryminalnoho sudochynstva ta yii zastosovan-nia u praktytsi Yevropeiskoho sudu z prav liudyny // Chasopys Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». 2011. № 1 (3). S. 1–24.
9. Syza N. P., Makhotniuk O. D. Prezumptsiia nevyvnutosti yak skladova prava na spravedyvvy sud u praktytsi Yevropeiskoho Sudu z prav liudyny // Visnyk kryminalnoho sudochynstva. 2018. № 3. S. 36–44.
10. Iudkivska H. Iu. Prezumptsiia nevyvnutosti v kryminalnomu protsesi Ukrainy ta praktytsi Yevropeiskoho sudu z prav liudyny: Avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.09. K., 2008. 20 s.
11. Fulei T. Prezumptsiia nevyvnutosti: kontseptualni pidkhody // Slovo Natsionalnoi shkoly suddiv Ukrainy. 2012. № 1. S. 39–53.
12. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam 59 narodnykh deputativ Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) statti 3682 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy vid 26 liutoho 2019 roku № 1-r/2019. URL: <https://ccu.gov.ua/dokument/1-p2019>
13. Kodeks profesiinoi etyky ta povedinky prokuroriv, zatverdzhenyi Vseukrainskoiu konferentsiieiu prokuroriv vid 27.04.2017 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001900-17#Text>
14. Rishennia KSU u spravi za konstytutsiinou skarloiu Krotiuka Oleksandra Volodymyrovycha shchodo vidpo-vidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) punktu 4 chastyny pershoi statti 284 Kryminalnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy (sprava shchodo prezumptsii nevyvnutosti) vid 8 chervnia 2022 roku № 3-r(II)/2022. URL: <https://zib.com.ua/ua/print/151708.html>
15. Vysnovok № 3 (2002) Konsultativnoi rady yevropeyskykh suddiv vid 19 lystopada 2002 roku. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU02286>
16. Rekomendatsiia REC (2003) 13 «Shchodo nadannia informatsii stosovno kryminalnoho sudochynstva cherez zasoby masovoi informatsii» vid 10 lypnia 2003 roku. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_870#Text
17. Postanova Velykoi Palaty Verkhovnoho Sudu vid 8 kvitnia 2021 roku u spravi N 11–238sap20. URL: <http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=96310157&red=100003b8ce6525b79a08fd7d3dcf9bf0cb6cc0&d=5>
18. Postanova Velykoi Palaty Verkhovnoho Sudu vid 25 kvitnia 2018 roku u spravi N 800/547/17 (P/9901/87/18). URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/73837584>
19. Postanova Velykoi Palaty Verkhovnoho Sudu vid 22 sichnia 2019 roku u spravi N 800/454/17 (P/9901/141/18). URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/79958086>
20. Rishenni YeSPL u spravi «Hrabchuk proty Ukrainy» (zaiava N 8599/02) vid 21 veresnia 2006 roku. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_118#Text
21. Rishennia YeSPL u spravi «Shahin proty Ukrainy» (zaiava N 20437/05) vid 10 hrudnia 2009 roku. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_612#Text
22. Rishennia YeSPL u spravi «Kryvolapov proty Ukrainy» (zaiava № 5406/07) vid 02.01.2019 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_d94#Text
23. Rishennia YeSPL u spravi «Paskal proty Ukrainy» (zaiava № 24652/04) vid 15 veresnia 2011 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_736#Text
24. Rishennia YeSPL u spravi «Korban proty Ukrainy» (zaiava № 26744/16) vid 04 lypnia 2019 roku. URL: https://protocol.ua/ru/korban_proti_ukraini/
25. Rishennia YeSPL u spravi «Lada proty Ukrainy» (zaiava № 32392/07) vid 06.02.2018 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_c42#Text

Войтович Ірина Степанівна

*ад'юнкт кафедри кримінального процесу та криміналістики
факультету № 1*

Львівського державного університету внутрішніх справ

Войтович Ирина Степановна

*ад'юнкт кафедры уголовного процесса и криминалистики
факультета № 1*

Львовского государственного университета внутренних дел

Voityovych Iryna

*Adjunct of the Department of Criminal Procedure and Forensics
Faculty No. 1*

Lviv State University of Internal Affairs

DOI: 10.25313/2520-2308-2022-7-8179

ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТ ФАКТИЧНИХ ПІДСТАВ ПРОВЕДЕННЯ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ

ПОНЯТИЕ И СОДЕРЖАНИЕ ФАКТИЧЕСКИХ ОСНОВ ПРОВЕДЕНИЯ СЛЕДСТВЕННЫХ (РОЗЫСКНЫХ) ДЕЙСТВИЙ

CONCEPT AND CONTENT OF FACTUAL GROUNDS FOR CONDUCTING INVESTIGATIVE (SEARCH) ACTIONS

Анотація. У статті розглянуті питання фактичних підстав проведення слідчих (розшукових) дій під час досудового розслідування у кримінальному провадженні. Проводиться аналіз національного кримінального процесуального законодавства, що регламентує порядок та підстави проведення слідчих (розшукових) дій.

Автором пропонується думка, згідно з якою, встановлення відомостей, що утворюють основу прийняття рішення про проведення слідчої (розшукової) дії, а також оцінка їх достатності залежать від ряду складових: формулювання підстави слідчої (розшукової) дії в законі, який може містити вказівку на необхідність обґрунтування проведення слідчої (розшукової) дії будь-якими даними; від ступеня обмеження слідчого дією прав і свобод учасників процесу; від процесуального статусу учасника досудового розслідування, щодо якого проводиться слідча (розшукова) дія; від вимог закону щодо оформлення рішення про проведення слідчої (розшукової) дії (необхідність винесення мотивованої постанови, ухвали).

Різноманітний характер трактування фактичних підстав для провадження слідчих (розшукових) дій пояснюється невизначеністю позиції самого законодавця. Вважаємо, що категорія «підстава» повинна мати досить чітке значення; підстава не може бути зумовлена метою слідчої (розшукової) дії, і тому, в законі необхідно відповідним чином сформулювати її стосовно до проведення всіх слідчих (розшукових) та й інших процесуальних дій.

Авторка не погоджується із позицією за якою фактичні підстави проведення слідчої (розшукової) дії можуть бути встановлені виключно доказами, отриманими в порядку, передбаченому кримінальним процесуальним законом.

Пропонується авторське визначення фактичних підстав проведення слідчих (розшукових) дій, під якими розуміється наявність достатніх фактичних даних, що отримані за результатами проведення процесуальних дій, під час яких отримана заява (повідомлення) про вчинене кримінальне правопорушення, здійснено вилучення предметів та документів (тимчасовий доступ до речей і документів, затримання), отримано інші докази (слідчі (розшукові), негласні слідчі (розшукові) дії) та дають можливість обґрунтовано вважати, що під час проведення такої слідчої (розшукової) дії будуть отримані нові або підтверджені наявні докази, що мають значення для кримінального провадження.

Ключові слова: факт, фактична підстава слідчої (розшукової) дії, слідча (розшукова) дія, доказ, доказування.

Аннотация. В статье рассмотрены вопросы фактических оснований проведения следственных (розыскных) действий в ходе досудебного расследования. Проводится анализ национального уголовного процессуального законодательства, регламентирующего порядок и основания проведения следственных (розыскных) действий.

Автором предлагается мнение, согласно которому, установление сведений, образующих основу принятия решения о проведении следственного (розыскного) действия, а также оценка их достаточности зависят от ряда составляющих: формулирование основания следственного (розыскного) действия в законе, который может содержать указание на необходимость обоснование проведения следственного (розыскного) действия любыми данными; от степени ограничения следователя действием прав и свобод участников процесса; от процессуального статуса участника досудебного расследования, в отношении которого производится следственное (розыскное) действие; от требований закона по оформлению решения о проведении следственного (розыскного) действия (необходимость вынесения мотивированного постановления, ухвалы).

Разнообразный характер трактовки фактических оснований для проведения следственных (розыскных) действий объясняется неопределенностью позиции самого законодателя. Считаем, что категория «основание» должна иметь достаточно четкое значение; основание не может быть обусловлено целью следственного (розыскного) действия, и поэтому в законе необходимо соответствующим образом сформулировать его применительно к проведению всех следственных (розыскных) и других процессуальных действий.

Автор не соглашается с позицией, по которой фактические основания проведения следственного (розыскного) действия могут быть установлены исключительно доказательствами, полученными в порядке, предусмотренном уголовным процессуальным законом.

Предлагается авторское определение фактических оснований проведения следственных (розыскных) действий, под которыми понимается наличие достаточных фактических данных, полученных по результатам проведения процессуальных действий, в ходе которых получено заявление (сообщение) о совершенном уголовном правонарушении, осуществлено изъятие предметов и документов (временный доступ к вещам и документам, задержанию), получены другие доказательства (следственные (розыскные), негласные следственные (розыскные) действия) и дают возможность обоснованно считать, что во время проведения следственного (розыскного) действия будут получены новые или подтверждены имеющиеся доказательства, имеющие значение для уголовного производства.

Ключевые слова: факт, фактическое основание следственного (розыскного) действия, следственное (розыскное) действие, доказательство, доказывание.

Summary. The article deals with the issue of factual grounds for conducting investigative (search) actions during a pretrial investigation in criminal proceedings. An analysis of national criminal procedural legislation, which regulates the procedure and grounds for conducting investigative (search) actions, is carried out.

The author offers an opinion according to which the establishment of information that forms the basis of a decision to conduct an investigative (search) action, as well as the assessment of their sufficiency, depend on a number of components: the formulation of the basis of the investigative (search) action in the law, which may contain an indication of the need substantiation of the investigative (search) action with any data; from the degree of limitation of the rights and freedoms of the trial participants by the action of the investigator; from the procedural status of a participant in a pretrial investigation, in respect of which an investigative (search) action is being conducted; from the requirements of the law regarding the execution of a decision to conduct an investigative (search) action (the need to issue a motivated resolution, judge's decision).

The diverse nature of the interpretation of the factual grounds for conducting investigative (search) actions is explained by the uncertainty of the position of the legislator himself. We believe that the category «ground» should have a fairly clear meaning; the basis cannot be determined by the purpose of the investigative (search) action, and therefore, it is necessary to formulate it in the law in an appropriate manner in relation to the conduct of all investigative (search) and other procedural actions.

The author does not agree with the position according to which the actual grounds for conducting an investigative (search) action can be established exclusively by evidence obtained in the manner prescribed by the criminal procedural law.

The author's definition of the factual grounds for conducting investigative (search) actions is proposed, which means the presence of sufficient factual data obtained as a result of procedural actions, during which a statement (notification) about a committed criminal offense was received, items and documents were seized (temporary access to things and documents, detention), received other evidence (investigative (search), secret investigative (search) actions) and make it possible to reasonably believe that during such an investigative (search) action, new or confirmed existing evidence will be obtained, which has significance for criminal proceedings.

Key words: fact, factual grounds of investigative (search) action, investigative (search) action, evidence, proving.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Слідчі (розшукові) дії проводяться в тих випадках, коли слідчий (дознавач) може користуватися певними фактичними даними, які свідчать про те, що за допомогою проведення цієї слідчої (розшукової) дії може бути отримана певна доказова інформація. Саме фактичні підстави слідчої (розшукової) дії дозволяють отримати відомості (докази), що дозволяють встановити обставини, що мають значення для правильного вирішення кримінального провадження. Проведення слідчої (розшукової) дії буде результативним тільки у тому випадку, коли для цього є фактичні підстави; якщо ж їх немає — слідча (розшукова) дія проводиться «навмання» [1, с. 23]. Окрім цього, окремі слідчі (розшукові) дії містять в собі явні елементи обмеження законних прав та інтересів громадян, і саме фактичні підстави, обмежуючи суб'єктивізм слідчого (дознавача) під час прийняття рішення про проведення слідчої (розшукової) дії, виконують роль процесуальних гарантій прав і свобод учасників досудового розслідування. В цьому контексті важливим є питання встановлення фактичних підстав проведення слідчих (розшукових) дій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання підстав проведення слідчих (розшукових) дій було предметом дослідження серед низки науковців, зокрема: Л. І. Аркуши [2], В. Д. Берназ [3], О. В. Капліної [4], М. А. Погорецького [5], Д. С. Сергєєвої [6], С. М. Смокова [7], О. С. Старенького [8], Р. С. Тагієва [9] та інших.

Формулювання цілей статті. Метою статті є аналіз нормативно-правової бази та судової практики задля визначення змісту та суті фактичних підстав проведення слідчих (розшукових) дій під час досудового розслідування у кримінальному провадженні.

Виклад основного матеріалу дослідження. В етимологічному розумінні поняття «фактичний» розуміється як дійсний, справжній; який відповідає фактам, дійсності; насичений фактами та означає, що відображає дійсний стан чого-небудь, відповідний фактами. Поняття «фактичний» стосується такого поняття як «факт» [10, с. 552].

У свою чергу така категорія, як «факт» (від латинського *factum* — зроблене, вчинилося) розуміється як: 1. Дійсна, не вигадана подія, дійсне явище; те, що сталося, відбулося насправді. Те, що є матеріалом для певних висновків і відповідає об'єктивній дійсності. 2. Реальність, дійсність; те, що об'єктивно існує. 3. Справді, безперечно, безсумнівно. 4. Уживається для вираження згоди, ствердження; справді, дійсно, звичайно, безсумнівно [10, с. 552].

Факт (від лат. *factum* — зроблене) — подія, що відбулася в дійсності, певним чином зафіксована і істинність якої може бути перевірена чи не піддається сумніву в межах дискурсу. Факт існує незалежно від людини, проте саме визнання його як дійсного та вираження істотно залежать від суб'єктивних нашарувань [11].

Також факт може тлумачитися як знання, достовірність якого не викликає сумніву, забезпечується прямим зіставленням з реальною ситуацією в дійсності за допомогою відчуттів, сприймання, уявлення. Факт тут — це знання безпосереднє, наочно-образне і підкріплене досвідом. На базі системи фактів, які підтверджують або спростовують певну думку, вибудовується теорія. Теорія систематизує факти, описує і пояснює їх, чим передбачає нові, ще невідомі факти [12, с. 661].

Факт може мати і значення судження або висловлення, що мають статус істинних, а тому в процесах пізнання та мислення виступають підставами для визначення істинності інших суджень або висловлювань, входячи до складу процедур доведення та логічного доказу. При логічній дедукції судження чи висловлювання в формі фактів слугують засновками, з яких випливають логічні наслідки або висновки. Застосовуючись при індукції, факти виступають аргументами, що більшою чи меншою мірою підтверджують або спростовують тезу — положення або систему положень, істинність яких встановлюється [12, с. 661].

У філософії факт може розумітися як явище або подія, що об'єктивно відбулися в дійсності, і це може бути підтверджено засобами чуттєвого сприйняття та показаннями приладів. Факт являє собою одиничний випадок, в якому представлено вияв певного закону світу; а закон зі свого боку узагальнює факти. Факт об'єктивний і відносно незалежний від способів його виявлення, а тому в процесах пізнання і мислення відіграє роль свідчень про істинний стан речей. Факт слугує вихідним пунктом проникнення в сутність природного і соціального світу [12, с. 661]. Найпростіший факт (елементарний факт) відображає якість одного об'єкта або відношення між двома чи більше об'єктами, що не може поділятися на менші одиниці інформації [13, с. 65].

Науковим фактом називається неодноразово підтверджений результат спостереження, що для всіх практичних цілей приймається як «істинний». Науковий факт може бути відкинений або замінений в міру розвитку науки [6]. Гіпотеза, що узгоджується зі спостережуваними фактами, стає теорією або законом. З накопиченням нових

фактів одна гіпотеза може бути замінена іншою лише у тому випадку, коли нові факти не можна пояснити попередньою гіпотезою або старі факти суперечать їй. Первинний опис, узагальнення, систематизація зібраних фактів — це характерні ознаки емпіричного пізнання. Факти мають науково-пізнавальну цінність тільки в тих випадках, коли вони систематизовані, між ними розкриті невідповідності залежності та визначені причини наслідків [14, с. 35, 38, 41].

Юридичний факт — конкретні обставини, з настанням яких норми права передбачають юридичні наслідки у вигляді виникнення, зміни чи припинення правоздатності, дієздатності або конкретних суб'єктивних прав чи обов'язків суб'єктів [15, с. 809].

Виходячи з викладеного, стосовно фактичних підстав провадження слідчих (розшукових) дій можна зробити висновок про те, що, чим більша кількість фактів, обставин (елементів) входять до них або лежить в основі рішення про проведення слідчої (розшукової) дії, тим обґрунтованіше воно буде.

Встановлення того, які відомості утворюють основу прийняття рішення про проведення слідчої (розшукової) дії, а також оцінка їх достатності залежать від ряду складових: формулювання підстави слідчої (розшукової) дії в законі, який може містити вказівку на необхідність обґрунтування проведення слідчої (розшукової) дії будь-якими даними; від ступеня обмеження слідчого дією прав і свобод учасників процесу (чим істотніше такі обмеження, тим вищим повинен бути рівень обґрунтованості проведеної дії); від процесуального становища учасника досудового розслідування, щодо якого проводиться слідча (розшукова) дія; від вимог закону щодо оформлення рішення про проведення слідчої (розшукової) дії (необхідність винесення мотивованої постанови, ухвали).

Як уже зазначалося, фактичні підстави проведення слідчих (розшукових) дій в спеціальній літературі трактуються по-різному.

Так Д. Б. Сергеева під час аналізу фактичних підстав проведення НСРД, визначає їх як наявність достатніх відомостей в матеріалах кримінального провадження, що свідчать про можливість досягнення мети відповідної НСРД. Достатність таких відомостей визначається їх здатністю формувати в уповноваженого суб'єкта внутрішнє переконання про можливість досягнення цієї мети [6, с. 61].

Подібне визначення можемо зустріти і в С. Ю. Карпушина, який вказує, що фактичними підставами проведення слідчих (розшукових) дій

є сукупність даних, що обумовлюють необхідність і можливість проведення певної слідчої (розшукової) дії в конкретних умовах з огляду на досягнення її мети [17, с. 114].

На думку А. Я. Хитри, фактичні підстави — це різні фактичні дані, які визначають необхідність виявлення, збирання і перевірки доказів шляхом проведення слідчих (розшукових) дій з метою встановлення обставин учиненого кримінального правопорушення [18, с. 58].

В. М. Стратонов та О. В. Стратонова говорять, що фактичні підстави передбачають існування фактичних даних, що викликають необхідність провадження певної слідчої дії з метою отримання доказів у справі [19, с. 180].

Юридичними (правовими) підставами є сукупність передбачених кримінально-процесуальним законом умов, що дають право на проведення негласних слідчих (розшукових) дій [20, с. 305].

Такий різноманітний характер трактування фактичних підстав для провадження слідчих (розшукових) дій пояснюється невизначеністю позиції самого законодавця. Вважаємо, що категорія «підстава» повинна мати досить чітке значення; підстава не може бути зумовлена метою слідчої (розшукової) дії, і тому, як уже зазначалося, в законі необхідно відповідним чином сформулювати її стосовно до проведення всіх слідчих (розшукових) та й інших процесуальних дій.

На наш погляд, вимога обґрунтованості означає по своїй суті обумовленість рішення про проведення слідчої (розшукової) дії фактичними обставинами кримінального провадження, щодо слідчої ситуації і сукупності вже зібраних доказів та інших відомостей, а також нагальну потребу в проведенні цієї слідчої (розшукової) дії. При цьому така обґрунтованість повинна бути продиктована саме наявністю фактів дійсності, виявлених обставин, що вимагають або «підштовхують» слідчого (дознавача) до прийняття рішення про проведення слідчої (розшукової) дії. У цьому сенсі вимога обґрунтованості рішення є проявом інформаційної суті прийнятого рішення. Тим самим первинним в обґрунтованості рішення про проведення слідчої (розшукової) дії є саме інформація, яка існує у слідчого перед прийняттям цього рішення. Необхідність в проведенні тієї чи іншої слідчої (розшукової) дії повинна «витікати» з доконаних фактів дійсності, бути обумовлена ситуаційними обставинами.

Тобто, фактична обґрунтованість рішення про проведення слідчої (розшукової) дії означає логічне, природне обґрунтування рішення фактичними обставинами кримінального провадження, відо-

мостями, вже зібраними слідчим (дознавачем) до моменту прийняття такого рішення, бо Обґрунтованість означає, що висновки та рішення мають ґрунтуватись на сукупності фактів, ... які охоплюють усі суттєві обставини справи та відображають реальну дійсність [21, с. 17].

Таким чином, сутність фактичних підстав для проведення слідчої (розшукової) дії становлять дані (відомості), що вказують на можливість отримання доказової інформації в результаті проведення цієї слідчої (розшукової) дії. У зв'язку з цим теоретично і практично значимими видаються два питання: 1) що може виступати як фактична підстава проведення слідчої (розшукової) дії: чи повинні це бути тільки докази, тобто закріплені відповідно до вимог КПК України відомості, що мають значення для правильного вирішення кримінального провадження, або ж це можуть бути і дані, отримані під час перевірки повідомлення про кримінальне правопорушення, дані негласних слідчих (розшукових) дій чи інша непроцесуальна інформація; 2) що розуміти під достатністю такого виду відомостей.

Відповідаючи на ці питання, слід зазначити, що особливість кримінального судочинства полягає в тому, що цей вид державної діяльності чітко регламентований законом і її невід'ємною ознакою є кримінальна процесуальна форма. Порушення процесуальної форми проведення слідчої (розшукової) дії повинно тягнути втрату доказового значення отриманих результатів (ст. 87 КПК України). Відсутність в законі чітко виражених фактичних підстав провадження слідчих (розшукових) дій утрудняє подальшу оцінку їх обґрунтованості.

Аналіз норм КПК України, що регламентують порядок проведення слідчих (розшукових) дій, дає нам можливість говорити про те, що відповідно до загальних умов, підставою для проведення слідчої (розшукової) дії є наявність достатніх відомостей, що вказують на можливість досягнення її мети (ч. 2 ст. 233 КПК України). Однак, мета проведення конкретної слідчої (розшукової) дії зазначена тільки для проведення обшуку (ч. 1 ст. 234 КПК України), огляду (ч. 1 ст. 237 КПК України), слідчого експерименту (ч. 1 ст. 240 КПК України), освідування особи (ч. 1 ст. 241 КПК України). Опоередковано робимо висновок про наявність мети з наступних формулювань: якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання (ч. 1 ст. 242 Підстави проведення експертизи); у разі необхідності отримання зразків для проведення

експертизи (ч. 1 ст. 245 Отримання зразків для експертизи). Мета проведення таких слідчих (розшукових) дій, як допит (ст. 224 КПК України), пред'явлення для впізнання (ст. 228–232 КПК України), огляд трупа (ст. 238 КПК України), огляд трупа, пов'язаний з ексгумацією (ст. 239 КПК України), зняття показань технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото-, кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото-, кінозйомки, відеозапису (ст. 245–1 КПК України) взагалі не вказана у відповідних нормах кримінального процесуального закону.

Також слід вказати, що не у всіх випадках в меті проведення слідчої розшукової дії чітко вписані фактичні підстави для проведення окремої слідчої (розшукової) дії, а для багатьох слідчих (розшукових) дій фактична підстава їх проведення законом взагалі ніяк не визначена.

Така позиція законодавця не дає уявлення про характер цих підстав, їх інформаційної природи, дозволяє вважати, що фактичною підставою проведення слідчої (розшукової) дії можуть бути будь-які дані (і докази, і інша інформація, отримана як процесуальним, так і непроцесуальним шляхом), що підтверджують, що внаслідок слідчої (розшукової) дії можуть бути отримані відомості, що мають значення для правильного вирішення кримінального провадження, а критерієм оцінки таких даних як можливої підстави для проведення слідчої (розшукової) дії є тільки їх достатність.

Ми не можемо погодитися з думками про те, що фактичні підстави проведення слідчої (розшукової) дії можуть бути встановлені виключно доказами, отриманими в порядку, передбаченому кримінальним процесуальним законом. Вважаємо, що підставами для проведення слідчих (розшукових) дій можуть бути також відомості, отримані в сукупності як за результатами проведення процесуальних дій, метою яких є отримання доказів, так і за результатами процесуальних дій, які за своєю природою не мають на меті отримання доказів (наприклад, вилучення окремих предметів, речей під час проведення тимчасового доступу дає підстави для проведення огляду). Саме вони, що містяться в матеріалах кримінального провадження повинні бути представлені суду для вирішення питання про проведення, наприклад, обшуку чи обґрунтованості його проведення без рішення суду в порядку ч. 3 ст. 233 КПК України. Такі фактичні підстави є юридично невразливими, оскільки вони сформовані в повній відповідності з вимогами КПК України. Решта слідчих (розшукових) дій, проведення яких можливе на підставі

не процесуальної інформації, мають у своїй основі юридично вразливі фактичні підстави.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, можемо запропонувати наступне визначення фактичних підстав проведення слідчих (розшукових) дій, під якими розуміти наявність достатніх фактичних даних, що отримані за результатами проведення процесуальних дій, під час яких отримана заява (повідомлення) про

вчинене кримінальне правопорушення, здійснено вилучення предметів та документів (тимчасовий доступ до речей і документів, затримання), отримано інші докази (слідчі (розшукові), негласні слідчі (розшукові) дії) та дають можливість обґрунтовано вважати, що під час проведення такої слідчої (розшукової) дії будуть отримані нові або підтверджені наявні докази, що мають значення для кримінального провадження.

Література

1. Шейфер С. А. Следственные действия. Основания, процессуальный порядок и доказательственное значение. М., 2004. 192 с.
2. Аркуша Л. І. Поняття, система та підстави проведення негласних слідчих (розшукових) дій. Південноукраїнський правничий часопис. 2013. № 3. С. 141–144.
3. Берназ В. О. Рішення слідчого (криміналістичний, процесуальний та психологічний аспект) / Берназ В. О., Смоков С. М. Одеса, 2005. 151 с.
4. Капліна О. В. Проблеми вдосконалення нормативного регулювання проведення слідчих (розшукових) дій. Вісник кримінального судочинства. 2015. № 1. С. 40–48.
5. Погорецький М. М. Гарантії адвокатської таємниці при провадженні слідчих (розшукових) дій. Юрист України. 2014. № 4. С. 122–129.
6. Сергєєва Д. Б. Правові та фактичні підстави провадження негласних слідчих (розшукових) дій. Вісник кримінального судочинства. № 4. 2017. С. 56–65.
7. Смоков С. М. Участь понятих у слідчих (розшукових) діях на стадії досудового розслідування. Вісник кримінального судочинства. 2017. № 2. С. 101–106.
8. Старенький О. С. Законодавчі нововведення щодо процесуального порядку провадження окремих слідчих (розшукових) дій як засобів отримання доказів у досудовому розслідуванні. Вісник кримінального судочинства. 2017. № 4. С. 82–93.
9. Тагієв С. Р. Підстави проведення негласних слідчих (розшукових) дій. Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки. 2015. № 2(1). С. 233–239.
10. Словник української мови: в 11 томах. Том 10, 1979. 658с.
11. Факт. Матеріал з Вікіпедії — вільної енциклопедії. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A4%D0%B0%D0%BA%D1%82>
12. Філософський енциклопедичний словник: енциклопедія / НАН України, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди; голов. ред. В. І. Шинкарук. Київ: Абрис, 2002. 742 с.
13. Information Modeling and Relational Databases (The Morgan Kaufmann Series in Data Management Systems) 2nd Edition (March 17, 2008). (eng) 976 с.
14. Definitions of Fact, Theory, and Law in Scientific Work. URL: <https://web.archive.org/web/20160521074258/http://ncse.com/evolution/education/definitions-fact-theory-law-scientific-work>
15. Методика та організація наукових досліджень: Навч. посіб. / С. Е. Важинський, Т. І. Щербак. Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка. 2016. 260 с.
16. Юридичний словник. За ред. Б. М. Бабія, В. М. Корецького, В. В. Цветкова. К. 1974. 848 с.
17. Карпушин С. Ю. Загальні вимоги до проведення слідчих (розшукових) дій. Науковий вісник Херсонського державного університету. Випуск 3. Том 3. 2015. С. 112–115.
18. Кримінальний процес: підручник / Р. І. Благута, Ю. В. Гуцуляк, О. М. Дуфенюк та ін.; за заг. ред. А. Я. Хитри, Р. М. Шехавцова, В. В. Луцика. Львів: ЛьвДУВС, 2019. Ч. 2. 616 с.
19. Стратонов В. М., Стратонова О. В. Окремі проблеми слідчих (розшукових) дій. Науковий вісник Львівської комерційної академії. Серія: Юридична. 2015. Вип. 1. С. 174–186.
20. Нескоромний Д. А. Негласні слідчі (розшукові) дії: юридичні та фактичні підстави їх провадження. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. № 2. 2015. С. 303–312.
21. Складання кримінальних процесуальних документів на стадії досудового розслідування: навч. посібник / Р. І. Благута, А.-М. Ю. Ангеленюк, Ю. В. Гуцуляк та ін. Львів: ЛьвДУВС, 2018. 384 с.

References

1. Sheyfer S. A. Sledstvennyie deystviya. Osnovaniya, protsessualnyi poryadok i dokazatelstvennoe znachenie. M., 2004. 192 s.
2. Arkusha L. I. Poniattia, systema ta pidstavy provedennia nehlasnykh slidchykh (rozshukovykh) dii. Pivdenoukrainskyi pravnychi chasopys. 2013. № 3. S. 141–144.
3. Bernaz V. O. Rishennia slidchoho (kryminalistychnyi, protsesualnyi ta psykholohichni aspekt) / Bernaz V. O., Smokov S. M. Odesa, 2005. 151 s.
4. Kaplina O. V. Problemy vdoskonalennia normatyvnoho rehuliuвання provedennia slidchykh (rozshukovykh) dii. Visnyk kryminalnoho sudochynstva. 2015. № 1. S. 40–48.
5. Pohoretskyi M. M. Harantii advokatskoi taiemnytsi pry provadzhenni slidchykh (rozshukovykh) dii. Yuryst Ukrainy. 2014. № 4. S. 122–129.
6. Serhieieva D. B. Pravovi ta faktychni pidstavy provadzhennia nehlasnykh slidchykh (rozshukovykh) dii. Visnyk kryminalnoho sudochynstva. № 4. 2017. S. 56–65.
7. Smokov S. M. Uchast poniatykh u slidchykh (rozshukovykh) diiakh na stadii dosudovoho rozsliduvannia. Visnyk kryminalnoho sudochynstva. 2017. № 2. S. 101–106.
8. Starenkyi O. S. Zakonodavchi novovvedennia shchodo protsesualnoho poriadku provadzhennia okremykh slidchykh (rozshukovykh) dii yak zasobiv otrymannia dokaziv u dosudovomu rozsliduvanni. Visnyk kryminalnoho sudochynstva. 2017. № 4. S. 82–93.
9. Tahiiiev S. R. Pidstavy provedennia nehlasnykh slidchykh (rozshukovykh) dii. Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu. Yurydychni nauky. 2015. № 2(1). S. 233–239.
10. Slovyk ukrainskoi movy: v 11 tomakh. Tom 10, 1979. 658s.
11. Fakt. Material z Vikipedii — vilnoi entsyklopedii. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A4%D0%B0%D0%BA%D1%82>
12. Filosofskyi entsyklopedychnyi slovyk: entsyklopedyia / NAN Ukrainy, In-t filosofii im. H. S. Skovorody; holov. red. V. I. Shynkaruk. Kyiv: Abrys, 2002. 742 s.
13. Information Modeling and Relational Databases (The Morgan Kaufmann Series in Data Management Systems) 2nd Edition (March 17, 2008). (eng) 976 c.
14. Definitions of Fact, Theory, and Law in Scientific Work. URL: <https://web.archive.org/web/20160521074258/http://ncse.com/evolution/education/definitions-fact-theory-law-scientific-work>
15. Metodyka ta orhanizatsiia naukovykh doslidzhen: Navch. posib. / S. E. Vazhynskyi, T. I. Shcherbak. Sumy: SumDPU imeni A. S. Makarenka. 2016. 260 c.
16. Iurydychnyi slovyk. Za red. B. M. Babiia, V. M. Koretskoho, V. V. Tsvietkova. K. 1974. 848 c.
17. Karpushyn S. Iu. Zahalni vymohy do provedennia slidchykh (rozshukovykh) dii. Naukovyi visnyk Khersnoskoho derzhavnogo universytetu. Vypusk 3. Tom 3. 2015. S. 112–115.
18. Kryminalnyi protses: pidruchnyk / R. I. Blahuta, Yu. V. Hutsuliak, O. M. Dufeniuk ta in.; za zah. red. A. Ya. Khytry, R. M. Shekhavtsova, V. V. Lutsyaka. Lviv: LvDUVS, 2019. Ch. 2. 616 s.
19. Stratonov V. M., Stratonova O. V. Okremi problemy slidchykh (rozshukovykh) dii. Naukovyi visnyk Lvivskoi komertsiinoi akademii. Seriya: Yurydychna. 2015. Vyp. 1. S. 174–186.
20. Neskoromnyi D. A. Nehlasni slidchi (rozshukovi) dii: iurydychni ta faktychni pidstavy yikh provadzhennia. Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav. № 2. 2015. S. 303–312.
21. Skladannia kryminalnykh protsesualnykh dokumentiv na stadii dosudovoho rozsliduvannia: navch. posibnyk / R. I. Blahuta, A.-M. Yu. Anhelieniu, Yu. V. Hutsuliak ta in. Lviv: LvDUVS, 2018. 384 s.

Гриненко Сергій Олександрович
*кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач спеціальної кафедри № 1
Інститут підготовки юридичних кадрів для СБУ
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*
Grynenko Sergii
*PhD in Law, Associate Professor
Yaroslav Mudryi National Law University*
ORCID: 0000-0001-6217-1161

Зеленська Ірина Миколаївна
*старший викладач спеціальної кафедри № 1
Інститут підготовки юридичних кадрів для СБУ
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*
Zelenska Iryna
*Senior Lecturer
Yaroslav Mudryi National Law University*
ORCID: 0000-0003-4150-1621

DOI: 10.25313/2520-2308-2022-7-8174

**ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ НЕЗАКОННИМИ ДІЯМИ,
РІШЕННЯМИ ТА БЕЗДІЯЛЬНІСТЮ ОРГАНІВ, ЩО ЗДІЙСНЮЮТЬ
ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВУ ДІЯЛЬНІСТЬ, ДОСУДОВЕ
РОЗСЛІДУВАННЯ, ПРОКУРАТУРИ І СУДУ
В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ**

**REMEDY FOR DAMAGES CAUSED BY ILLEGAL ACTIONS,
DECISIONS AND INACTIVITY OF ORGANIZATIONS
THAT PROVIDES OPERATIVE ACTIVITY, PRE-TRIAL
INVESTIGATION, PROSECUTION AND JUSTICE
IN THE CONDITIONS OF WAR**

Анотація. Стаття є дослідженням особливостей відшкодування шкоди завданої незаконними діями, рішеннями та бездіяльністю органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури і суду в умовах воєнного стану, а також ризиків порушення цього права, що є характерними у вказаний період. Воєнний стан – це особливий правовий режим, що передбачає надання відповідним органам повноважень, необхідних для відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки. У зв'язку з цим, можливим є тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина із зазначенням строку дії цих обмежень. Констатовано, що найважливіші права та свободи людини не підлягають обмеженню навіть в умовах воєнного стану. Функціонування системи кримінальної юстиції в умовах збройного конфлікту не вплинули на порядок та критерії відшкодування шкоди, завданої громадянину органами, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органами досудового розслідування, прокуратури та суду. У той же час, особливості суспільно-політичної обстановки в державі зумовили виникнення або посилення ризиків, які сприяють порушень прав людини і громадянина. Наслідками таких порушень у межах кримінального провадження може бути скасування обвинувальних вироків і уникнення злочинцями відповідальності, велике навантаження на державний бюджет України, що є загрозою національній безпеці в умовах воєнного стану і далі – під

час відновлювального періоду, а також настання несприятливих матеріальних наслідків для конкретних посадових осіб. Врахування цих ризиків та здійснення цілеспрямованих заходів, спрямованих на їх профілактику, як на рівні окремих співробітників, так і на рівні системи кримінальної юстиції, є важливим засобом забезпечення прав людини, невідворотності покарання та національної безпеки.

Ключові слова: воєнний стан, відшкодування шкоди, досудове слідство, кримінальне провадження, дотримання прав людини, невідворотність покарання.

Summary. The article is a research of compensation specifics for damage caused by illegal actions, decisions and inactions of bodies that carry out operational and investigative activities, pre-trial investigation, the prosecutor's office and the court in the condition of war, as well as the risks of violation of rights, that is typical in that period. Condition of war is a special legal regime that is providing by the relevant authorities to repel armed aggression and ensure national security. In this regard, it is temporarily possible to limit the constitutional rights and freedoms of a person and a citizen due to a threat, with an indication of the period of validity of these restrictions. It was established that the most important human rights and freedoms can not be restricted even in condition of war. The functioning of the criminal justice system in the conditions of an armed conflict did not affect the procedure and criteria for compensation the damage caused to a citizen by investigative bodies, pre-trial investigation bodies, the prosecutor's office and the court. At the same time, the peculiarities of the socio-political situation in the state led to the appearance or strengthening of risks that led to violations of human and citizen rights. The consequences of such violations, in frames of criminal proceedings, may be the cancellation of sentences and the avoidance of responsibility by criminals, a large burden on the state budget of Ukraine, which is leads to a danger for national security in the condition of war and further – during the recovery period, as well it leads to a material consequences for certain officials. Considering these risks and implementing targeted measures aimed at their prevention, both at the level of individual employees and at the level of the criminal justice system, is an important tool of ensuring human rights, the inevitability of punishment and national security.

Key words: condition of war, compensation, pre-trial investigation, criminal proceeding, abidance of human rights, inevitability of punishment.

Постановка проблеми. Збройна агресія російської федерації і її повномасштабне вторгнення на територію України змусили весь державний апарат і суспільство в цілому перейти до оперативного функціонування в умовах правового режиму воєнного стану.

Загалом, воєнний стан — це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії, а також в інших, передбачених законом випадках, та передбачає надання відповідним органам повноважень, необхідних для відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки. У зв'язку з цим, можливим є також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина із зазначенням строку дії цих обмежень. Однак, незважаючи на всі складнощі сучасних реалій, права людини підлягають виключній охороні. Це зумовлено тим, що положення Конституції України визнають найвищою соціальною цінністю людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Робота ґрунтується на аналізі законодавства України, науково-методичної літератури, наукових статей і досліджень, зокрема С. Р. Сулейманової, М. Р. Мазур, Т. В. Курило, І. С. Ніжинської,

А. О. Вилцан, Л. М. Загоруй, Т. Павлюковець, В. О. Попелюшко [1–8].

Формулювання цілей статті полягає дослідженні особливостей відшкодування шкоди, завданої незаконними діями, рішеннями та бездіяльністю органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури і суду, в умовах воєнного стану, а також ризиків настання таких порушень.

Виклад основного матеріалу. Захист законних прав і свобод громадян є одним із ключових обов'язків держави. Однак існують ситуації, коли їх обмеження є невідворотним і здійснюється виключно у спосіб та за допомогою засобів, передбачених чинним законодавством. Стаття 64 Конституції України встановлює виключення, за яких можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод людини. Такою підставою безпосередньо виступає впровадження воєнного або надзвичайного стану.

Так, Указом Президента України від 24.02.2022 року № 64 / 2022 в Україні введено воєнний стан з 05 години 30 хвилин 24 лютого 2022 року строком на 30 днів [9]. Строк дії воєнного стану в Україні неодноразово продовжено відповідними указами Президента України [10–12]. Можна прогнозувати подальше продовження дії воєнного стану.

Конституція України містить перелік прав, які не можуть обмежуватися навіть в період дії воєнного стану (ч. 2 ст. 64) [13].

Зокрема:

- не може бути обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками (ст. 24 Конституції України);
- громадяни України не можуть бути позбавлені громадянства і права змінити громадянство (ст. 25 Конституції України);
- не може бути обмеженим невід’ємне право на життя (ст. 27 Конституції України);
- не підлягає обмеженню права на повагу до гідності (ст. 28 Конституції України);
- не може обмежуватись право на свободу та особисту недоторканність (ст. 29 Конституції України);
- не підлягає обмеженню право направляти індивідуальні або колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади та місцевого самоврядування (ст. 40 Конституції України);
- не можуть бути обмеженими право на житло, на шлюб і рівні права та обов’язки в шлюбі і сім’ї (ст. ст. 47, 51 Конституції України);
- неприпустимим є порушення рівності дітей у своїх правах незалежно від походження (ст. 52 Конституції України);
- не підлягає обмеженню право на захист прав і свобод у суді (ст. 55 Конституції України); на відшкодування коштами держави або органів місцевого самоврядування матеріальної і моральної шкоди, заподіяної незаконними рішеннями органів державної влади (ст. 56 Конституції України), право знати свої права і обов’язки (ст. 57 Конституції України);
- не підлягає обмеженню право на професійну правову допомогу (ст. 59 Конституції України);
- не може бути виключень з правила про те, що ніхто не зобов’язаний виконувати явно злочинні розпорядження чи накази. За віддання і виконання явно злочинного розпорядження чи наказу настає юридична відповідальність (ст. 60 Конституції України);
- не може бути скасоване положення щодо зворотної дії законів у часі, зокрема щодо неможливості притягнення до відповідальності за діяння, які на час їх вчинення не визнавалися законом як правопорушення (ст. 58 Конституції України), а також про презумпцію невинуватості, неприпустимість притягнення двічі за одне й те саме правопорушення та виключення відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім’ї чи близьких родичів (ст. ст. 61, 62, 63 Конституції України).

У той же час, відповідно до п. 3 Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24 лютого 2022 року № 64/2022 на період дії правового режиму воєнного стану, можуть обмежуватися конституційні права і свободи людини і громадянина, передбачені статтями 30–34, 38, 39, 41–44, 53 Конституції України [9].

Таким чином, незаконне обмеження прав, щодо яких в умовах воєнного стану обсяг юридичного захисту не зменшується, можуть стати підставою для визнання рішень і дій відповідних органів незаконними так само, як у мирний час без будь-яких винятків і послаблень. Це потрібно пам’ятати відповідним посадовим особам.

До основних правових джерел, що регламентують питання відшкодування шкоди, завданої громадянськими органами, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органами досудового розслідування прокуратури і суду, належать:

- Конституція України (стаття 56);
- Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 року;
- Протокол № 4 від 16.09.1963 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод;
- Цивільний кодекс України (статті 23, 1167, 1176, 1191);
- Кримінальний процесуальний кодекс України (стаття 130);
- Цивільний процесуальний кодекс України;
- Закон України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянськими органами діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду» (далі — Закон);
- Положення про застосування Закону України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянськими органами діями органів дізнання, попереднього слідства, прокуратури і суду», затверджене спільним наказом Міністерства юстиції, Генеральної прокуратури та Міністерства фінансів України від 04.03.1996 № 6/5/3/41 та зареєстроване в Міністерстві юстиції України 06.03.1996 за № 106/1131 (далі — Положення).
- постанова Пленуму Верховного Суду України від 27.03.1992 № 6 «Про практику розгляду судами цивільних справ за позовами про відшкодування шкоди»;
- постанова Пленуму Верховного Суду України від 31.03.1995 № 4 «Про судову практику в спра-

вах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди».

Згідно з ч. 1 ст. 1176 ЦК України відшкодування шкоди, завданої діями правоохоронних органів, відбувається, якщо вона завдана внаслідок:

- незаконного засудження;
- незаконного притягнення до кримінальної відповідальності;
- незаконного застосування запобіжного заходу;
- незаконного затримання;
- незаконного накладення адміністративного стягнення у вигляді арешту чи виправних робіт [14].

Необхідно звернути увагу й на те, що, відповідно до ст. 1 Закону України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури і суду» від 01.12.1994 [15], відшкодуванню підлягає шкода, завдана громадянину внаслідок:

- незаконного повідомлення про підозру в учиненні кримінального правопорушення;
- незаконного взяття і тримання під вартою;
- незаконного проведення в ході кримінального провадження обшуку, виїмки;
- незаконного накладення арешту на майно;
- незаконного відсторонення від роботи (посади);
- інших процесуальних дій, що обмежують права громадян;
- незаконного проведення оперативно-розшукових заходів.

Підставами для відшкодування громадянину шкоди відповідно до того ж Закону є наступні випадки:

I. У межах кримінального провадження:

- 1) закриття кримінального провадження за реабілітуючими підставами: а) за відсутністю події кримінального правопорушення, б) відсутністю у діянні складу кримінального правопорушення або в) невстановленням достатніх доказів для доведення винуватості особи у суді і вичерпанням можливостей їх отримати;
- 2) постановлення виправдувального вироку суду;
- 3) встановлення в обвинувальному вироку суду чи іншому рішенні суду (крім ухвали суду про призначення нового розгляду) факту незаконного повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, незаконного взяття і тримання під вартою, незаконного проведення в ході кримінального провадження обшуку, виїмки, незаконного накладення арешту на майно, незаконного відсторонення від роботи (посади) та інших процесуальних дій, що обмежують чи порушують права та свободи громадян;

II. У межах провадження у справах про адміністративні правопорушення:

- закриття справи про адміністративне правопорушення;

III. У межах оперативно-розшукової діяльності:

- встановлення в обвинувальному вироку суду чи іншому рішенні суду незаконного проведення оперативно-розшукових заходів;
- якщо протягом шести місяців після проведення оперативно-розшукових заходів не було розпочате кримінальне провадження за їх результатами.

Відповідно до статті 3 вказаного Закону громадянини відшкодовуються (повертаються): 1) заробіток та інші грошові доходи, які він втратив внаслідок незаконних дій; 2) майно (в тому числі гроші, грошові вклади і відсотки по них, цінні папери та відсотки по них, частка у статутному фонді господарського товариства, учасником якого був громадянин, та прибуток, який він не отримав відповідно до цієї частки, інші цінності), конфісковане або звернене в доход держави судом, вилучене органами досудового розслідування, органами, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, а також майно, на яке накладено арешт; 3) штрафи, стягнуті на виконання вироку суду, судові витрати та інші витрати, сплачені громадянином (це можуть бути суми, стягнуті з громадянина на виконання вироку в частині задоволеного цивільного позову, суми, внесені ним на відшкодування матеріальної шкоди добровільно або за вимогою адміністрації, а також суми, витрачені на оплату проїзду за викликами органів розслідування і суду та найом жилого приміщення, витрати на придбання ліків); 4) суми, сплачені громадянином у зв'язку з поданням йому юридичної допомоги (наприклад, суми, сплачені адвокатському об'єднанню (адвокату) за участь адвоката у справі, написання касаційної і наглядної скарги, а також внесені в рахунок оплати витрат адвоката у зв'язку з поїздками у справі); 5) моральна шкода.

Шкода, завдана фізичній особі внаслідок зазначених протиправних діянь, відшкодовується державою в повному обсязі незалежно від вини посадових і службових осіб органу дізнання, попереднього (досудового) слідства, прокуратури або суду. Ця норма встановлює важливе правогарантію особи, оскільки звільняє її від обов'язку доказування перед судом вини і незаконності дій, бездіяльності та рішень вказаних посадових осіб у кримінальному провадженні щодо неї [8, с. 6].

Разом з тим, в обвинувальних výroках, рішеннях судів встановлюються факти незаконного повідомлення про підозру у вчиненні кримінального

правопорушення, проведення з порушенням законодавства процесуальних дій, що обмежують чи порушують права та свободи громадян.

Для настання відповідальності за зобов'язанням, що виникає із завдання шкоди фізичній особі діями або бездіяльністю правоохоронних органів і суду, необхідна наявність як умов, так і підстав, визначених у законі. Алгоритм дій органів, що закрили кримінальне провадження або постановили вирок визначений Законом та Положенням [15; 16].

Можна констатувати, що в за українським законодавством встановлено два шляхи реалізації особою права на відшкодування шкоди, в залежності від її виду: 1) несповний (щодо майнової шкоди, розмір якої вираховує орган досудового слідства, прокуратури чи суду за зверненням особи), 2) повний (щодо моральної шкоди, а також у випадку наявності спірного рішення органу досудового слідства, прокуратури чи суду) [1, с. 141; 2, с. 197].

Питання відшкодування шкоди стало більш актуальним з набранням чинності змін до статті 130 Кримінального процесуального кодексу України (Закон від 18 вересня 2018 року № 2548-VIII, набрав чинності 04.11.2018), яким статтю 130 доповнено частиною другою, відповідно до якої держава, відшкодувавши шкоду, завдану слідчим, прокурором застосовує право зворотної вимоги до цих осіб у разі: встановлення в їхніх діях складу кримінального правопорушення за обвинувальним вирокіом суду, який набрав законної сили; дисциплінарного проступку незалежно від спливу строків застосування та дії дисциплінарного стягнення.

Аналізуючи положення частини другої статті 130 КПК, слід зазначити, що, з одного боку, ці зміни захищають права та законні інтереси громадян, а з іншого — надають можливість притягнути до дисциплінарної та кримінальної відповідальності слідчих та прокурорів, і як наслідок, стягнення з них матеріальної шкоди, завданої особі.

Разом з тим, у частині 3 статті 1191 ЦК України зазначено, що держава, відшкодувавши шкоду, завдану посадовою, службовою особою органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду, має право зворотної вимоги до цієї особи тільки у разі умови встановлення в її діях складу кримінального правопорушення за обвинувальним вирокіом суду щодо неї, який набрав законної сили.

Норми ЦК, по-перше, розширюють суб'єктний склад по відшкодуванню шкоди в порядку регресу (зокрема, посадова, службова особа, судді),

по-друге, розглядають питання тільки у випадку притягнення цієї категорії осіб до кримінальної відповідальності (обвинувальний вирок суду).

Крім змін до КПК, жодний нормативно-правовий акт, що регулює питання відшкодування шкоди, завданої громадянинуви незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду, не зазнав змін.

Підсумовуючи викладене, можна зазначити, що оголошення воєнного стану та функціонування системи кримінальної юстиції в умовах збройного конфлікту не вплинули на порядок та критерії відшкодування шкоди, завданої громадянинуви органами, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органами досудового розслідування, прокуратури та суду.

З огляду на судову практику у справах за позовами про відшкодування шкоди, завданої незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду, можна зазначити, що такі справи є складними та характеризуються великою кількістю матеріалів, які покладаються в основу доказової бази.

Більша частина позовів, які подаються у зв'язку з діями органів досудового розслідування СБУ, пов'язані з вилученням майна під час розслідування. У справах зазначеної категорії типовими позовними вимогами є:

- повернення в натурі вилученого і арештованого майна;
- відшкодування матеріальної шкоди (втрачених доходів, вартості вилученого і арештованого майна, судові та інші витрати, суми на юридичну допомогу);
- відшкодування моральної шкоди.

Позивачами виступають:

- виправдані особи;
- підозрювані, провадження щодо яких було закрито;
- володільці майна, яке було вилучено під час кримінального провадження;
- особи, щодо яких було відкрито провадження про адміністративне правопорушення (пов'язане з корупцією, у зв'язку з порушенням законодавства у сфері охорони державної таємниці та конфіденційної інформації, що перебуває у власності держави тощо);
- особи, щодо яких проводились оперативно-розшукові заходи.

У разі смерті громадянина право на відшкодування шкоди у випадках, передбачених пункта-

ми 1, 2, 3 і 4 статті 3 Закону, у встановленому законодавством порядку переходить до його спадкоємців. Отже, позивачем у даній категорії справ виступає спадкоємець. У господарському судочинстві позови про повернення майна або відшкодування його вартості подаються юридичними особами.

У своїй практиці Верховний Суд висловив позицію щодо визначення періоду перебування під слідством і судом. До нього включається час, починаючи з моменту вручення позивачу письмового повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення до набрання виправдувальним вироком законної сили. При цьому моральна шкода підлягає майновому відшкодуванню з обрахуванням відповідно до тривалості періоду такого незаконного перебування під слідством та судом з обов'язковою прив'язкою до мінімального розміру заробітної плати, оскільки це передбачено законом. Також Суд наголошує на тому, що сам по собі факт закриття кримінального провадження з реабілітуючих підстав є доказом незаконності дій органу досудового розслідування, які додатково не підлягають у судовому порядку визнанню незаконними [17].

Слід зазначити, що збитки, завдані через незаконні дії, рішення чи бездіяльність посадових осіб органів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, досудове слідство, можуть сягати досить значних сум. Особливо якщо мова йде про вплив на господарську діяльність юридичних осіб. Суми, які підлягають відшкодуванню, коливаються від декількох десятків тисяч гривень до кількох мільйонів на одну особу [7].

Практика роботи слідчих органів у період воєнного стану значно ускладнена з точки зору можливості своєчасного здобуття доказів, які всебічно і достатньо підтверджують висновки обвинувачення. Також можна припустити випадки, коли намагання співробітників оперативних підрозділів, підрозділів досудового слідства та прокуратури «зробити результат», який може мати велике кон'юнктурне значення, не підкріплюється достатніми доказами, або система доказів базується на якомусь одному джерелі (наприклад зізнання обвинуваченого), яке може бути легко спростоване в суді, у т.ч. під час перегляду судових рішень у вищих інстанціях.

Гостре особисте ставлення співробітників правоохоронних органів до протиправної діяльності членів незаконних збройних формувань та військовослужбовців збройних сил російської федерації може в деяких випадках негативно впливати на здатність зберігати професійну безсторонність

і об'єктивність у ході кримінального провадження. Але саме такий професійний підхід, пов'язаний із спроможністю тримати емоції під контролем є справжнім проявом далекоглядності, з точки зору забезпечення реальної невідворотності покарання, замість прикрих наслідків емоційних рішень на етапі доказування. Це по-новому ставить проблему професійної етики та спроможності утримувати слідчими, оперативними працівниками, прокурорами та суддями дисоційовану позицію під час виконання своїх функціональних обов'язків.

Крім того, викликає занепокоєння різноманітна слідчо-судова практика у кримінальних провадженнях щодо тих самих діянь, вчинених членами незаконних збройних формувань та військовослужбовцями збройних сил російської федерації — в одному регіоні вони притягаються до відповідальності за однією кваліфікацією, а в другому та третьому — за іншою. При тому, що фігурантами кримінальних проваджень є члени одних і тих самих військових формувань, які були розподілені між різними органами досудового розслідування.

Неостанню роль у створенні цієї проблемної ситуації відіграє відсутність до цього часу єдиної позиції прокуратури щодо кваліфікації злочинів, що вчиняються у межах збройного конфлікту.

Попри збільшення кількості обвинувальних вироків за цими категоріями справ, суперечлива практика може згодом вилитись у скасування судових рішень та визнання дій і рішень відповідних посадових осіб незаконними, що призведе по-перше, до уникнення винними особами відповідальності, через вади кримінального провадження, по-друге, до необхідності відшкодування шкоди за рахунок держави, по-третє, звернення зворотної вимоги до конкретних посадових осіб і настання для них відповідних негативних наслідків.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Незаконне обмеження прав, щодо яких в умовах воєнного стану обсяг юридичного захисту не зменшується, можуть стати підставою для визнання рішень і дій відповідних органів незаконними так само, як у мирний час без будь-яких винятків і послаблень. Це потрібно пам'ятати відповідним посадовим особам.

Оголошення воєнного стану та функціонування системи кримінальної юстиції в умовах збройного конфлікту не вплинули на порядок та критерії відшкодування шкоди, завданої громадянину органами, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органами досудового розслідування, прокуратури та суду.

Наслідками порушень прав і свобод людини у межах кримінального провадження може бути скасування обвинувальних вироків і уникнення злочинцями відповідальності, а також велике навантаження на державний бюджет України і звернення обов'язку відшкодування шкоди на конкретних посадових осіб.

В умовах воєнного стану особливими ризиками, які можуть призвести до порушень, є:

- надзвичайна складність своєчасного здобуття доказів, які всебічно і достатньо підтверджують висновки обвинувачення;
- намагання співробітників оперативних підрозділів, підрозділів досудового слідства та прокурату-

ри «зробити результат» у вигляді обвинувачення, який не підкріплюється достатніми доказами;

- складність збереження посадовими особами незалежно від складних умов збройного конфлікту професійної безсторонності і об'єктивності у ході кримінального провадження;

- суперечлива слідчо-судова практика щодо типових злочинів, які вчиняються в умовах збройного конфлікту, відсутність єдиної позиції прокуратури щодо їх кваліфікації, що може у подальшому привести до скасування судових рішень та визнання дій і рішень відповідних посадових осіб незаконними.

Перспективними видаються дослідження, спрямовані на усунення зазначених ризиків.

Література

1. Сулейманова С. Р. Особливості відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями і діями органів досудового слідства та прокуратури. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2017. № 6. Том 1. С. 140–142. URL: http://apnl.dnu.in.ua/6_tom_1_2017/35.pdf

2. Мазур М. Р. Реалізація виправданого права на відшкодування шкоди у кримінальному провадженні. Право і суспільство. 2015. № 4(3). С. 195–199. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2015_4%283%29_35

3. Курило Т. В. Особливості відшкодування шкоди, завданої незаконними діями, рішеннями та бездіяльністю органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду. Часопис цивілістики. 2019. Вип. 33. С. 36–41. URL: <http://chasycivil.onua.edu.ua/index.php/chc/article/view/76/7>

4. Ніжинська І. С. Відшкодування шкоди, завданої незаконними діями службових осіб дізнання і досудового слідства в системі органів внутрішніх справ України: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03. Київ, 2013. 188 с.

5. Вилцан А. О. Інститут відшкодування (компенсації) шкоди, завданої особі незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду в кримінальному процесі. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». Харків: Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого, 2021. 209 с. URL: https://nauka.nlu.edu.ua/nauka/download/diss/Vilcan/d_Vilcan.pdf

6. Загоруй Л. М. Відшкодування моральної шкоди, завданої незаконними рішенням, діями (бездіяльністю) суду (суддів). Вісник ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка. 2020. Вип. 2(90). С. 195–204. URL: <https://journal.lduvs.lg.ua/index.php/journal/article/view/958/867>

7. Павлюковець Т. Відшкодування шкоди внаслідок незаконного притягнення до кримінальної відповідальності: реально чи ні? Юридична газета online. 30 квітня 2020. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/vidshkoduvannya-shkodi-vnaslidok-nezakonnogo-prityagnennya-do-kriminalnoyi-vidpovidalnosti-realno-ch.html>

8. Попелюшко В. О. Відшкодування (компенсація) шкоди, завданої незаконними діями, рішеннями чи бездіяльністю у кримінальному провадженні: практичний аспект. Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». 2021. № 1(23). С. 1–17. URL: <https://lj.oa.edu.ua/articles/2021/n1/21pvoukr.pdf>

9. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/2022, затверджений Законом № 2102-IX від 24.02.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text>

10. Про продовження строку дії воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 14 березня 2022 року № 133/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/133/2022#Text>

11. Про продовження строку дії воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 18 квітня 2022 року № 259/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/259/2022#Text>

12. Про продовження строку дії воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 17.05.2022 № 341 / 2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/341/2022#Text>

13. Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254к / 96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

14. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/435-15#Text>
15. Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури і суду: Закон України від 01.12.1994 № 266/94-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/266/94-%D0%B2%D1%80#Text>
16. Положення про застосування Закону України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів дізнання, попереднього слідства, прокуратури і суду», затверджене наказом Міністерства юстиції України, Генеральної прокуратури України, Міністерства фінансів України від 04.03.1996 № 6 / 5/3 / 41. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0106-96>
17. Відшкодування моральної шкоди, завданої незаконними діями органів досудового розслідування: позиція ВС. Судово-юридична газета: веб-сайт. URL: <https://sud.ua/ru/news/publication/224446-vidshkoduvannya-moralnoyi-shkodi-zavdanoyi-nezakonnimi-diyami-organiv-dosudovogo-rozsliduvannya-pozitsiya-vs>

References

1. Sulejmanova S. R. Osoblyvosti vidshkoduvannja shkody, zavdanoji nezakonnymy rishennjamy i dijamy orghaniv dosudovogho slidstva ta prokuratury. Aktualjni problemy vitchyznjanoyi jursprudenciji. 2017. #6. Tom 1. S. 140–142. URL: http://apnl.dnu.in.ua/6_tom_1_2017/35.pdf
2. Mazur M. R. Realizacija vypravdanym prava na vidshkoduvannja shkody u kryminalnomu provadzhenni. Pravo i suspiljstvo. 2015. #4(3). S. 195–199. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2015_4%283%29__35
3. Kurylo T. V. Osoblyvosti vidshkoduvannja shkody, zavdanoji nezakonnymy dijamy, rishennjamy ta bezdijalnistju orghaniv, shho zdijsnjutj operatyvno-rozshukovu dijalnistj, dosudove rozsliduvannja, prokuratury abo sudu. Chasopys cyvilistyky. 2019. Vyp. 33. S. 36–41. URL: <http://chascyvil.onua.edu.ua/index.php/chc/article/view/76/7>
4. Nizhynsjka I. S. Vidshkoduvannja shkody, zavdanoji nezakonnymy dijamy sluzhbovykh osib diznannja i dosudovogho slidstva v systemi orghaniv vnutrishnikh sprav Ukrajiny: dys. ... kand. juryd. nauk: spec. 12.00.03. Kyjiv, 2013. 188 s.
5. Vilcan A. O. Instytut vidshkoduvannja (kompensaciji) shkody, zavdanoji osobi nezakonnymy rishennjamy, dijamy chy bezdijalnistju orghanu, shho zdijsnjuje operatyvno-rozshukovu dijalnistj, dosudove rozsliduvannja, prokuratury abo sudu v kryminalnomu procesi. Dysertacija na zdobuttja naukovogho stupenja doktora filosofiji za specialnistju 081 «Pravo». Kharkiv: Nac. juryd. un-t imeni Jaroslava Mudrogho, 2021. 209 s. URL: https://nauka.nlu.edu.ua/nauka/download/diss/Vilcan/d_Vilcan.pdf
6. Zaghoruj L. M. Vidshkoduvannja moraljnoji shkody, zavdanoji nezakonnymy rishennjam, dijamy (bezdijalnistju) sudu (suddiv). Visnyk LDUVS im. E. O. Didorenka. 2020. Vyp. 2(90). S. 195–204. URL: <https://journal.lduvs.lg.ua/index.php/journal/article/view/958/867>
7. Pavljukovec T. Vidshkoduvannja shkody vnaslidok nezakonnogho prytyaghnennja do kryminaljnoji vidpovidalnosti: realjno chy ni? Jurydychna ghazeta online. 30 kvitnja 2020. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/vidshkoduvannya-shkodi-vnaslidok-nezakonnogo-prityagnennja-do-kryminalnoyi-vidpovidalnosti-realno-ch.html>
8. Popeljushko V. O. Vidshkoduvannja (kompensacija) shkody, zavdanoji nezakonnymy dijamy, rishennjamy chy bezdijalnistju u kryminalnomu provadzhenni: praktychnyj aspekt. Chasopys Nacionalnogho universytetu «Ostrozjka akademija». Serija «Pravo». 2021. #1(23). S.1–17. URL: <https://lj.oa.edu.ua/articles/2021/n1/21pvoukp.pdf>
9. Pro vvedennja vojennogho stanu v Ukrajinі: Ukaz Prezydenta Ukrajinі vid 24 ljutogho 2022 roku # 64/2022, zatverdzhenyj Zakonom # 2102-IX vid 24.02.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text>
10. Pro prodovzhennja stroku diji vojennogho stanu v Ukrajinі: Ukaz Prezydenta Ukrajinі vid 14 bereznja 2022 roku # 133/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/133/2022#Text>
11. Pro prodovzhennja stroku diji vojennogho stanu v Ukrajinі: Ukaz Prezydenta Ukrajinі vid 18 kvitnja 2022 roku # 259/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/259/2022#Text>
12. Pro prodovzhennja stroku diji vojennogho stanu v Ukrajinі: Ukaz Prezydenta Ukrajinі vid 17.05.2022 # 341 / 2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/341/2022#Text>
13. Konstytucija Ukrajinі: Zakon vid 28.06.1996 # 254k / 96-VR. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
14. Cyviljnij kodeks Ukrajinі: Zakon Ukrajinі vid 16.01.2003 # 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/435-15#Text>

15. Pro porjadok vidshkoduvannja shkody, zavdanoji ghromadjanyynovi nezakonnymy dijamy orghaniv, shho zdijsnjujutj operatyvno-rozshukovu dijalnistj, dosudove rozsliduvannja, prokuratury i sudu: Zakon Ukrainy vid 01.12.1994 # 266/94-VR. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/266/94-%D0%B2%D1%80#Text>

16. Polozhennja pro zastosuvannja Zakonu Ukrainy «Pro porjadok vidshkoduvannja shkody, zavdanoji ghromadjanyynovi nezakonnymy dijamy orghaniv diznannja, poperednjogho slidstva, prokuratury i sudu», zatverdzhene nakazom Ministerstva justyciji Ukrainy, Ghegeneraljnoji prokuratury Ukrainy, Ministerstva finansiv Ukrainy vid 04.03.1996 # 6 / 5/3 / 41. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0106-96>

17. Vidshkoduvannja moraljnoji shkody, zavdanoji nezakonnymy dijamy orghaniv dosudovogho rozsliduvannja: pozycja VS. Sudovo-jurydychna ghazeta: veb-sajt. URL: <https://sud.ua/ru/news/publication/224446-vidshkoduvannya-moralnoyi-shkodi-zavdanoyi-nezakonnimi-diyami-organiv-dosudovogo-rozsliduvannya-pozitsiya-vs>

Марочкін Олексій Іванович

кандидат юридичних наук,

асистент кафедри кримінальної юстиції

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Marochkin Oleksii

PhD in Law,

Assistant at the Department of Criminal Justice

Yaroslav Mudryi National Law University

ORCID: 0000-0002-0397-5036

Повзик Євген Вікторович

кандидат юридичних наук,

асистент кафедри кримінальної юстиції

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Povzyk Yevhen

PhD in Law,

Assistant at the Department of Criminal Justice

Yaroslav Mudryi National Law University

ORCID: 0000-0002-5261-0973

DOI: 10.25313/2520-2308-2022-7-8164

**ВІДКРИТТЯ МАТЕРІАЛІВ, ОТРИМАНИХ В РЕЗУЛЬТАТІ
ВИКОРИСТАННЯ ОСОБЛИВИХ (НЕГЛАСНИХ) МЕТОДІВ РОЗСЛІДУВАННЯ:
МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ТА ПРАКТИКА ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ**

**DISCLOSING RESULTS OF THE USE OF SPECIAL (SECRET)
INVESTIGATION TECHNIQUES: INTERNATIONAL
STANDARDS AND PRACTICE**

Анотація. У статті розглянуто особливості відкриття матеріалів, отриманих в результаті використання особливих (негласних) методів розслідування. Детально проаналізовано положення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, релевантні міжнародні документи, а також прецедентну практику Європейського суду з прав людини із заданої тематики.

Наголошується, що відкриття стороні захисту матеріалів, отриманих в результаті використання особливих (негласних) методів розслідування, є важливою умовою використання їх у доказуванні. Відповідно, законодавцем встановлено процедуру, спрямовану на забезпечення реалізації права на справедливий суд у його процесуальному аспекті. Це надає можливість сторонам майбутнього судового розгляду ознайомитися із доказами кожної із них та підготувати правову позицію, що буде ними обстоюватися у змагальній процедурі судового розгляду.

В ході наукового дослідження аналізується процедура використання особливих (негласних) методів розслідування, яка за своєю правовою природою є складною, оскільки обов'язковою умовою отримання доказів у такому випадку є попередній дозвіл уповноважених суб'єктів. При цьому акцентується увага на тому, що негативні наслідки на практиці при застосуванні цього правового інституту виникають у зв'язку із тим, що суб'єкти засекречення та розсекречення відомостей зазвичай відносяться до інших, ніж сторона обвинувачення, органів.

У роботі досліджуються міжнародні стандарти використання особливих (негласних) методів розслідування, серед яких виділяється право на ознайомлення із доказами, отриманими за допомогою таких методів, що, у свою чергу, є складовою права на змагальність судового розгляду як елементу права на справедливий суд.

На підставі ґрунтовного вивчення міжнародних документів та практики Європейського суду з прав людини з'ясовано, що право на ознайомлення із доказами протилежної сторони не є абсолютним та може бути обмежено. Зокрема, допустимим є приховування доказів з метою захисту прав інших осіб або важливих державних інтересів.

Аналізуються релевантні правові позиції Європейського суду з прав людини з питань відкриття матеріалів, отриманих в результаті використання особливих (негласних) методів розслідування. В процесі дослідження з'ясовано, що додатковими гарантіями реалізації права на справедливий суд є право на достатній час та можливості для підготовки свого захисту обвинуваченим у вчиненні злочину.

Досліджується вітчизняне нормативне регулювання та основні тенденції правозастосовної практики щодо відкриття матеріалів, отриманих в результаті використання особливих (негласних) методів розслідування. Аналізується еволюція правових позицій Верховного Суду щодо відкриття матеріалів, отриманих в результаті використання особливих (негласних) методів розслідування.

Ключові слова: відкриття матеріалів іншої сторони, особливі методи розслідування, міжнародні стандарти.

Summary. The article examines the peculiarities of the disclosing results of the use of special investigation techniques. The provisions of the European Convention on Human Rights, relevant international documents, as well as precedent practice of the European Court of Human Rights on the given topic are analyzed in detail.

Disclosing results of the use of special investigation techniques is an important condition for their use in evidence. Accordingly, the legislator established a procedure aimed at ensuring the realization of the right to a fair trial in its procedural aspect. This provides an opportunity for the parties to the future trial to know about the evidence of each of them and to prepare the legal position that will be defended by them in the adversarial procedure of the trial.

In the course of scientific research, the procedure of the use of special investigation techniques is analyzed, which by its legal nature is complex, since the prerequisite for obtaining evidence in such a case is the prior permission of authorized subjects. At the same time, attention is focused on the fact that the negative consequences in practice when applying this legal institution arise due to the fact that the subjects of classification and declassification of information usually refer to bodies other than the prosecution.

The work examines international standards for the use of special investigation techniques, among which the right to review the evidence obtained using such methods is highlighted, which is a component of the right to an adversarial trial as an element of the right to a fair trial.

Based on a thorough study of international documents and the practice of the European Court of Human Rights, it was found that the right to review the evidence of the opposing party is not absolute and may be limited. In particular, it is permissible to conceal evidence in order to protect the rights of other persons or important state interests.

The relevant legal positions of the European Court of Human Rights on the issues of discovery of disclosing results of the use of special investigation techniques are analyzed. In the course of the research, it was found that additional guarantees of the right to a fair trial are the right to sufficient time and opportunities for the preparation of one's defense by the person accused of committing a crime.

The national normative regulation and the main practice trends regarding the disclosing results of the use of special investigation techniques are studied. The evolution of the legal positions of the Supreme Court regarding the disclosing results of the use of special investigation techniques is analyzed.

Key words: disclosing records, special investigation techniques, international standards.

Постановка проблеми. Однією з умов використання у доказуванні матеріалів, отриманих в результаті застосування особливих (негласних) методів розслідування є необхідність їх відкриття стороні захисту. Це становить невід'ємну ознаку їх допустимості як доказів. Саме задля цього законодавець встановив відповідну процедуру, спрямовану на забезпечення реалізації права на справедливий суд у його процесуальному аспекті. Це надає можливість сторонам майбутнього судового розгляду ознайомитися із доказами кожної із них та підготувати правову позицію, що буде ними обстоюватися у змагальній процедурі судового розгляду [1].

Слід зазначити, що за своєю правовою природою процедура використання особливих (негласних) методів розслідування є складною, оскільки обов'язковою умовою отримання доказів у такому випадку є попередній дозвіл уповноважених суб'єктів (слідчого судді, прокурора, слідчого). При цьому, з огляду на те, що сторона захисту вправі мати інформацію про складники процесуального порядку отримання стороною обвинувачення доказів, а суб'єкти засекречення та розсекречення відомостей зазвичай відносяться до інших, ніж сторона обвинувачення, органів, на практиці можуть мати місце випадки, що зу-

мовлюватимуть негативні наслідки у вигляді визнання результатів використання особливих (негласних) методів розслідування недопустимими доказами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окресленій проблематиці відкриття матеріалів, отриманих в результаті використання особливих (негласних) методів розслідування присвячена окрема низка праць вітчизняних та зарубіжних учених, серед останніх з них — роботи Пауло Пінто де Альбукерке [2], О. І. Полюховича [3], О. В. Соколова [4], А. В. Шила [5], О. Г. Яновської [6]. Водночас, незважаючи на те, що отримані наукові здобутки відомих правознавців стали вагомим внеском у розвиток сучасної доктрини, складність досліджуваних питань та розвиток правозастосовної практики зумовлюють актуальність подальших досліджень у цій царині.

Формулювання цілей статті. З урахуванням сказаного, ґрунтовне дослідження особливостей відкриття матеріалів, отриманих в результаті використання особливих (негласних) методів розслідування крізь призму міжнародних стандартів судочинства та практики правозастосування є метою даної статті.

Виклад основного матеріалу. Розпочати наше дослідження варто зі з'ясування міжнародних стандартів використання особливих (негласних) методів розслідування у цій царині у світлі положень статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі — Конвенція). Тож, відповідний стандарт можна визначити як право на ознайомлення із доказами, отриманими за допомогою використання особливих (негласних) методів розслідування, що, у свою чергу, є складовою права на змагальність судового розгляду як елементу права на справедливий суд.

Рекомендація № Res (2005) 10 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам «Про «особливі методи розслідування» тяжких злочинів, в тому числі терористичних актів» (20 квітня 2005 року), оновлена Рекомендацією № Res (2017) 6 (5 липня 2017 року), закликала держави-члени вжити належних законодавчих заходів, що дозволяють подання доказів, отриманих в результаті використання особливих методів розслідування, в суді. Процесуальні норми, що регулюють надання та прийнятність таких доказів повинні гарантувати право обвинуваченого на справедливий судовий розгляд [7, с. 287].

Як слушно зазначає Пауло Пінто де Альбукерке, сумісне з правами людини законодавство про особливі методи розслідування повинно встанови-

ти процедуру перехресного дослідження сторонами доказів, зібраних засобами особливого методу розслідування, яка відбувається на основі правил, що дозволяють обвинуваченому подати скаргу із приводу підбурювання і забезпечують захист конфіденційності особи державного співробітника (або приватної особи, яка діє за його вказівкою), деяких поліцейських методів розслідування чи іншої належної інформації, на підставі недоторканості публічного інтересу, але в будь-якому випадку надаючи достатні гарантії оспорювання обвинуваченим доказів, наданих стороною обвинувачення [2, с. 348–353].

У практиці Європейського суду з прав людини (далі — ЄСПЛ, Суд) право на змагальність судового розгляду розглядається як можливість для сторін у цивільній або кримінальній справі знати та коментувати всі представлені докази або зауваження, подані з метою вплинути на рішення суду [8; 9]. Саме суд повинен взяти на себе ініціативу щодо інформування обвинуваченого про існування таких доказів або зауважень. До того ж, наявність матеріалів справи у розпорядженні суду є недостатньою; необхідно, щоб і сторона захисту могла ознайомитися із ними [10].

Важливо також враховувати, що право на ознайомлення із доказами протилежної сторони не є абсолютним та може бути обмежено. Зокрема, допустимим є приховування доказів з метою захисту прав інших осіб або важливих державних інтересів. Наприклад, відмова у наданні матеріалів для ознайомлення може бути виправдана метою захисту інформаторів, збереження у таємниці форм та методів оперативної діяльності поліції або охорони національної безпеки [9].

У таких випадках, коли має місце звільнення від обов'язку надавати матеріали з міркувань захисту державних інтересів, судовому дослідженню підлягає наявність гарантій того, що процедура прийняття рішення про відмову у наданні матеріалів для ознайомлення передбачала належні гарантії захисту інтересів обвинуваченого [11].

Так, у справі *Yevdokimov v. Ukraine* ЄСПЛ встановив, що постановою апеляційного суду було надано дозвіл на використання особливих (негласних) методів розслідування, що була єдиним документом, яким санкціоновано спостереження за заявником. Однак його ніколи не ознайомлювали із текстом цього документу. До того ж заявник не був і поінформований про причини обмеження його прав. Тож щодо питання невідкриття тексту постанови суду стороні захисту ЄСПЛ зауважив, що під час ухвалення цього рішення національ-

ні органи влади не посилалися на наявність суспільного інтересу для невідкриття стороні захисту тексту відповідної постанови. Також відсутні дані, що й суди, які розглядали справу заявника, мали доступ до тексту постанови. І хоча постанова суду не містила жодних доказів проти заявника, вона стосувалася допустимості ключового доказу проти нього — матеріалів негласного спостереження за ним.

З огляду на зазначене, ЄСПЛ дійшов висновку, що порядок, якого дотримувалися суди під час ухвалення відповідного рішення, не відповідав вимогам змагальності судового процесу та рівності сторін й не передбачав належні гарантії захисту інтересів обвинуваченого. Тож, ЄСПЛ констатував порушення п. 1 ст. 6 Конвенції у зв'язку із невідкриттям стороні захисту тексту постанови суду, якою було санкціоновано здійснення негласного спостереження [12].

Додаткові гарантії реалізації права особи на справедливий суд передбачені підпунктом «b» пункту 3 ст. 6 Конвенції. Серед них особливого значення набуває право на достатній час та можливість для підготовки свого захисту обвинуваченого у вчиненні злочину. Так, у справі *Can v. Austria* Суд дійшов висновку, що це право вимагає, щоб обвинувачений міг належним чином організувати свій захист без обмеження можливості надати суду першої інстанції всі відповідні доводи на свою користь та вплинути тим самим на хід розгляду справи [13]. Щодо права на достатні можливості слід зазначити, що підпункт «b» пункту 3 ст. 6 Конвенції передбачає право обвинуваченого мати у своєму розпорядженні всі відповідні докази (якими володіє сторона обвинувачення) для того, щоб клопотати про звільнення від покарання або зменшення його тривалості. Таким чином має забезпечуватися досягнення рівності процесуальних можливостей сторони обвинувачення та сторони захисту [14].

Ще на один важливий аспект досліджуваною права звернув увагу ЄСПЛ у справі *Yakuba v. Ukraine*. Зокрема, Суд нагадав, що гарантії, які містяться у пункті 3 ст. 6 Конвенції, є характерними складовими загальної концепції справедливого судового розгляду, викладеної в пункті 1 цієї статті. Адже права, перелік яких представлений у пункті 3, відображають окремі аспекти поняття справедливого судового розгляду у кримінальному провадженні. Якщо ж здійснюється перевірка яких-небудь дій на відповідність вимогам положень пункту 3, то не слід забувати про його основну мету, яка не може бути відірвана від своїх

витоків. Отже, Суд розглядає скарги відповідно до підпунктів 1 і 3 ст. 6 Конвенції у їх поєднанні.

Суд нагадав, що право на розкриття відповідних доказів не є абсолютним. Але для того, щоб гарантувати обвинуваченому справедливий суд, будь-які складності, які викликають обмеження прав захисту, повинні бути належним чином компенсовані процедурами, яких дотримуються судові органи. А тому завдання ЄСПЛ полягає у тому, щоб переконатися, чи відповідає застосована процедура прийняття рішень у кожному конкретному випадку, наскільки це можливо, вимогам змагальності та рівності сторін, включаючи належні гарантії захисту інтересів обвинуваченого.

Пунктом 3 статті 6 обвинуваченому гарантовано достатній час і можливість для підготовки свого захисту, а отже, це означає, що реальна діяльність щодо захисту з його боку може включати все, що є необхідним для підготовки до основного судового розгляду справи. Нездатність відкрити стороні захисту докази, які містять дані, що могли б дозволити обвинуваченому виправдати себе, означає відмову у засобах, необхідних для підготовки захисту, а отже, порушення права, гарантованого п. 3 ст. 6 Конвенції [15].

Визначивши міжнародні стандарти відкриття матеріалів, отриманих в результаті використання особливих (негласних) методів розслідування, варто дослідити вітчизняне нормативне регулювання та основні тенденції правозастосовної практики в цій царині.

Перш за все зазначимо, що досліджуване питання було предметом аналізу у Рішенні Конституційного Суду України від 18 січня 2012 року № 1-рп/2012 у справі за конституційними поданнями 47 та 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) частин шостої, сьомої статті 218 Кримінально-процесуального кодексу України (справа про ознайомлення обвинуваченого і захисника з матеріалами кримінальної справи). Зокрема, як зазначив Конституційний Суд, виконання вимог частини першої статті 218 Кодексу стосовно оголошення слідчим обвинуваченому, що слідство в його справі закінчено і що він має право на ознайомлення з усіма матеріалами справи, гарантує реалізацію конституційного права обвинуваченого на отримання інформації, зокрема щодо суті пред'явленого обвинувачення та стану розгляду справи, а також забезпечує обвинуваченому чи його захиснику можливість підготувати захист від пред'явленого обвинувачення. Отже, право обвинуваченого на ознайомлення із матеріалами

справи та право на отримання інформації про закінчення розслідування у кримінальній справі є складовими конституційного права на захист [16].

В подальшому у Кримінальному процесуальному кодексі України (далі — КПК) відповідна процедура отримала закріплення у статті 290, яка має назву «Відкриття матеріалів іншій стороні». У теорії кримінального процесу дана процесуальна дія визначається як передбачена кримінальним процесуальним законом процедура (порядок) надання сторонами обвинувачення і захисту одна одній та іншим учасникам кримінального провадження матеріалів, які вони мають намір використовувати в суді як докази у даному кримінальному провадженні, для ознайомлення на етапі закінчення досудового розслідування у формі звернення прокурора до суду з обвинувальним актом або з клопотанням про застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру [17, с. 112–115].

Тож, з огляду на предмет нашого дослідження, йдеться про особливий вид матеріалів, які мають назву «результати негласних слідчих (розшукових) дій» (далі — НСРД). За своєю суттю вони становлять: а) відомості, одержані суб'єктами, уповноваженими на проведення НСРД, зафіксовані у процесуально визначеній формі (протоколі, додатку до нього), а також б) предмети, речовини, документи, вилучені під час їх проведення. Усі вони можуть мати значення для встановлення обставин кримінального провадження або правильного та ефективного проведення розслідування [17, с. 504].

Крім того, специфіка вказаних матеріалів полягає у особливій процедурі їх отримання. Так, обов'язковою умовою отримання доказів у такому випадку є попередній дозвіл уповноважених суб'єктів (слідчого судді, прокурора, слідчого) на їх проведення. При цьому, сторона захисту вправі мати інформацію про складники процесуального порядку отримання стороною обвинувачення доказів, які остання має намір використати проти неї в суді. Інакше від самого початку судового розгляду сторона захисту перебуватиме зі стороною обвинувачення в нерівних умовах. Разом із цим, документи, які стали правовою підставою проведення НСРД (зокрема, не розсекречені на момент звернення до суду з обвинувальним актом), не можуть вважатися додатковими матеріалами до результатів проведення НСРД, отриманими до або під час судового розгляду, оскільки є їх частиною. Ці процесуальні рішення виступають правовою підставою проведення НСРД, з огляду на їх

функціональне призначення щодо підтвердження доказової інформації, отриманої за результатами проведення таких дій, і повинні перевірятися та враховуватися судом під час оцінки доказів [1].

Як зазначає О. В. Соколов, на прокурора (або слідчого, який діє у цьому випадку за його дорученням) має бути покладено обов'язок відкрити стороні захисту для ознайомлення в порядку, передбаченому ст. 290 КПК, як: (а) протоколи, складені за результатами проведення НСРД і додатки до них, так і (б) процесуальні документи, що слугували правовою підставою для здійснення таємних слідчих дій оперативними підрозділами, і, зокрема, доручення слідчого, прокурора про проведення НСРД. А у разі наявності об'єктивних причин, які перешкоджають цьому на етапі досудового розслідування, — забезпечити відкриття зазначених матеріалів стороні захисту після передачі справи в суд у порядку, передбаченому ч. 11 ст. 290 КПК [4, с. 58–59].

На думку О. І. Полуховича, впровадження такого підходу в практику правозастосування матиме позитивне значення в кількох аспектах. По-перше, це забезпечить відповідність кримінальної процесуальної діяльності в Україні виробленим європейським стандартам кримінального судочинства в частині створення механізмів перевірки надійності та допустимості доказів. По-друге, надасть можливість більш повної реалізації засади змагальності, зокрема, щодо можливості сторони захисту знайомитися з доказовою базою процесуального опонента [3, с. 180].

Заслуговує на увагу погляд, обґрунтований А. В. Шилом про те, що ознайомлення з матеріалами НСРД у порядку ст. 290 КПК повинно відбуватися у загальному режимі, зокрема, з можливістю копіювати інформацію, що міститься у протоколах НСРД та додатках до них. Так, заборона копіювати матеріали НСРД має значення лише до моменту розсекречення відповідних матеріалів. Після зняття грифу секретності матеріали НСРД за своєю процесуальною природою є тотожними будь-яким іншим доказам [5, с. 10].

Тож, можна зробити висновок, що для дотримання стандарту відкриття матеріалів, отриманих в результаті використання особливих (негласних) методів розслідування (права на ознайомлення сторони захисту із відповідними доказами), важливим є вирішення питання щодо обсягу матеріалів, що надаються для ознайомлення, та етапу кримінального провадження, на якому воно здійснюється. Адже, як вказує О. В. Соколов, з метою забезпечення права особи на захист і здійснення

правосуддя, та, відповідно, стабільності судової практики у цьому питанні, суд першої інстанції, який розглядає провадження по суті, та сторона захисту для оцінки допустимості доказової інформації, отриманої за результатами проведення НСРД, повинні мати можливість ознайомитися не лише з протоколами про проведення НСРД та додатками до них, а й з тими документами, які стали правовою підставою для їх здійснення (з клопотанням про надання дозволу на проведення НСРД, постановами про проведення НСРД, ухвалами про дозвіл на проведення НСРД і дорученнями слідчого, прокурора про проведення НСРД). Відсутність у суду такої можливості позбавляє його права допустити відомості, що містяться у матеріалах щодо проведення НСРД, як докази [4, с. 58]. Крім того, як слушно зауважує О. Г. Яновська, у кожному конкретному випадку розкриття стороні захисту процесуальних документів, які стали правовою підставою для проведення НСРД поза часовими межами, визначеними статтею 290 КПК, суду необхідно з'ясувати та переконатися у тому, що сторона захисту могла реалізувати своє право на принцип змагальності та чи було забезпечено процесуальну рівність сторін обвинувачення і захисту [6, с. 83].

Потреба забезпечення одноманітної судової практики застосування положень ст. 290 КПК зумовила необхідність формулювання й висловлення правових позицій та мотивів, наведених на їх обґрунтування, у судових рішеннях найвищих судових інстанцій.

Зокрема, Верховним Судом України у постанові від 16 березня 2017 року сформульовано висновок про те, як саме повинні застосовуватися відповідні норми права, згідно із яким невідкриття матеріалів сторонами в порядку статті 290 КПК після закінчення досудового розслідування, а також додаткових матеріалів, отриманих до або під час судового розгляду, є підставою для визнання судом відомостей, що містяться в них, недопустимими як докази. Суд зазначив, що відкриттю, окрім протоколів, у яких зафіксовано хід та результати проведення певних дій, в обов'язковому порядку підлягають і матеріали, які є правовою підставою проведення таких дій (ухвали, постанови, клопотання), що забезпечить можливість перевірки стороною захисту та судом допустимості результатів таких дій як доказів.

Суд зауважив, що чинний КПК не містить заборони для сторін кримінального провадження представляти в суді матеріали, не відкриті одна одній. Заборона адресована суду, який згідно

з ч. 12 ст. 290 КПК, не має права допустити відомості, що містяться в них, як докази. Надання стороною обвинувачення у суді матеріалів, до яких не було надано доступ стороні захисту, і долучення їх як доказів на стадіях судового розгляду порушує право обвинуваченого на захист, оскільки змушує його захищатися від так званих нових доказів без надання достатніх можливостей і часу для їх спростування. Зазначене має розглядатися як порушення балансу інтересів сторін у кримінальному процесі.

В підсумку, Верховний Суд України зазначив, що ч. 12 ст. 290 КПК фактично передбачає кримінальну процесуальну санкцію стосовно сторін кримінального провадження, яка реалізується в разі невиконання сторонами обов'язку щодо відкриття матеріалів. Така санкція полягає в тому, що в майбутньому суд позбавлений права допустити відомості як докази у невідкритих матеріалах. Тож, зазначене суттєво зменшує їх доказову базу, що, в свою чергу, може негативно вплинути на законність та обґрунтованість прийнятого судом рішення [18].

Згодом Верховний Суд України, підтверджуючи зазначений висновок, навів додаткові аргументи на його користь у постанові від 12 жовтня 2017 року. Зокрема, Суд звернув увагу на наступне: 1) недослідження судом першої інстанції процесуальних документів, які стали правовою підставою проведення НСРД, впливає на справедливість судового розгляду в цілому, оскільки відсутність дослідження цих матеріалів викликає сумніви щодо можливості здійснення судом належної оцінки законності проведення таких дій, а також достовірності та допустимості їх результатів як доказів; 2) недослідження зазначених матеріалів спонукає суд оперувати доказами, допустимість яких є імовірною, що в контексті презумпції невинуватості є неприпустимим для обґрунтування рішення про винуватість особи та свідчить про порушення права на справедливий суд; 3) дані, які містяться у постанові прокурора про проведення НСРД або відповідній ухвалі слідчого судді встановлюють обставини процесуального характеру, що мають значення при оцінці допустимості використання отриманих у результаті НСРД фактичних даних як доказів у кримінальному провадженні; 4) відкриття в умовах публічного і гласного апеляційного судового розгляду окремих матеріалів кримінального провадження, які існували на момент звернення до суду з обвинувальним актом, але не були відкриті стороні захисту, не означає їх автоматичну допустимість, оскільки за КПК крите-

рієм допустимості доказів є не лише законність їх отримання, а і попереднє відкриття матеріалів іншій стороні до їх безпосереднього дослідження у суді [19].

У подальшому судова практика із цих питань переважним чином була одноманітною та фактично узгоджувалася із висновком, сформульованим Верховним Судом України у постанові від 16 березня 2017 року (див., напр., постанову колегії суддів Верховного Суду від 07 червня 2018 року, справа № 604/1071/14-к [20]). Втім, складність правовідносин, що виникають у процесі відкриття матеріалів іншій стороні та суттєве значення відомостей, отриманих за допомогою НСРД для кримінального провадження, зумовила подальше удосконалення наведених висновків суду.

Природньо, що оскільки інститут НСРД був новим для кримінального процесуального законодавства України у 2012 році (із прийняттям КПК), судова практика мала напрацювати адекватні підходи до тлумачення й застосування норм цього правового інституту. Тому у наступному важливому судовому рішенні із цих питань (постанова Великої Палати Верховного Суду від 16 січня 2019 року), можна побачити такі нові акценти, на які звернув увагу Суд щодо відкриття матеріалів НСРД. Зокрема, йдеться про необхідність відкриття доручення про проведення НСРД, а крім того ураховуються особливості розсекречення відповідних процесуальних документів та ініціювання відповідної процедури прокурором. Разом із цим, висловлені судження не повною мірою було винесено Великою Палатою у висновок про застосування норми права [1]. Основний акцент було зроблено на можливості взагалі як такої відкриття відповідних процесуальних документів іншій стороні, проте забороні допуску відомостей, що в них містяться, як доказів, адресованій суду.

У подальшому судовою практикою було звернуто увагу на суттєву особливість досліджуваних процедур, що зумовило наступне уточнення відповідних висновків суду. Йдеться про положення ч. 2 ст. 290 КПК, відповідно до якої прокурор або слідчий за його дорученням зобов'язаний надати доступ до матеріалів досудового розслідування, які є в його розпорядженні (курсив наш — О.М., Є.П.). На перший погляд очевидним є те, що НСРД проводяться під час досудового розслідування за ініціативи сторони обвинувачення, яка має відповідні документи у своєму розпорядженні (йдеться в першу чергу про прокурора). Водночас, специфіка надання дозволу на проведення НСРД полягає у тому, що, оскільки відповідну ухвалу

постановляє слідчий суддя апеляційного суду, саме цей орган уповноважений розсекречувати та скасовувати гриф секретності відповідних документів. Сторона обвинувачення при цьому може лише звернутися до апеляційного суду із відповідним клопотанням (див., напр., постанову колегії суддів Верховного Суду від 05 лютого 2019 року, справа № 552/6480/17 [21]).

Таким чином, видається, за умови своєчасного вжиття заходів для ініціювання процедури розсекречення відповідних документів, сторона обвинувачення не має повною мірою нести відповідальність за невідкриття матеріалів іншій стороні. Відтак, у кожному конкретному випадку суд має детально вивчати ситуації, коли процесуальні документи щодо проведених НСРД не були повністю відкриті стороні захисту на етапі завершення досудового розслідування, з'ясовуючи причини таких дій (бездіяльності).

Важливість вирішення цього питання для правозастосування зумовила його розгляд Великою Палатою Верховного Суду, яка своєю постановою від 16 жовтня 2019 року уточнила висновки, зроблені раніше у постанові від 16 січня 2019 року. На сьогоднішній день оновлений висновок містить наступні найважливіші положення: «1. Якщо сторона обвинувачення під час досудового розслідування своєчасно вжила всі необхідні та залежні від неї заходи, спрямовані на розсекречення процесуальних документів, які стали підставою для проведення НСРД, однак такі документи не були розсекречені з причин, що не залежали від волі і процесуальної поведінки прокурора, то суд не може автоматично визнавати протоколи НСРД недопустимими доказами з мотивів невідкриття процесуальних документів, якими санкціоноване їх проведення.

2. Процесуальні документи, які стали підставою для проведення НСРД (ухвали, постанови, клопотання) та які на стадії досудового розслідування не було відкрито стороні захисту в порядку, передбаченому статтею 290 КПК України з тієї причини, що їх не було у розпорядженні сторони обвинувачення, можуть бути відкриті іншій стороні під час розгляду справи у суді за умови своєчасного вжиття прокурором всіх необхідних заходів для їх отримання.

3. У разі, якщо сторона обвинувачення не вжила необхідних та своєчасних заходів, що спрямовані на розсекречення процесуальних документів, які стали процесуальною підставою для проведення НСРД і яких немає в її розпорядженні, то в такому випадку має місце порушення норм статті 290 КПК України.

4. Якщо у ході розгляду кримінального провадження у суді було задоволене повторне клопотання прокурора про розсекречення процесуальних документів, які стали підставою для проведення НСРД, і розсекречено їх, то відповідні процесуальні документи як такі, що отримані стороною обвинувачення після передачі справи в суд, повинні бути відкриті згідно з частиною одинадцятою статті 290 КПК України.

5. Якщо процесуальні документи, які стали підставою для проведення НСРД, розсекречені під час судового розгляду, і сторона захисту у змагальному процесі могла довести перед судом свої аргументи щодо допустимості доказів, отриманих у результаті НСРД, в сукупності з оцінкою правової підстави для їх проведення, то суд повинен оцінити отримані докази та вирішити питання про їх допустимість.

6. У випадку розкриття процесуальних документів, які стали підставою для проведення НСРД після передачі кримінального провадження до суду, суд зобов'язаний забезпечити стороні захисту достатній час та реальну можливість для доведення перед судом своєї позиції щодо належності та допустимості доказів, отриманих в результаті НСРД, в комплексі із процесуальною підставою для проведення НСРД з метою реалізації принципу змагальності» [22].

Ще одна особливість відкриття матеріалів НСРД іншій стороні досліджується у постанові колегії суддів Верховного Суду від 17 червня 2020 року. Йдеться про необхідність дотримання балансу інтересів сторін під час здійснення цієї процесуальної дії та прояв ініціативи сторони захисту щодо ознайомлення із відповідними матеріалами. Зокрема, Верховний Суд зазначає, що розумно було очікувати сумлінної процесуальної поведінки не тільки від сторони обвинувачення, але й від сторони захисту. Отже, якщо сторона захисту, ознайомившись із відкритими їй матеріалами досудового розслідування, виявить, що в них наявний протокол про результати НСРД, але відсутні процесуальні документи, які стали підставою для проведення цих дій, і вона вважає за необхідне ознайомитися із цими доку-

ментами, цілком очікувано розраховувати на те, що ця сторона якнайскоріше заявить клопотання про необхідність відкриття і долучення вказаних документів до матеріалів провадження. Висновується, що баланс інтересів сторін не на користь сторони захисту буде порушено не стільки у випадку, якщо відповідний процесуальний документ не буде відкрито на стадії закінчення досудового розслідування, скільки в ситуації, якщо всупереч клопотанню, своєчасно заявленому в суді стороною захисту, цей документ так і не буде відкритий або буде відкритий із невиправданою затримкою, коли сторона захисту вже не матиме можливості належним чином підготуватися до захисту і скорегувати лінію захисту [23].

В цілому наведені приклади дають можливість прослідкувати певну еволюцію правових позицій Верховного Суду щодо відкриття матеріалів, отриманих в результаті використання особливих (негласних) методів розслідування, та їх розвиток на шляху осмислення сутності та призначення окремих правових інститутів кримінального процесу й пошуку балансу між інтересами суб'єктів кримінального судочинства.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Проаналізовані міжнародні документи та практика ЄСПЛ дозволяють визначити міжнародні стандарти дотримання права на ознайомлення із доказами, отриманими за допомогою використання особливих (негласних) методів розслідування. До таких, зокрема, належать: 1) право знати та коментувати всі представлені докази; 2) право обвинуваченого у вчиненні злочину на достатній час та можливості для підготовки свого захисту. Водночас, дослідження вітчизняної судової практики дозволило виявити проблемні питання у правозастосуванні у цій сфері. Тож, урахувавши складність правовідносин, що виникають під час відкриття матеріалів, отриманих в результаті використання особливих (негласних) методів розслідування, а також те, що даний правовий інститут є відносно новим для правової системи України, можна спрогнозувати подальший пошук оптимальної моделі його функціонування як доктриною, так і правозастосовною практикою.

Література

1. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 16 січня 2019 року, судова справа № 751/7557/15-к. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79298340>
2. Пінто де Альбукерке Пауло. Окрема думка. Шлях до справедливості; пер. з англ. та фр. В. А. Капліної; упоряд., авт. передм. О. В. Капліна. Харків: Право, 2020. 552 с.
3. Полохович О. І. Судовий контроль при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2017. 231 с.
4. Соколов О. В. Виконання оперативними підрозділами доручень слідчого, прокурора про проведення негласних слідчих (розшукових) дій: монографія / О. В. Соколов; наук. ред. О. Г. Шило. Харків: «Оберіг», 2019. 256 с.
5. Шило А. В. Використання в кримінальному провадженні відомостей, отриманих в результаті проведення негласних слідчих (розшукових) дій: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2019. 20 с.
6. Яновська О. Г. Дотримання принципу змагальності при відкритті матеріалів негласних слідчих (розшукових) дій стороні захисту. Вісник кримінального судочинства. № 3/2019. С. 81–89.
7. Негласні слідчі (розшукові) дії та використання результатів оперативно-розшукової діяльності у кримінальному провадженні: навчально-практичний посібник / Кудінов С. С., Шехавцов Р. М., Дроздов О. М., Гриненко С. О. 3-тє видання, розшир. й доповн. Х.: Оберіг, 2018. 540 с.
8. Case of Vermeulen v. Belgium, European Court of Human Rights (Application no. 19075/91): Judgment of ECHR of 20 February 1996. HUDOC / European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57985>
9. Case of Edwards and Lewis v. the United Kingdom, European Court of Human Rights (Application no. 39647/98 and 40461/98): Judgment of ECHR of 27 October 2004. HUDOC / European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22tabview%22:%22document%22,%22itemid%22:%22001-67226%22>
10. Case of Goc v. Turkey, European Court of Human Rights (Application no. 36590/97): Judgment of ECHR of 11 July 2002. HUDOC / European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60597>
11. Case of Jasper v. the United Kingdom, European Court of Human Rights (Application no. 27052/95): Judgment of ECHR of 16 February 2000. HUDOC / European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58495>
12. Case of Yevdokimov v. Ukraine, European Court of Human Rights (Application no. 24635/14): Judgment of ECHR of 22 April 2021. HUDOC / European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-209332>
13. Case of Can v. Austria, European Court of Human Rights (Application no. 9300/81): Judgment of ECHR of 30 September 1985. HUDOC / European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57457>
14. Case of Jespers v. Belgium, European Court of Human Rights (Application no. 8403/78): Judgment of ECHR of 1981. HUDOC / European Court of Human Rights. URL: <https://www.bing.com/ck/a?!&p=a290475963c1e60d-JmltdHM9MTY1ODQ3Mzk4MSZpZ3VpZD1jZDUwOTk5NS11OWE2LTRmODItYTc0Ny0wNGU1MDJmYTg1YjemaW-5zaWQ9NTE0OQ&ptn=3&hsh=3&fclid=b87aa4a8-098d-11ed-bfa1-153cdff443ac&u=a1aHR0cHM6Ly9odWRvYy5lY-2hyLmNvZS5pbmQvYXBwL2NvbnZlcnNpb24vcGRmLz9saWJyYXJ5PUVDSFImaWQ9MDAxLTk1NzUxJmZpbGVuY-W11PTAwMS05NTc1MS5wZGYmVElEPWRlZnBrdmhtb3A&ntb=1>
15. Case of Yakuba v. Ukraine, European Court of Human Rights (Application no. 1452/09): Judgment of ECHR of 12 February 2019. HUDOC / European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22tabview%22:%22document%22,%22itemid%22:%22001-189740%22>
16. Рішення Конституційного Суду України від 18 січня 2012 року № 1-рп/2012 у справі за конституційними поданнями 47 та 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) частин постої, сьомої статті 218 Кримінально-процесуального кодексу України (справа про ознайомлення обвинуваченого і захисника з матеріалами кримінальної справи). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-12#Text>
17. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 19: Кримінальний процес, судострій, прокуратура та адвокатура / редкол.: В. Т. Нор (голова) та ін.; Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. 2020. 960 с.
18. Постанова Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 17 березня 2017 року, судова справа № 671/463/15-к. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/66203468>
19. Постанова Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 12 жовтня 2017 року, судова справа № 5–237к(15)17. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/69793657>

20. Постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 07 червня 2018 року, судова справа № 604/1071/14-к. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/74630432>

21. Постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 05 лютого 2019 року, судова справа № 552/6480/17. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87517403>

22. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 16 жовтня 2019 року, судова справа № 640/6847/15-к. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85174578>

23. Постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 17 червня 2020 року, судова справа № 554/6960/18. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89961547>

References

1. Postanova Velykoi Palaty Verkhovnoho Sudu vid 16 sichnia 2019 roku, sudova sprava № 751/7557/15-k. Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79298340>

2. Pinto de Aljbukerke Paulo. Okrema dumka. Shljakh do spravedyvosti; per. z anghl. ta fr. V. A. Kaplinoji; up-ordjad., avt. peredm. O. V. Kaplina. Kharkiv: Pravo, 2020. 552 s.

3. Poliukhovych O. I. Sudovi kontrol pry provedenni nehlasnykh slidchykh (rozshukovykh) dii: dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.09 / Nats. yuryd. un-t im. Yaroslava Mudroho. Kharkiv, 2017. 231 s.

4. Sokolov O. V. Vykonannja operatyvnymy pidrozdilamy doruchenj slidchogho, prokurora pro provedennja nehlasnykh slidchykh (rozshukovykh) dij: monohrafija / O. V. Sokolov; nauk. red. O. Gh. Shylo. Kharkiv: «Oberigh», 2019. 256 s.

5. Shylo A. V. Vykorystannja v kryminalnomu provadzhenni vidomostej, otrymanykh v rezul'tati provedennja nehlasnykh slidchykh (rozshukovykh) dij: avtoref. dys. ... kand. juryd. nauk: 12.00.09 / Nac. juryd. un-t im. Jaroslava Mudrogho. Kharkiv, 2019. 20 s.

6. Janovs'jka O. Gh. Dotrymannja pryncypu zmaghal'nosti pry vidkrytti materialiv nehlasnykh slidchykh (rozshukovykh) dij storoni zakhystu. Visnyk kryminal'nogho sudochynstva. # 3/2019. S. 81–89.

7. Neghlasni slidchi (rozshukovi) diji ta vykorystannja rezul'tativ operatyvno-rozshukovoji dijalnosti u kryminal'nomu provadzhenni: navchal'jno-praktychnyj posibnyk / Kudinov S. S., Shekhavcov R. M., Drozdov O. M., Ghrynenko S. O. 3-tje vydannja, rozshyr. j dopovn. Kh.: Oberigh, 2018. 540 s.

8. Case of Vermeulen v. Belgium, European Court of Human Rights (Application no. 19075/91): Judgment of ECHR of 20 February 1996. HUDOC / European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57985>

9. Case of Edwards and Lewis v. the United Kingdom, European Court of Human Rights (Application no. 39647/98 and 40461/98): Judgment of ECHR of 27 October 2004. HUDOC / European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22tabview%22%3A%22document%22%2C%22itemid%22%3A%22001-67226%22%7D>

10. Case of Goc v. Turkey, European Court of Human Rights (Application no. 36590/97): Judgment of ECHR of 11 July 2002. HUDOC / European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60597>

11. Case of Jasper v. the United Kingdom, European Court of Human Rights (Application no. 27052/95): Judgment of ECHR of 16 February 2000. HUDOC / European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58495>

12. Case of Yevdokimov v. Ukraine, European Court of Human Rights (Application no. 24635/14): Judgment of ECHR of 22 April 2021. HUDOC / European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-209332>

13. Case of Can v. Austria, European Court of Human Rights (Application no. 9300/81): Judgment of ECHR of 30 September 1985. HUDOC / European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57457>

14. Case of Jaspers v. Belgium, European Court of Human Rights (Application no. 8403/78): Judgment of ECHR of 1981. HUDOC / European Court of Human Rights. URL: <https://www.bing.com/ck/a?!&&p=a290475963c1e60d-JmltdHM9MTY1ODQ3Mzk4MSZpZ3VpZD1jZDUwOTk5NS11OWE2LTRmODItYTc0Ny0wNGU1MDJmYTg1Yjcmaw-5zaWQ9NTE0OQ&pptn=3&hsh=3&fclid=b87aa4a8-098d-11ed-bfa1-153cdf443ac&u=a1aHR0cHM6Ly9odWRvYy5lY-2hyLmNvZS5pbmQvYXBwL2NvbzZlcnNpb24vcGRmLz9saWJyYXJ5J5PUVDSFImaWQ9MDAxLTk1NzUxJmZpbGVuY-W1IPTAwMS05NTc1MS5wZGYmVElEPWRlZnBrdmhtb3A&ntb=1>

15. Case of Yakuba v. Ukraine, European Court of Human Rights (Application no. 1452/09): Judgment of ECHR of 12 February 2019. HUDOC / European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22tabview%22%3A%22document%22%2C%22itemid%22%3A%22001-189740%22%7D>

16. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 18 sichnia 2012 roku № 1-rp/2012 u spravi za konstytutsiinymy podanniamy 47 ta 50 narodnykh deputativ Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytut-

siinosti) chastyn shostoi, somoi statti 218 Kryriminalno-protsesualnoho kodeksu Ukrainy (sprava pro oznaiomlennia obvynuvachenoho i zakhysnyka z materialamy kryriminalnoi spravy). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-12#Text>

17. Velyka ukrainska yurydychna entsyklopediia: u 20 t. T. 19: Kryriminalnyi protses, sudoustrii, prokuratura ta advokatura / redkol.: V. T. Nor (holova) ta in.; Nats. akad. prav. nauk Ukrainy; In-t derzhavy i prava im. V. M. Korytskoho NAN Ukrainy; Nats. yuryd. un-t im. Yaroslava Mudroho. 2020. 960 s.

18. Postanova Sudovoi palaty u kryriminalnykh spravakh Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 17 bereznia 2017 roku, sudova sprava № 671/463/15-k. Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/66203468>

19. Postanova Sudovoi palaty u kryriminalnykh spravakh Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 12 zhovtnia 2017 roku, sudova sprava № 5-237ks(15)17. Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/69793657>

20. Postanova Kasatsiinoho kryriminalnoho sudu u skladi Verkhovnoho Sudu vid 07 chervnia 2018 roku, sudova sprava № 604/1071/14-k. Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/74630432>

21. Postanova Kasatsiinoho kryriminalnoho sudu u skladi Verkhovnoho Sudu vid 05 liutoho 2019 roku, sudova sprava № 552/6480/17. Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87517403>

22. Postanova Velykoi Palaty Verkhovnoho Sudu vid 16 zhovtnia 2019 roku, sudova sprava № 640/6847/15-k. Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85174578>

23. Postanova Kasatsiinoho kryriminalnoho sudu u skladi Verkhovnoho Sudu vid 17 chervnia 2020 roku, sudova sprava № 554/6960/18. Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89961547>

Старченко Антон Юрійович*кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри
Одеський національний економічний університет***Starchenko Anton***PhD in Law, Senior lecturer of the Department**Odessa National Economic University*

ORCID: 0000-0002-3147-233X

DOI: 10.25313/2520-2308-2022-7-8171

**МЕДІАЦІЯ ЯК АЛЬТЕРНАТИВНИЙ СПОСІБ
ВРЕГУЛЮВАННЯ ТРУДОВИХ СПОРІВ****MEDIATION AS AN ALTERNATIVE WAY TO
SETTLEMENT OF LABOR DISPUTES**

Анотація. Стаття присвячена дослідженню медіації як способу вирішення індивідуальних трудових спорів. Медіація як альтернативний позасудовий спосіб вирішення конфлікту, що одночасно виступає одним із способів захисту трудових прав працівників і роботодавців, знаходиться все ще на початку шляху розвитку. Визначені відмінності між судовим процесом, рішенням трудових спорів у комісії по трудових спорах і медіацією. Визначені деякі переваги та недоліки Закону України «Про медіацію». З'ясовано, що Закон України «Про медіацію» прямо зазначає, що процедура медіації (врегулювання спорів за участю посередника) виключає колективні та застосовна лише до індивідуальних трудових спорів. Зазначено, що закріплені в Законі України «Про медіацію» принципи поширюються на всі стадії медіації, а не лише на стадію підготовки до медіації. У статті також наголошується, що у сфері праці трудові суперечки можуть виникнути і з цих відносин, які формально-юридично не належать до трудових. Подібні конфлікти також можуть вирішуватися за допомогою процедури медіації, але для цього у КЗпП України треба уточнити предмет регулювання. Зауважено, що можна відмітити очевидну користь медіації як способу врегулювання трудових розбіжностей і суперечок, але у разі, якщо у законах медіація буде позначена як обов'язковий етап вирішення індивідуальних трудових спорів. Інакше гарантовано низьку роль медіаторів у врегулюванні таких суперечок. Запропоновано законодавчо закріпити підтвердження медіації як способу захисту трудових прав працівників та роботодавців на стадії укладання індивідуального трудового договору шляхом включення до змісту трудового договору пункту про можливість вирішення індивідуального спору за допомогою примирних процедур, у тому числі у вигляді медіації. Пропонується внести до Закону України «Про медіацію» положення, відповідно до якого термін на звернення з позовом до суду припиняється на час проведення процедури медіації.

Ключові слова: медіація, альтернативний спосіб вирішення спорів; індивідуальний трудовий спір; індивідуальний трудовий договір; комісія по трудових спорах.

Summary. The article is devoted to the study of mediation as a way of solving individual labor disputes. Mediation as an alternative out-of-court method of conflict resolution, which simultaneously serves as one of the ways to protect the labor rights of employees and employers, is still at the beginning of its development. The differences between the judicial process, the resolution of labor disputes in the commission on labor disputes and mediation are defined. Some advantages and disadvantages of the Law of Ukraine «On Mediation» are identified. It was found that the Law of Ukraine «On Mediation» explicitly states that the mediation procedure (dispute settlement with the participation of a mediator) excludes collective and is applicable only to individual labor disputes. It is noted that the principles enshrined in the Law of Ukraine «On Mediation» apply to all stages of mediation, and not only to the stage of preparation for mediation. The article also emphasizes that in the field of labor, labor disputes can also arise from these relations, which formally and legally do not belong to labor. Similar conflicts can also be resolved using the mediation procedure, but for this the Codex of Labor Laws of Ukraine must specify the subject of regulation. It is noted that it is possible to note the obvious benefits of mediation as a way of settling labor disagreements and disputes, but in the

event that mediation will be marked in the laws as a mandatory stage in the resolution of individual labor disputes. Otherwise, the low role of mediators in the settlement of such disputes is guaranteed. It is proposed to legislate confirmation of mediation as a way of protecting the labor rights of employees and employers at the stage of concluding an individual employment contract by including in the content of the employment contract a clause on the possibility of resolving an individual dispute with the help of conciliation procedures, including in the form of mediation. It is proposed to add a provision to the Law of Ukraine «On Mediation», according to which the deadline for filing a lawsuit in court is suspended for the duration of the mediation procedure.

Key words: mediation, alternative dispute resolution; individual labor dispute; individual employment contract; commission on labor disputes.

Постановка проблеми. У трудових відносинах роботодавці та працівники мають різні інтереси, і це є об'єктивною основою для виникнення між ними трудових конфліктів та розбіжностей. Такі конфлікти між працівниками та роботодавцями можуть виникати з різних причин. Це особливо актуально в умовах воєнного стану, пандемії коронавірусу COVID-19 та необхідності змін в організації бізнесу, що впливає на скорочення чисельності чи штату працівників і все більше працівників намагаються шукати можливостей для захисту своїх прав та законних інтересів як у судовому порядку, так і за допомогою альтернативних способів вирішення спорів.

Конфлікти, що виникають між працівниками та роботодавцями, нерідко призводять до сумних і навіть трагічних наслідків, розгляд такого конфлікту в суді не усуне його причини, а залучення медіатора може допомогти врегулювати конфлікт, дозволить працівникам продовжувати працювати в колективі. У зв'язку з цим з'являється потреба у дієвому, ефективному та справедливому регулюванні індивідуальних трудових спорів. Певні можливості щодо врегулювання індивідуальних трудових спорів надає сторонам спору процедура медіації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти сутності медіації та перспектив її впровадження у правову систему України були висвітлені в наукових працях таких учених, як Л. І. Галупова [1], О. В. Гоц-Яковлева [2], О. А. Іваненко [3], Е. В. Катаєва [4], Н. А. Мазаракі [5], Л. Д. Романадзе [6], К. С. Токарева [7] та ін. Проте тенденції розвитку правового регулювання медіації як альтернативного способу регулювання трудових спорів загалом є новою проблемою, яка потребує дослідження, особливо в умовах Закону України «Про медіацію». Нагальність подальшого дослідження правового регулювання медіації як способу вирішення індивідуальних трудових спорів актуалізується тим, що більшість наукових пошуків вітчизняних науковців базувалися на теоретичних розробках і аналізі процедури розгляду

індивідуальних трудових спорів до прийняття Закону України «Про медіацію».

Метою статті є аналіз стану правового регулювання медіації як способу вирішення індивідуальних трудових спорів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Спори та конфлікти супроводжують людей у всіх сферах життя і трудова сфера не є виключенням. У доктрині трудового права трудові спори (спори, що виникають з трудових відносин) визначаються як неврегульовані розбіжності, які виникають між працівником і роботодавцем із питань застосування законів, інших нормативно-правових актів про працю й умов трудового договору [8, с. 765]. Колективним трудовим спором є розбіжності, що виникли між сторонами соціально-трудова відносин щодо встановлення нових або зміни існуючих соціально-економічних умов праці та виробничого побуту, укладення, зміни або виконання колективного договору чи угоди, невиконання вимог законодавства про працю [9]. Саме таке визначення трудового спору закріплено у статті 2 Закону України «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)».

На відміну від поняття «колективний трудовий спір», в чинному законодавстві поняття «індивідуальний трудовий спір» не закріплено. Але, в загальному розумінні, індивідуальний трудовий спір — це неврегульовані розбіжності між роботодавцем і працівником (претендентом на посаду, звільненим працівником) з питань застосування трудового законодавства, колективних угод, локальних нормативно-правових актів, трудового договору або встановлення чи зміни індивідуальних умов праці, про які заявлено в орган (посадовій особі) наділений відповідними повноваженнями з їх вирішення [10, с. 307]. Отже, трудовий спір можна тлумачити як соціальне явище, зміст якого становлять розбіжності між працівником (претендентом на посаду, звільненим працівником) та роботодавцем (в особі власника або уповноваженого ним органу) щодо питань, які виникають з трудових правовідносин.

Вважаємо слушною думку Н. А. Мазаракі, що нині спостерігається тенденція стрімкого розвитку альтернативних методів вирішення спорів як і у територіальному вимірі (практично всі демократичні держави світу тією чи іншою мірою запровадили та підтримують альтернативні методи вирішення спорів), так і предметному (методи мирного вирішення спорів застосовують практично у всіх сферах суспільного життя — цивільних, трудових, сімейних, господарських відносинах, без звернення до державних судів вирішуються публічно-правові спори, ефективним інструментом при вирішенні міждержавних спорів є посередництво) [5, с. 48]. До процедури медіації як альтернативного способу врегулювання спорів сторони можуть вдаватися, якщо вони самостійно, наприклад, за допомогою переговорів, не можуть досягти взаємовигідної угоди, але є шанс дійти конструктивного рішення за сприяння посередника, не чекаючи на винесення судового рішення. Медіація (лат. *mediare* — посередництво) є одним із поширених способів врегулювання спорів у всьому світі. Можна погодитися з думкою Л. І. Галупової, що основна мета медіації — це врегулювання конфлікту, що відбувається за участю третьої нейтральної сторони. Медіація з теоретичного аспекту розглядається як альтернативний (без залучення органів державної влади) спосіб врегулювання конфлікту. Медіація з практичного аспекту — це процедура залагодження конфлікту шляхом переговорів між сторонами за участю нейтрального посередника [1, с. 107].

Відправною точкою для законодавчого закріплення застосування медіації в Україні стало прийняття Закону України «Про медіацію» від 16.11.2021р. № 1875-IX (далі — Закон про медіацію), яким було легалізовано альтернативний спосіб вирішення спорів та конфліктів. Закон визначає правові основи та порядок проведення медіації як позасудової процедури врегулювання конфлікту (спору), принципи медіації, статус медіатора, вимоги до його підготовки та інші питання, пов'язані з цією процедурою. Відповідно до ст. 1 Закону, медіація — це позасудова добровільна, конфіденційна, структурована процедура, під час якої сторони за допомогою медіатора (медіаторів) намагаються запобігти виникненню або врегулювати конфлікт (спір) шляхом переговорів [11]. Застосування процедури медіації під час вирішення трудових спорів дозволить: зменшити кількість справ за рахунок їх альтернативного вирішення; підвищити ефективність вирішення трудових спорів порівняно з вирішенням їх у судово-

му порядку; спростити процедуру самого розгляду та прискорити процес врегулювання конфліктів, мінімізувати ризики, зберегти, якщо це необхідно, та покращити якість відносин із опонентом; зменшити фінансові витрати сторін за допомогою скорочення судових витрат.

До прийняття Закону про медіацію індивідуальні трудові спори розглядалися комісіями по трудових спорах або місцевими загальними судами. Вирішення спору комісією з трудових спорів (далі — КТС) має деякі відмінні риси від процесу медіації. Комісія з трудових спорів розглядає спір, як правило, публічно, заслуховує обидві сторони. Також КТС може винести рішення, яке, швидше за все, одну із сторін не задовільнить. Законна сила рішень КТС може бути виконана за допомогою примусової сили держави — Державної виконавчої служби або приватного виконавця. У разі ж невиконання чи неналежного виконання угоди за результатами медіації сторони медіації мають право звернутися для розгляду трудового спору до комісії по трудових спорах або до суду (ч. 3 ст. 222–1 КЗпП України) [12]. Рішення КТС не завжди може бути об'єктивним, оскільки КТС складається з представників трудового колективу підприємства, установи, організації, у яких може бути особиста зацікавленість у справі. Водночас медіатор, як незалежна, незацікавлена особа, зможе подивитися на конфлікт із різних точок зору та врегулювати його так, що обидві сторони будуть задоволені.

На відміну від країн Європейського Союзу, США, КНР, Японії, в Україні найбільш поширеною формою захисту порушених прав є судова, незважаючи на те, що Конституція України надає можливість громадянам самостійно захищати свої права та свободи від порушень і протиправних посягань всіма не забороненими законом способами (ст. 55 Конституції України) [13]. Між судовим процесом і медіацією також існують відмінності [4, с. 160]:

- 1) медіація передбачає добровільність, а сама процедура медіації починається лише за наявності згоди обох сторін, на відміну судового розгляду, коли згода другої сторони не потрібна;
- 2) медіатор обирається сторонами спору, а кандидатура судді призначається та заздалегідь невідома обом сторонам;
- 3) рішення суду ухвалюється відповідно до букви закону — посередницьке рішення ухвалюється з урахуванням інтересів сторін, але в межах закону;
- 4) сторони можуть самостійно вибрати час, місце та порядок проведення медіації, а в судовому порядку сторони не наділені такими правами;

- 5) медіатор не має владних повноважень, а лише сприяє виробленню рішення, а суд наділений владними повноваженнями;
- 6) процедура медіації є прискороною і неформальною процедурою, тоді як судовий розгляд — це тривала і формалізована процедура;
- 7) процедура медіації передбачає конфіденційність, на відміну публічності судового процесу;
- 8) під час проведення медіації мається на увазі співробітництво сторін, а за судовому розгляду — змагальність сторін.

Разом з тим, стосовно застосування медіації до трудових спорів поки що залишаються недостатньо врегульовані законодавством питання, які дають підстави для продовження дискусії. У тому числі: чи застосовна процедура медіації до трудових спорів і якщо вона застосовна, то до яких спорів конкретно? Щодо цього питання, то медіація може застосовуватися з метою запобігання виникненню конфліктів (спорів) у майбутньому або врегулювання будь-яких конфліктів (спорів), у тому числі у трудових правовідносинах (ч. 1 ст. 3 Закону про медіацію) [11]. Відповідно до прикінцевих та перехідних положень Закону про медіацію, Кодекс законів про працю доповнено новою статтею 222–1 за якою трудовий спір між працівником і власником або уповноваженим ним органом незалежно від форми трудового договору може бути врегульовано шляхом медіації відповідно до Закону України «Про медіацію» [11]. Але ця стаття закріплена у розділі XV КЗпП України під назвою «Індивідуальні трудові спори». По суті, Закон про медіацію прямо вказує, що процедура медіації (врегулювання спорів за участю посередника) виключає колективні та застосовна лише до індивідуальних трудових спорів, тобто спорів, що виникають із трудових правовідносин між працівником і власником або уповноваженим ним органом. Для колективних трудових спорів залишається порядок, який визначено у Законі України «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)» [9].

Також звертає на себе увагу «вузкість» у визначенні категорії трудових спорів, які можуть розглядатися за посередництва медіатора. Відповідно до згаданої раніше ст. 3 Закону про медіацію [11] він регулює відносини, пов'язані із застосуванням процедури медіації до спорів, що виникають із трудових правовідносин. До відносин, тісно пов'язаних з трудовими, вчені відносять відносини з працевлаштування, правовідносини з організації та управління працею, правовідносини з професійного навчання, перепідготовки та

підвищення кваліфікації працівників безпосередньо у роботодавця, правовідносини соціального діалогу, правовідносини з вирішення трудових спорів, правовідносини з нагляду і контролю за додержанням трудового законодавства [10, с.16]. У сфері праці трудові суперечки можуть виникнути і з цих відносин, які формально-юридично не належать до трудових. Звісно ж, подібні конфлікти також можуть вирішуватися за допомогою процедури медіації, але для цього у КЗпП України треба уточнити предмет регулювання. Водночас, у КЗпП України слід передбачити категорії трудових спорів, які не підлягають медіативному врегулюванню. Це забезпечить також ту необхідну гнучкість процедури, яка вигідно відрізняє медіацію у трудових конфліктах від юрисдикційних способів та підкреслить спрямованість медіації саме на позасудове (досудове) врегулювання.

Медіація, як спосіб врегулювання трудових спорів, проходить такі стадії: підготовча; переговори; підписання угоди за результатами медіації. Відповідно до ч. 1 ст. 4 Закону про медіацію, медіація проводиться за взаємною згодою сторін медіації з урахуванням принципів добровільності, конфіденційності, нейтральності, незалежності та неупередженості медіатора, самовизначення та рівності прав сторін медіації [11]. Принципи медіації поширюються на стадію підготовки до медіації (ч. 2 ст. 4 Закону про медіацію) [11]. Тож чи можна казати, що на інші стадії медіації принципи не поширюються? Ні, незважаючи на недосконале нормативне визначення, ці принципи повинні враховуватися на усіх стадіях медіації.

Якщо розглядати медіацію як спосіб врегулювання трудових розбіжностей і спорів, можна відзначити її очевидну користь, але у разі, якщо у законах медіація буде позначено як обов'язковий етап вирішення індивідуальних трудових спорів. Інакше гарантовано низьку роль медіаторів у врегулюванні таких спорів. Законодавче закріплення медіації, як способу захисту трудових прав працівників, має знаходити своє підтвердження вже на стадії укладання трудового договору, шляхом включення до змісту трудового договору пункту про можливість вирішення конфлікту за допомогою примирних процедур, у тому числі у вигляді медіації. Тим самим сторони трудового договору із початку виникнення трудових правовідносин будуть повідомлені у тому, що у разі виникнення будь-якого конфлікту вони мають намір врегулювати його шляхом переговорів та інших примирних процедур.

Впровадження медіації як одного із способів захисту трудових прав працівників у вирішення

можливих конфліктів між працівником та роботодавцем має проявлятися як червона лінія практично через усі норми КЗпП України, так чи інакше регулюючі права та обов'язки сторін трудового договору, укладання трудового договору, розгляду та вирішення індивідуальних трудових спорів тощо.

Слід зазначити, що медіатором конфлікту може бути будь-яка фізична особа. Позитивним фактом є те, що Законом про медіацію встановлено вимоги, згідно з якими медіатором може бути виключно дієздатна особа, яка не має судимості, яка пройшла базову підготовку медіатора за програмою тривалістю 90 годин, з яких 45 годин — практичного навчання, в навчальному закладі в Україні або за кордоном та отримала відповідний сертифікат (ст. 9, 10 Закону про медіацію) [11]. Це пояснюється тим, що особа, яка пройшла спеціальну підготовку у напрямку медіації, має більше шансів позитивно вирішити конфлікт, з максимальною користю для усіх сторін.

Сторони медіації можуть самостійно визначити у договорі про проведення медіації серед інших питань строки та способи її виконання (ч. 1 ст. 20 Закону про медіацію) [11]. Але ці строки не обмежені законодавчо та цілком можливі випадки, коли на процедуру медіації наполягає сторона, яка бажає використати цей час для затягування процесу та інших недобросовісних дій, спрямованих на позбавлення сторін трудового договору можливості захистити свої права з найменшими часовими та іншими витратами. Пропонується внести зміни до Закону України «Про медіацію», що «медіація має

бути завершена не пізніше тридцяти календарних днів з дня укладання договору про медіацію. У разі потреби щодо взаємного рішення сторін термін проведення медіації може бути продовжено до тридцяти календарних днів, але не більше шістдесяти календарних днів у сукупності».

Законом про медіацію також встановлено, що проведення медіації не впливає на перебіг позовної давності (ч. 2 ст. 3) [11]. Це становище створює певний ризик для потенційного позивача, адже у разі тривалого часу процесу переговорів та медіації, які в результаті не закінчуються позитивним вирішенням спору, термін для звернення до суду за захистом свого права може сплинути. Тому необхідно внести до Закону «Про медіацію» положення, відповідно до якого термін на звернення до суду зупиняється на час проведення процедури медіації.

Висновок. Медіація як альтернативний позасудовий спосіб вирішення конфлікту, що одночасно виступає одним із способів захисту трудових прав працівників і роботодавців, знаходиться все ще на початку шляху розвитку. Навіть незважаючи на деякі недоліки законодавства, процедура медіації є дуже перспективною, особливо під час вирішення трудових спорів. Впровадження медіації у сферу регулювання трудових конфліктів гальмує відсутність у сторін конфлікту інформації про медіацію та її можливості. Таким чином, включення медіації до системи врегулювання трудових спорів відповідає меті підвищення стабільності трудових відносин та стимулює працівників та роботодавців до пошуку балансу інтересів.

Література

1. Галупова Л. І. Альтернативні способи врегулювання конфліктів у сфері права інтелектуальної власності. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 — цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право // Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2021. 196 с. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/14580> (дата звернення: 28.07.2022).
2. Гоц-Яковлева О. В. Медіація у вирішенні індивідуальних трудових спорів як один із способів захисту трудових прав // Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. «Право». 2021. Вип. 34. С. 58–65. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znphnp_u_pravo_2021_34_11 (дата звернення: 28.07.2022).
3. Іваненко О. А. Медіація в трудових спорах. InterConf. Листопад 2020. Вип. 35. URL: <https://ojs.ukrlogos.in.ua/index.php/interconf/article/view/5844> (дата звернення: 28.07.2022).
4. Катаєва Е. Національні особливості медіації в Україні: досвід та перспективи / Е. Катаєва // Слово Національної школи суддів України. 2013. № 3. С. 156–161. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/cln_2013_3_23 (дата звернення: 28.07.2022).
5. Медіація в Україні: теорія та практика: монографія / Н. А. Мазаракі // Інститут законодавства Верховної Ради України. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2018. 276 с.
6. Романадзе Л. Д. Медіація в контексті змін до процесуального законодавства / Л. Д. Романадзе // Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 19 трав. 2017 р.). У 2-х т. Т. 2 / відп. ред. Г. О. Ульянова. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 715–717.

7. Токарева К. С. Адміністративно-правове регулювання медіації: сучасний стан та тенденції розвитку. — Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.07 — адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право // Національний авіаційний університет. Київ, 2021. 468 с.

8. Юридична енциклопедія в 6 томах / За ред. Ю. С. Шемученко. К.: Видавництво «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана, 2004. 765 с.

9. Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів): Закон України від 03.03.1998 № 137/98-ВР URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/137/98-вр#Text> (дата звернення: 28.07.2022).

10. Трудове право України: підручник / [автор. кол.: С. М. Бортник, К. Ю. Мельник, Л. В. Могілевський та ін.]; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2019. 408 с.

11. Про медіацію: Закон України від 16.11.2021 № 1875-ІХ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text> (дата звернення: 28.07.2022).

12. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 № 322-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (дата звернення: 28.07.2022).

13. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 28.07.2022).

References

1. Ghalupova L. I. Aljternatyvni sposoby vrehuljuvannja konfliktiv u sferi prava intelektualnoji vlasnosti. Dysertacija na zdobuttja naukovogho stupenja kandydata jurydychnykh nauk za specialnistju 12.00.03 — cyviljne pravo i cyviljnyj proces; simejne pravo; mizhnarodne pryvatne parvo // Nacionaljnyj universytet «Odesjka jurydychna akademija», Odesa, 2021. 196 p. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/14580> (data zvernennja: 28.07.2022).

2. Ghoc-Jakovljeva O. V. Mediacija u vyrishenni indyvidualjnykh trudovykh sporiv jak odyz iz sposobiv zakhystu trudovykh prav // Zbirnyk naukovykh pracj Kharkivskogho nacionalnogho pedagoghichnogho universytetu imeni Gh. S. Skovorody. «Pravo». 2021. Vyp. 34. P. 58–65. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpkhnpu_pravo_2021_34_11 (data zvernennja: 28.07.2022).

3. Ivanenko O. A. Mediacija v trudovykh sporakh. InterConf. Lystopad 2020. Vyp. 35. URL: <https://ojs.ukrlogos.in.ua/index.php/interconf/article/view/5844> (data zvernennja: 28.07.2022).

4. Katajeva E. Nacionaljni osoblyvosti mediaciji v Ukrajinі: dosvid ta perspektyvy / E. Katajeva // Slovo Nacionalnojji shkoly suddiv Ukrajinj. 2013. № 3. P. 156–161. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/cln_2013_3_23 (data zvernennja: 28.07.2022).

5. Mediacija v Ukrajinі: teorija ta praktyka: monoghrafija / N. A. Mazaraki // Instytut zakonodavstva Verkhovnoji Rady Ukrajinj. Kyjiv: Kyjiv. nac. torgh.-ekon. un-t, 2018. 276 p.

6. Romanadze L. D. Mediacija v konteksti zmin do procesualnogho zakonodavstva / L. D. Romanadze // Tradyciji ta novaciji jurydychnoji nauky: mynule, suchasnistj, majbutnje: mater. Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (m. Odesa, 19 trav. 2017 r.). U 2-kh t. T. 2 / vidp. red. Gh. O. Uljanova. Odesa: Vydavnychyj dim «Gheljvetyka», 2017. P. 715–717.

7. Tokarjeva K. S. Administratyvno-pravove rehuljuvannja mediaciji: suchasnyj stan ta tendenciji rozvytku. — Dysertacija na zdobuttja naukovogho stupenja doktora jurydychnykh nauk za specialnistju 12.00.07 — administratyvne pravo i proces; finansove pravo; informacijne parvo // Nacionaljnyj aviacijnyj universytet. Kyjiv, 2021. 468 p.

8. Jurydychna encyklopedija v 6 tomakh / Za red. Ju. S. Shemuchenko. K.: Vydavnytvo «Ukrajinsjka encyklopedija» imeni M. P. Bazhana, 2004. 765 p.

9. Pro porjadok vyrishennja kolektyvnykh trudovykh sporiv (konfliktiv): Zakon Ukrajinj vid 03.03.1998 № 137/98-VR. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/137/98-вр#Text> (data zvernennja: 28.07.2022).

10. Trudove pravo Ukrajinj: pidruchnyk / [avtor. kol.: S. M. Bortnyk, K. Ju. Meljnyk, L. V. Moghilevsjkyj ta in.]; MVS Ukrajinj, Kharkiv. nac. un-t vnutr. sprav. Kharkiv, 2019. 408 p.

11. Pro mediaciju: Zakon Ukrajinj vid 16.11.2021 № 1875-ІХ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text> (data zvernennja: 28.07.2022).

12. Kodeks zakoniv pro pracju Ukrajinj vid 10.12.1971 № 322-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (data zvernennja: 28.07.2022).

13. Konstytucija Ukrajinj vid 28.06.1996 № 254k/96-VR. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр#Text> (data zvernennja: 28.07.2022).

Ярмолюк Анастасія Андріївна

*аспірантка кафедри інтелектуальної власності та інформаційного права
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

Yarmoliuk Anastasiia

*PhD Student of the Intellectual Property and Information Law Department
Educational and Scientific Law School of
Taras Shevchenko National University of Kyiv*

ORCID: 0000-0002-2844-9040

DOI: 10.25313/2520-2308-2022-7-8166

ВПЛИВ КОНЦЕПЦІЇ ВІДКРИТИХ ІННОВАЦІЙ НА ЗАКОНОДАВСТВО У СФЕРІ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ УКРАЇНИ

THE INFLUENCE OF THE CONCEPT OF OPEN INNOVATION ON THE LEGISLATION IN THE FIELD OF INNOVATIVE ACTIVITY AND INTELLECTUAL PROPERTY OF UKRAINE

Анотація. Дослідження пропонує комплексний погляд на діалектику відкритих інновацій і правових проблем належної охорони прав інтелектуальної власності, оскільки в дослідницькій літературі лише теоретико-методологічні аспекти отримали фрагментарну увагу. Автор детально розглядає зміст концепції «Відкриті інновації 2.0». Так, використання відкритих інновацій може приймати різні форми від внутрішнього та зовнішнього ліцензування майнових прав інтелектуальної власності, спін-оф і спін-аут моделей, спільного розвитку, дослідницьких спільних підприємств до краудсорсингу відкритих інновацій, який є характерним для відкритого інноваційного процесу «ззовні-всередину». Основний зв'язок між цими формами полягає в тому, що відкриті інновації спричиняють обмін об'єктами права інтелектуальної власності між різними суб'єктами інноваційної діяльності з метою спільного створення та комерціалізації об'єктів права інтелектуальної власності. Автор дійшов висновку, що необхідно розрізняти відкриті інновації від програмного забезпечення з відкритим кодом, не пов'язаного з обмеженнями на подальшу модифікацію, але зі збереженням інформації про первинне авторство й внесені зміни. Розглянуто роль концепції відкритих інновацій у сприянні розвитку інституту патентування, що зумовлює, зокрема його функцію каталізатора технологічної співпраці на умовах ліцензійних договорів. Автор визначив необхідність ґрунтовного аналізу теоретичних і практичних проблем щодо передумов розвитку відкритих інновацій в Україні, особливостей імплементації правових засад концепції відкритих інновацій в українське законодавство у сфері інноваційної діяльності та інтелектуальної власності, механізмів співтворчості суб'єктів інноваційної діяльності із вектором на інтеграцію внутрішніх і зовнішніх технологічних знань саме з позиції права інтелектуальної власності.

Ключові слова: концепція відкритих інновацій, охорона прав інтелектуальної власності, інтелектуальна власність, інноваційна діяльність, інноваційний процес, відкрита інноваційна екосистема.

Summary. The paper offers a comprehensive look at the dialectics of Open Innovation and legal problems of proper protection of intellectual property rights, since only theoretical and methodological aspects received fragmented attention in the research literature. The author examines in detail the content of the «Open Innovation 2.0» concept. Thus, the use of Open Innovation can take various forms, from internal and external licensing of intellectual property rights, spin-off and spin-out models,

co-development, research joint ventures to crowdsourcing of Open Innovation, which is characteristic of the Open Innovation process «outside-in». The main connection between these forms is that Open Innovation involves the exchange of objects of intellectual property rights between different subjects of innovation activity for the purpose of joint creation and commercialization of objects of intellectual property rights. The author came to the conclusion that it is necessary to distinguish Open Innovations from Open-source software, which is not associated with restrictions on further modification, but with the preservation of information about the original authorship and the changes made. The role of the concept of Open Innovation in promoting the development of the Patenting Institute, which determines, in particular, its function as a catalyst for technological cooperation under the terms of license agreements, is considered. The author identified the need for a thorough analysis of theoretical and practical problems regarding the prerequisites for the development of Open Innovation in Ukraine, the peculiarities of the implementation of the legal basis of the concept of Open Innovation in Ukrainian legislation in the field of innovation activity and Intellectual Property, mechanisms of co-creation of subjects of innovation activity with a vector for the integration of internal and external technological knowledge precisely from the standpoint of Intellectual Property Law.

Key words: concept of Open Innovation, protection of intellectual property rights, Intellectual Property, innovation activity, innovation process, Open Innovation Ecosystem.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Відкриті інновації набувають все частішого використання в різних країнах світу, оскільки все більше суб'єктів інноваційної діяльності прагнуть співпрацювати в дослідженнях і розробці інноваційних продуктів. Партнерство в правовідносинах в умовах використання концепції відкритих інновацій може приймати різні форми, включаючи спільну розробку, спільне підприємство, спільне дослідження та ліцензування майнових прав інтелектуальної власності. Водночас відкриті інновації та охорона прав інтелектуальної власності довгий час позиціонувалися як суперечливі концепції. Актуальність теми даної статті обґрунтовується тим, що з 23 червня 2022 року Україна набула статус кандидата на членство у ЄС, тому перед нашою країною стоїть нагальне завдання опрацювання стратегії інноваційного розвитку України в умовах викликів глобалізації, що дозволяє відкрити перспективи для започаткування новітньої інноваційної моделі розвитку країни та забезпечення конкурентоспроможності її економіки «Відкриті інновації 2.0».

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблеми розвитку відкритих інновацій, визначаючи їх принципи, ознаки та форми впровадження, розглядали у своїх роботах Г. О. Андрощук [2], Д. Бенезек [3], А. Брем [4], Т. Гжегорчик [8], М. Керлі [5], О. П. Орлюк [14], Дж. Хагедорн [9], В. К. Хаустов [24] та інші автори. Водночас більшість із науковців вивчають концепцію відкритих інновацій виключно з погляду економічної теорії. Тому, відсутність комплексного аналізу викликає необхідність дослідження парадигми «Відкриті інновації 2.0» комплексно з юридичної, технологічної та управлінської позицій.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є створення методологічної основи впровадження сучасної міжнародної інноваційної концепції «Відкриті інновації 2.0» в законодавство України у сфері інноваційної діяльності та інтелектуальної власності.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. На доктринальному рівні представлена позиція, що концепція «Відкриті інновації 2.0» охоплює окрім спільних досліджень і розробок, передачі технологій, ліцензування майнових прав інтелектуальної власності, краудсорсингу відкритих інновацій ще й програмне забезпечення з відкритим кодом (наприклад, TensorFlow від Google), яку вважаємо досить суперечливою. Важливо зазначити, що зазвичай відкриті інновації не стосуються безкоштовного розпоряджання майновими правами інтелектуальної власності, передбачаючи сплату ліцензійних платежів. Тоді як відкритий вихідний код застосовує механізм безкоштовного ліцензування технологій. У такий спосіб, передбачаючи видачу різних ліцензій на програмне забезпечення, феномен програмного забезпечення з відкритим кодом (вільного програмного забезпечення) запропонував альтернативну модель розробки програмного забезпечення, підхід якої до концепції охорони прав інтелектуальної власності значно відрізняється від підходу традиційного пропріетарного програмного забезпечення. Необхідно наголосити, що сьогодні патентні дослідження з відкритим вихідним кодом у сфері ІТ є достатньо поширеними, але ще не досягли розповсюдження в інших галузях високих технологій. Наприклад, Tesla є представником патентної стратегії з відкритим кодом у сфері високих технологій, що непов'язані з ІТ.

Патентний відкритий вихідний код, розроблений на основі спільного використання інноваційних продуктів і програмного забезпечення з відкритим вихідним кодом, безсумнівно, є потужною підтримкою для обміну технологіями [10]. Водночас такий відкритий код як заохочує розвиток інновацій, так і забезпечує охорону прав інтелектуальної власності оригінальних творців за допомогою юридично обов'язкових угод. Інші стейкхолдери можуть вивчати та застосовувати ці патенти або свідоцтва, а також покладатися на них для розробки інноваційних продуктів згідно з обмеженнями відповідних угод і правил, однак без проходження тривалого процесу патентного ліцензування майнових прав інтелектуальної власності. Повертаючись до прикладу Tesla, відкриття нею своїх патентів для вільного використання не означає безумовне відкриття патентних пулів, оскільки користувачі повинні дотримуватися умов загальної угоди щодо відкритого патентного коду. Розглянута компанія, користуючись перевагами загальної угоди щодо відкритого патентного коду, може відкривати все більше патентних пулів лише з кількома своїми патентами, робити їх безкоштовними для використання з метою побудови спільної платформи, використовуючи переваги уніфікованих технологічних стандартів. Водночас, незважаючи на те, що користувачі патентів здійснюють безкоштовне використання патентів Tesla, ця компанія не подає до суду позов на будь-якій підставі щодо порушення прав інтелектуальної власності, наприклад, на торговельну марку або комерційну таємницю, оскільки це призведе до ризику втрати власних прав інтелектуальної власності та інтересів користувачів.

Отже, концепція відкритого вихідного коду походить від ІТ-галузі, а також зазвичай відноситься до програмного забезпечення з відкритим кодом. Патентування з відкритим кодом, зі свого боку, представляє новий спосіб охорони прав інтелектуальної власності. У порівнянні з традиційними засобами патентної охорони, такими як патентні пули, патентний відкритий код змінює концепцію охорони прав інтелектуальної власності, спрямовує потужний акцент на обмін інноваційними технологіями, усуває процес патентного ліцензування майнових прав інтелектуальної власності, значно полегшуючи застосування запатентованих інноваційних технологій.

Інтеграція України до Європейського дослідницького простору (ERA) за допомогою виходу на нові технологічні та інноваційні ринки та створення сприятливих умов для комунікації між укра-

їнськими дослідниками та вченими з країн ЄС надає вагомі можливості для розвитку національної дослідницької системи. У такий спосіб концепція відкритих інновацій є провідним елементом наукових інновацій і тісно взаємопов'язана з парадигмою «Відкрита наука».

Новітня парадигма «Відкриті інновації 2.0» (Open Innovation 2.0) спрямована на те, щоб допомогти суспільству та промисловості запровадити значні структурні зміни та отримати переваги за допомогою цифрових інновацій у формі спільного створення та комерціалізації об'єктів права інтелектуальної власності в межах відкритих інноваційних екосистем. Як зазначають М. Керлі та Б. Салмелін, відкриті інновації — систематичний процес, за допомогою якого інноваційні ідеї можуть передаватися між організаціями. З одночасною появою багатьох проривних цифрових технологій стало очевидно, що потрібен абсолютно новий підхід до інновацій, який включав би технологічний, суспільний і політичний аспекти. На відміну від інших інноваційних методологій «Відкриті інновації 2.0» — нова парадигма, яка заснована на принципах інтегрованої співпраці, спільно створених об'єктів права інтелектуальної власності, експоненційних технологій і швидкого впровадження, часто прискореного інноваційними методами, заснованими на прототипуванні та експериментуванні, а також вимагає узгодження між відкритими інноваційними екосистемами з метою пошуку та запровадження інновацій для досягнення сталого розвитку [5].

На доктринальному рівні обговорюється роль механізмів охорони прав інтелектуальної власності, які підсилюють або блокують відкриті інновації. Деякі автори визнають, що механізми охорони прав інтелектуальної власності підтримують відкриті інновації [9; 12], тоді як інші науковці зазначають, що належна охорона прав інтелектуальної власності та, зокрема інститут патентування перешкоджає відкритій інноваційній діяльності [1]. Не погоджуємось із позицією, що належна охорона прав інтелектуальної власності створює перешкоду для суб'єктів інноваційної діяльності у використанні практики відкритих інновацій. Оскільки, вважаємо, що концепція відкритих інновацій передбачає обмін об'єктами права інтелектуальної власності з метою спільного створення та комерціалізації об'єктів права інтелектуальної власності. Також результат спільної інтелектуальної, творчої діяльності набуває належної охорони прав інтелектуальної власності. Наприклад, промислові зразки сьогодні є найефективнішою

формою для малих і середніх інноваційних підприємств для охорони своїх прав інтелектуальної власності у відкритому інноваційному співробітництві [4] для зменшення ризику імітації.

Можна дійти висновку, що концепція відкритих інновацій сприяє патентуванню об'єктів права інтелектуальної власності, оскільки на відміну від відкритих інновацій парадигма закритих інновацій передбачає, що науково-дослідна робота виконується всередині суб'єкта інноваційної діяльності без зв'язків із зовнішніми технологічними партнерами, самостійно керуючи всіма етапами інноваційного процесу. Традиційна концепція закритих інновацій також призводить до нерозвиненості патентів, оскільки ті, які не були комерційно використані їх правоволодільцем, можуть втратити чинність [3]. У відкритій інноваційній діяльності основне використання патентів або свідоцтв після співпраці в правовідносинах зосереджено на спільному використанні інноваційної продукції. Коли майнові права інтелектуальної власності на результат інтелектуальної, творчої діяльності легко розділити та подано понад одну заявку на патент або свідоцтво, суб'єкти інноваційної діяльності можуть вирішити розділити патентний портфель і здійснювати позаліцензування технологій (out-licensing the technologies) або відчуження майнових прав інтелектуальної власності на інноваційну продукцію. У випадках, коли нелегко розділити майнові права інтелектуальної власності, наприклад, на винахід між технологічними партнерами, в розподілі майнових прав інтелектуальної власності на результати партнерства може допомогти правовий механізм спільного патентування.

Отже, патенти або свідоцтва присутні як структурний елемент на всіх етапах процесу відкритих інновацій. Спочатку вони сприяють надходженню науково-технічних знань і об'єктів права інтелектуальної власності через внутрішньо ліцензійні договори (in-licensing contracts). Потім вони допомагають координувати генерацію науково-технічних знань різними співавторами. В підсумку, вони допомагають у видачі ліцензій на використання об'єкта права інтелектуальної власності. У такий спосіб суб'єкти інноваційної діяльності є не лише виробниками інноваційної продукції, але й активними користувачами об'єктів права інтелектуальної власності на кожному етапі процесу відкритих інновацій. Якість патентної інформації може впливати не тільки на створення, використання та поширення інноваційної технології, а також і на розвиток відкритих інновацій. Потрібно наголосити, що багато змін протягом терміну дії патенту

або свідоцтва не оприлюднюються. Наприклад, сьогодні в більшості країн світу спостерігається нагальна проблема, коли інформація про справжніх користувачів патентів або свідоцтв часто є недоступною. Якщо заявники та правоволодільці перераховані в правоохоронному документі та, отже, є відкритими, суб'єкти права інтелектуальної власності не зобов'язані розкривати зміни після відчуження майнових прав інтелектуальної власності. Інформація про ліцензії, зокрема ексклюзивні ліцензії на використання об'єкта права інтелектуальної власності може зберігатися у таємниці або коли патент або свідоцтво відчужується іншому стейкхолдеру. Для вирішення цієї проблеми слід запропонувати забезпечення оприлюднення будь-яких змін протягом терміну дії патентів або свідоцтв в прозорих базах даних, що зменшить ризик патентного тролінгу, збільшить стимули для відкритих інновацій через співпрацю в правовідносинах між суб'єктами інноваційної діяльності, а також дозволить ідентифікувати правоволодільців патентів або свідоцтв за допомогою пов'язаних правоохоронних документів, а потім залучити пов'язані команди досліджень і розробок.

У такий спосіб концепція відкритих інновацій базується на широкій мережі та спільній творчій співпраці в правовідносинах між усіма суб'єктами інноваційної діяльності, що охоплює не тільки традиційні форми ліцензування майнових прав інтелектуальної власності та співпраці. Щоб вирішити європейський парадокс, ЄС розглядав покращення співпраці між промисловими суб'єктами господарювання та закладами вищої освіти як важливу особливість проекту відкритих інновацій ще з часів Європейського співтовариства (European Community). Отже, одним із важливих аспектів успішного розвитку інноваційної діяльності, окрім достатніх прямих інвестицій в академічні або приватні дослідження та розробки, є ступінь співпраці між університетами та інноваційними підприємствами через трансфер технологій (наприклад, партнерства з досліджень та розробок, ліцензії на використання об'єкта права інтелектуальної власності та відокремлені підприємства (спін-оф модель)) [6, с. 34].

Порядок денний Європейської комісії щодо відкритих інновацій спрямований на покращення нормативно-правової бази для розвитку інноваційної діяльності. Як зазначив Європейський комісар з досліджень, науки та інновацій К. Моєдас, відкриті інновації передбачають залучення значно більшої кількості стейкхолдерів до інноваційного процесу, від дослідників до інноваційних

підприємств, урядів, користувачів інновацій та інших представників громадянського суспільства, що означає створення відкритих інноваційних екосистем, збільшення інвестицій і залучення більшої кількості суб'єктів господарювання та регіонів до економіки знань [7, с. 7].

Погоджуємось із Г. О. Андрощуком, що без реальних кроків держави в напрямку реалізації Лісабонської стратегії, Стратегії Європа 2020 — ініціатива Інноваційний союз, Дублінської декларації 2013 року — Відкриті інновації 2.0, Європейської хмарної ініціативи, Стратегії єдиного цифрового ринку, визначення пріоритетів щодо проведення наукових досліджень і розробок рухатись у цьому напрямку практично неможливо. Основними напрямками стратегії розвитку Національної системи охорони інтелектуальної власності слід вважати питання політики держави щодо повномасштабної охорони прав інтелектуальної власності, а також захисту прав на ці об'єкти від несанкціонованого використання; державної політики щодо результатів розробок, створюваних за рахунок коштів державного бюджету тощо [2, с. 19].

Ще в розпорядженні Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації» від 17.01.2018 р. № 67-р (зі змінами) було зазначено, що одним із важливих елементів Єдиного цифрового ринку Європи (Digital Single Market), а також складовою парадигми «Відкриті інновації — Відкрита наука — Відкритість до світу», яка розвивається в рамках Європейського дослідницького та інноваційного простору, є розбудова Європейської хмари відкритої науки та Європейської інфраструктури даних [20].

Як справедливо зазначено в проєкті Національної стратегії розвитку сфери інтелектуальної власності в Україні на період 2020–2025 роки, поняття інфраструктури комерціалізації об'єктів права інтелектуальної власності слід розглядати як синонім інфраструктури інноваційної діяльності, в якій використовуються об'єкти права інтелектуальної власності. Зазначений підхід відображає сучасний етап інноваційної діяльності, яка в переважній більшості має не лінійний характер (створення об'єкта права інтелектуальної власності та його наступна комерціалізація), а циклічно-мережевий характер (нові продукти та послуги створюються за спільної участі науки, суб'єктів господарювання та споживачів, де механізми створення, захисту та використання об'єктів права інтелектуальної власності мають набагато склад-

нішу природу, чим за лінійного характеру цих процесів) [11].

Отже, для України актуальною необхідністю є докорінний перегляд і перехід на новий етап вдосконалення існуючої державної інноваційної політики з урахуванням успішного досвіду трансформації інноваційної політики країн ЄС. Насамперед це імплементація окремих положень стратегічних документів ЄС щодо: реформування системи управління національною науково-дослідною та інноваційною діяльністю; зміцнення співпраці між науковими установами, зв'язків між освітою, наукою та господарською діяльністю, реалізації спільних програм і посилення транскордонного співробітництва; адаптації національних процедур фінансування до пріоритетів політики, чому сприяє використання податкових пільг та інших фінансових інструментів для заохочення приватних інвестицій у науково-дослідну діяльність [24]. У такий спосіб, як зазначено в положеннях Стратегії розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 року, схваленій розпорядженням Кабінету Міністрів України від 10.07.2019 р. № 526-р (зі змінами), забезпечення сприятливих умов для утворення та функціонування інноваційно активних підприємств, розвитку національної інноваційної екосистеми, залучення вітчизняних та іноземних інвесторів буде сприяти сталому інноваційному розвитку держави [22], що вимагається у відповідь на нові глобальні виклики, які постають сьогодні перед кожною країною світу.

Тому, як було розглянуто, головною умовою сучасного інноваційного розвитку України є розбудова ефективної національної інноваційної екосистеми, в якій із метою підвищення рівня технологічного розвитку країни здійснюється тісна співпраця суб'єктів інноваційної діяльності. У такий спосіб розвиток складових національної інноваційної екосистеми значно залежить від визначення на загальнодержавному рівні підходів, стратегії, вибору моделі формування інноваційної екосистеми, зокрема впровадження концепції «Відкриті інновації 2.0». Слід зазначити, що визначення поняття національної інноваційної екосистеми визначено в Стратегії розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 року, схваленій розпорядженням Кабінету Міністрів України від 10.07.2019 р. № 526-р (зі змінами), відповідно до положень якої національна інноваційна екосистема визначається як сукупність інститутів, відносин, а також різних видів ресурсів, які задіяні в процесі створення та застосування наукових знань і технологій, що мають забезпечи-

ти розвиток інноваційної діяльності [22]. Подібне визначення поняття національної інноваційної екосистеми надається також у ч. 1 ст. 1 проекту Закону України «Про підтримку та розвиток інноваційної діяльності» від 2021 року, яка розглядається як сукупність інституцій, відносин, фінансових і правових інструментів, елементів інноваційної інфраструктури, а також ресурсів (науково-технічних, фінансово-економічних, виробничих, соціальних і культурно-освітніх), задіяних у процесі створення та застосування наукових знань і технологій, що забезпечують розвиток інноваційної діяльності [18]. Водночас в умовах набуття інноваційною діяльністю циклічно-мережевого характеру, вважаємо більш коректним на законодавчому рівні розкрити правову сутність національної інноваційної екосистеми не через поняття «сукупності», а через поняття «мережі».

Детально аналізуючи правові норми Стратегії розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 року, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 10.07.2019 р. № 526-р (зі змінами), можна наголосити, що її лейтмотивом є положення, що національна інноваційна екосистема має забезпечувати реалізацію інноваційного шляху розвитку, а також підвищувати розвиток інноваційної культури в державі, використовуючи, крім фінансових, інші механізми розвитку інноваційної діяльності [22], зокрема правові. Тому, концепція відкритих інновацій постійно вдосконалюється з правової позиції з метою створення відкритих інноваційних екосистем. Водночас, слід звернути увагу на актуальну проблему, що в Україні досі відсутня цілісна нормативно-правова база державної підтримки відкритих інноваційних екосистем та Національна дорожня карта їх розвитку в Європейському дослідницькому просторі (ЄДП).

У Дорожній карті інтеграції України до Європейського дослідницького простору (ERA-UA) 2018 року вказано, що одним із інструментів для ефективного трансферу знань і впровадження відкритих інновацій є розробка та впровадження Стратегії інноваційного розвитку держави з відповідними розділами з трансферу технологій та відкритих інновацій, ефективного використання нематеріальних активів, а також нормативно-правове забезпечення реалізації Стратегії, узгодження її зі стратегіями розумної спеціалізації. Також визначено, що одним із таких інструментів є оновлення урядової Стратегії захисту та використання інтелектуальної власності на основі європейських практик відкритого доступу та від-

критих інновацій [19]. Тому, одним із головних завдань сьогодні є реалізація ефективної політики держави у сфері інтелектуальної власності як невід'ємної складової державної інноваційної політики для цілеспрямованого керівництва технічним прогресом у напрямку прискорення цілей стійкості та спільного процвітання.

З метою реалізації державної інноваційної політики нещодавно було прийнято Стратегію розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 року, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 10.07.2019 р. № 526-р (зі змінами), яка визначає ефективну модель державної підтримки інноваційної діяльності та елементи інноваційної екосистеми. Відповідно до положень даної Стратегії значно критикуються підходи до формування та реалізації державної інноваційної політики. Зазначено, що незважаючи на наявність окремих елементів, відсутня цілісна національна інноваційна екосистема, призначення якої — створення інноваційних продуктів (процесів) та їх швидке виведення на ринок інтелектуальної власності. Для вдосконалення підходів до формування та реалізації державної інноваційної політики у цій Стратегії визначається, що державна інноваційна політика має фокусуватися на напрямках, які відповідають інноваційному процесу в Україні, враховуючи інтереси всіх заінтересованих сторін. Саме тому важливим є налагодження співпраці між усіма учасниками інноваційного процесу, які сприяють інноваціям на всіх етапах створення та впровадження інноваційного продукту [22]. Отже, можна детально простежити відсутність дійсно системного підходу до формування та реалізації державної політики у сфері інноваційної діяльності в Україні.

Проаналізувавши правові норми Плану заходів на 2021–2023 роки з реалізації Стратегії розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 року, затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 09.12.2021 р. № 1687-р (зі змінами) [16], можна дійти висновку, що його правові норми потребують подальшого вдосконалення, оскільки вони не зовсім відповідають актуальним сьогодні викликам стрімкого розвитку інноваційної діяльності в умовах використання концепції відкритих інновацій. Так, в ньому, хоча й закріплені окремі важливі правові засади та елементи концепції відкритих інновацій, водночас так і не знайшли свого закріплення поняття відкритих інновацій і відкритої інноваційної екосистеми. Однак, ще в проекті розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження

плану заходів щодо реалізації Стратегії розвитку сфери інноваційної діяльності на 2019–2021 роки» від 2019 року [17] вони були закріплені.

Отже, Стратегія розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 року, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 10.07.2019 р. № 526-р (зі змінами), передбачає непряму державну підтримку інноваційної діяльності щодо створення сприятливих умов для розвитку інноваційної діяльності в межах інноваційної екосистеми, де виникають інновації, що генеруватиме об'єкти права інтелектуальної власності; створення інфраструктурної системи, яка має потужний характер (наукових, індустриальних і технологічних парків тощо); значне вдосконалення нормативно-правових актів, за допомогою правових норм яких здійснюється ефективна охорона прав інтелектуальної власності (у Стратегії зазначається, що на етапі трансферу інновацій із використанням інструментів державної політики повинна бути розв'язана проблема розбіжності щодо врегулювання правовідносин у сфері інтелектуальної власності між ЦК України та актами спеціального законодавства України, що регулюють зазначену сферу відносин [22]) та сприяння активному розвитку українських інноваційних технологічних стартапів.

Водночас особливо важливим є наближення державної політики у сфері інтелектуальної власності України до єдиної політики ЄС у сфері інтелектуальної власності. Впровадження елементів парадигми «Відкриті інновації» в Україні є важливим завданням для інтеграції України до ЄДП через виконання спільних інноваційних проєктів в промисловості, що проводиться, зокрема в співпраці ЗВО різних країн світу. Потрібно наголосити, що важливим для України є приєднання саме до нової парадигми «Відкриті інновації 2.0», заснованої на моделі «чотирьох спіралей», де суб'єкти публічного адміністрування, суб'єкти господарювання, освітній і науковий сектори та громадяни співпрацюють, щоб спільно створювати об'єкти права інтелектуальної власності. Так, нагальним викликом для України є приєднання до європейської ініціативи «Відкриті інновації», що передбачено Дорожньою картою інтеграції до Європейського дослідницького простору, яка була затверджена ще в 2018 році колегією Міністерства освіти і науки України.

У Дорожній карті інтеграції України до Європейського дослідницького простору (ERA-UA) 2018 року [19] наголошено, що розвиток сучасної національної дослідницької системи України повинен відбуватися в контексті загального реформування економіки та побудови потужної інновацій-

ної економічної системи. Створення єдиного ЄДП і сучасних цифрових платформ відкритих інновацій [13] є вірним дороговказом при формуванні загальноєвропейського ринку ідей, знань, досліджень, нововведень, відкритої науки, що забезпечить: 1) покращення обміну науковими знаннями; 2) багаторівневий, структурований обмін інформаційними галузевими потоками; 3) поширення знань, досвіду, навичок і компетенцій між стейкхолдерами (університетами, бізнес-організаціями, державними та громадськими організаціями) [23].

У Дорожній карті інтеграції України до Європейського дослідницького простору (ERA-UA) 2018 року наголошується, що фіксація й облік інтелектуальної власності у наукових установах і ЗВО не є достатніми. Центри й мережі трансферу технологій належним способом не інтегровано між собою та з іншими елементами інноваційної інфраструктури країни. Незважаючи на зобов'язання України щодо розвитку науково-технічного та наукового потенціалу відповідно до Угоди про асоціацію з ЄС наразі існує неузгодженість із Європейською політикою передачі знань і відкритих інновацій. Розвиток інноваційних екосистем відповідно до європейської парадигми «Відкриті інновації 2.0» відбувається завдяки залученню до інноваційного процесу у відкритих інноваційних екосистемах усіх заінтересованих сторін — промислових підприємств, державних установ, академічних кіл, громадян для створення нових ринків, продуктів, послуг внаслідок переходу від лінійних інновацій до паралельних взаємопов'язаних інноваційних процесів. Отже, відкрита інноваційна екосистема — комунікаційний інструмент публічно-приватного партнерства, спрямований на об'єднання засобів і ресурсів (або як зазначається в науковій літературі «об'єднання патентів» [8]) і надання різного виду послуг суб'єктами інноваційної діяльності, що взаємодіють між собою на договірних засадах, усіх зацікавлених сторін для створення нових знань, продуктів, послуг, технологічних ринків внаслідок переходу від лінійних інновацій до інноваційних процесів, які мають паралельний взаємозв'язок. Тому, необхідно встановити систему стимулів для розвитку інноваційної діяльності, зокрема інноваційних технологічних стартапів, спін-оф компаній, інших суб'єктів інноваційної діяльності ще на початковій стадії реалізації їх інноваційних проєктів. Водночас, на нашу думку, недоліком у положеннях Дорожньої карти інтеграції України до Європейського дослідницького простору (ERA-UA) 2018 року є визначення відкритої інноваційної екосистеми тільки як ко-

мунікаційного інструменту публічно-приватного партнерства, оскільки правові механізми концепції відкритих інновацій включають регулювання як приватно-приватних, так і публічно-приватних партнерських правовідносин.

Згідно з положеннями Дорожньої карти інтеграції України до Європейського дослідницького простору (ERA-UA) 2018 року підкреслюється, що в частині реалізації пріоритету 2б «Оптимальне використання державних інвестицій у дослідницькі інфраструктури» необхідно реалізувати, зокрема ціль щодо забезпечення відкритого доступу до співробітництва з Європейськими дослідницькими інфраструктурами державних наукових установ, університетів та інноваційних МСП. У частині реалізації підпріоритету 5а «Трансфер знань та відкриті інновації» визначено необхідність запровадження на основі досвіду країн ЄС нових механізмів та інструментів політики у сфері інноваційної діяльності на національному рівні, максимального поширення та використання наукових результатів для конкурентоспроможної економіки, інновацій і сталого розвитку, а також охорони прав інтелектуальної власності та ефективного використання об'єктів права інтелектуальної власності. Інструментами для забезпечення трансферу знань і впровадження відкритих інновацій є: оновлення національних пріоритетів розвитку науки і техніки, інноваційної діяльності з урахуванням тенденцій ЄС; визначення пріоритетних напрямів розвитку відкритих інновацій; створення офісу міжнародного трансферу знань для координації участі в міжнародних відкритих екосистемах, а також для консультацій на рівні держави та окремих стейкхолдерів (міжнародний центр компетенцій); створення відкритих інноваційних екосистем у кожному з пріоритетних напрямів та участь у відповідних передових європейських інноваційних екосистемах; створення та ресурсне забезпечення регіональних центрів (офісів) трансферу знань та відкритих інновацій; запровадження щорічного моніторингу комерціалізації об'єктів права інтелектуальної власності, що були поставлені на баланс; використання ліцензій відкритого доступу в Україні; розробка критеріїв оцінювання та моніторингу трансферу знань для наукових установ і промисловості [19].

Слід зазначити, Україна, яка вперше стала асоційованим учасником Рамкової програми з досліджень та інновацій ЄС «Горизонт 2020», розпочала підготовку та адаптацію до входження до програми «Горизонт Європа». В Програмі діяльності Кабінету Міністрів України, схваленої Постановою Верховної Ради України від 04.10.2019 р. № 188-IX,

закріплено, що Україна приєднається до рамкової програми «Горизонт Європа» та можливостей ЄДП [21]. До завдань, які Україна поставила перед собою на цьому шляху й деталізувала їх в оновленій Дорожній карті з інтеграції науково-інноваційної системи України до європейського дослідницького простору, затвердженій наказом Міністерства освіти і науки України від 10.02.2021 р. № 167 [15] у частині реалізації пріоритету 5а «Трансфер знань та відкриті інновації», віднесено необхідність досягнення подібної до визначеної в Дорожній карті інтеграції України до Європейського дослідницького простору (ERA-UA) 2018 року цілі щодо запровадження на національному рівні механізмів та інструментів політики відкритих інновацій і поширення використання результатів наукових досліджень для конкурентоспроможної економіки та сталого розвитку за допомогою реалізації таких завдань: удосконалення нормативно-правової бази у сфері інноваційної діяльності, механізмів та інструментів стимулювання і підтримки розвитку інноваційної діяльності; внесення змін у законодавство в частині створення нової системи пріоритетних напрямів розвитку інноваційної діяльності, орієнтованих на досягнення цілей сталого розвитку; формування культури та набуття навичок відкритих інновацій для ефективної взаємодії освіти, науки, бізнесу та громадянського суспільства; розробки та впровадження системи оцінки та моніторингу трансферу знань і відкритих інновацій; сприяння участі наукових установ, ЗВО та суб'єктів інноваційної діяльності в процесі розробки та впровадження підходу смарт-спеціалізації на регіональному рівні. Також із метою реалізації цього пріоритету зазначено необхідність досягнення цілі щодо розвитку інноваційної інфраструктури з урахуванням найкращих європейських і світових практик через реалізацію завдання формування відкритої національної технологічної платформи для підтримки розгалуженої мережі центрів трансферу технологій і центрів відкритих інновацій, а також забезпечення створення та функціонування регіональних центрів трансферу технологій і відкритих інновацій [14, с. 164; 15].

Отже, повністю погоджуємось із справедливою думкою О. П. Орлюк, що завдяки виваженим крокам Європейської Комісії цілі, завдання та дії, що визначаються на рівні європейських політик, знаходять свого послідовного відображення в актах національного законодавства, зокрема за допомогою запровадження відповідних правових механізмів. Для України, що крокує шляхом євроінтеграції, враховуючи зобов'язання, взяті за

Угодою UA-EU, логічним є врахування парадигми відкритості, яка формується в ЄС [14, с. 166–167].

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Отже, для суб'єктів інноваційної діяльності є необхідним інтеграція України до ЄДП та Єдиного цифрового ринку ЄС, активна участь у реалізації концепції «Відкриті інновації 2.0» та прискорення відкритого трансферу технологій. Із метою реалізації Дорожньої карти з інтеграції науково-інноваційної системи України до європейського дослідницького простору, затвердженої наказом Міністерства освіти і науки України від 10.02.2021 р. № 167 необхідно прийняти урядове рішення на рівні Кабінету Міністрів України.

Негативною є тенденція, що, незважаючи на опублікування з 2008 року EU's Open Innovation Strategy and Policy Group великої кількості Звітів щодо втілення принципів відкритих інновацій і необхідних для цього рамок умов, сьогодні немає жодної країни в світі, яка б прийняла Національну стратегію відкритих інновацій.

Водночас успішним прикладом розробки окремої стратегії підтримки відкритих інновацій є Національна стратегія відкритих інновацій Австрії до 2025 року, яку було розроблено Федеральним міністерством науки, досліджень та економіки і Федеральним міністерством транспорту, інновацій і технологій у 2016 році. Цікаво, що Австрія — перша країна ЄС, яка розробила Національну стратегію відкритих інновацій. Слід підкреслити, що лідерами розвитку відкритих інновацій є: Швеція, Данія, Німеччина, Фінляндія, також використовують правові засади концепції

відкритих інновацій: Велика Британія, Словенія, Іспанія, Словаччина, Хорватія, Естонія, найменш застосовуваною парадигма відкритих інновацій є в Латвії та Румунії. Однак, у цих країнах не було розроблено та прийнято окремої Національної стратегії розвитку відкритих інновацій. Хоча у кількох країнах можна спостерігати тенденцію до впровадження правових засад відкритих інновацій у інші Стратегії, а також залучення представників громадянського суспільства до відкритої інноваційної діяльності. Наприклад, у Німеччині, Фінляндії, Великобританії, Швеції, Іспанії та США відкриті інноваційні принципи та методи зазначаються в ключових документах Стратегії інноваційної політики, а також існує інтенсивна тенденція переходу до моделі інноваційної діяльності «Quadruple Helix». Сучасні інноваційні стратегії Данії та Естонії прямо не визначають правові механізми відкритих інновацій, але існують ознаки щодо залучення представників громадянського суспільства до провадження відкритої інноваційної діяльності.

Тому, на нашу думку, необхідною є рекомендація розробки та прийняття Національної стратегії відкритих інновацій України, щоб Україна стала взірцем у використанні правових механізмів концепції «Відкриті інновації 2.0» та почала відігравати роль новатора на міжнародному рівні в створенні та впровадженні рамок умов за допомогою розробки та прийняття окремої стратегії розвитку відкритих інновацій із метою включення правових засад відкритих інновацій на стратегічному рівні та відкриття мережі суб'єктів інноваційної діяльності.

Література

1. Alexy O., Criscuolo P., Salter A. J. Does IP strategy have to cripple open innovation? MIT Sloan Management Review. 2009. Vol. 51, Issue 1. P. 71–77.
2. Андрощук Г. О. Україна в Глобальному інноваційному індексі. Проблеми та перспективи розвитку інноваційної діяльності в Україні: X Міжнародний бізнес-форум, 21 березня 2017 року. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2017. С. 16–20.
3. Vijnzich D. The Open Innovation model: some issues regarding its internal consistency. Journal of Innovation Economics & Management. 2012. No 10. P. 145–165.
4. Brem A., Nylund P. A., Hitchen E. L. Open innovation and intellectual property rights: How do SMEs benefit from patents, industrial designs, trademarks and copyrights? Management Decision. 2017. Vol. 55, No 6. P. 1285–1306.
5. Curley M., Salmelin B. Open Innovation 2.0: The New Mode of Digital Innovation for Prosperity and Sustainability. Springer, 2018. 147 p.
6. Deschamps I., Macedo M. G., Eve-Levesque Ch. University-SME Collaboration and Open Innovation: Intellectual-Property Management Tools and the Roles of Intermediaries. Technology Innovation Management Review. 2013. No 3. P. 33–41.
7. European Commission, Directorate-General for Research and Innovation. Better regulations for innovation-driven investment at EU level: commission staff working document. Publications Office, 2016. 40 p.

8. Grzegorzczak T. Managing intellectual property: Strategies for patent holders. *The Journal of High Technology Management Research*. 2020. Vol. 31, Issue 1. URL: https://www.researchgate.net/publication/341214530_Managing_intellectual_property_Strategies_for_patent_holders
9. Hagedoorn J., Zobel A.-K. K. The role of contracts and intellectual property rights in open innovation. *Technology Analysis and Strategic Management*. 2015. Vol. 27, No 9. P. 1050–1067.
10. Leveque F., Meniere Y. Copyright versus Patents: The Open Source Software Legal Battle. *Review of Economic Research on Copyright Issues*. 2007. Vol. 4 (1). P. 27–46.
11. Національна стратегія розвитку сфери інтелектуальної власності в Україні на період 2020–2025 роки: проєкт від 06 листопада 2019 року. URL: https://drive.google.com/file/d/1oqjabxZiTempwJjaZsO1NoLt7fvP_qxj/view
12. Veer T., Lorenz A., Blind K. How open is too open? The mitigating role of appropriation mechanisms in R&D cooperation settings. *R&D Management. Special Issue: Management of external resources in R&D*. 2016. Vol. 46, Issue S3. P. 1113–1128.
13. Опекун О. «Відкриті інновації» в моделі функціонування регіональної інноваційної екосистеми. *Інноваційне підприємництво: креативність, комерціалізація, екосистема: Навчальний посібник для вищих навчальних закладів / авт. кол.: Ю. М. Бажал, І. В. Бакушевич, У. Венесаар та ін. / за ред. д-ра екон. наук, проф. Ю. М. Бажала. К.: Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2015. С. 222–225.*
14. Орлюк О. П. Політика відкритої науки в Європейському Союзі як глобальний орієнтир для України: правовий вимір. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2021. № 6. С. 158–172.
15. Про затвердження дорожньої карти з інтеграції науково-інноваційної системи України до європейського дослідницького простору: наказ Міністерства освіти і науки України від 10 лютого 2021 року № 167. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2021/02/12/edp-nakaz.pdf>
16. Про затвердження плану заходів на 2021–2023 роки з реалізації Стратегії розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 9 грудня 2021 року № 1687-р (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1687-2021-%D1%80#Text>
17. Про затвердження плану заходів щодо реалізації Стратегії розвитку сфери інноваційної діяльності на 2019–2021 роки: проєкт розпорядження Кабінету Міністрів України від 2019 року. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/mon-proponuye-do-gromadskogo-obgovorennya-proyekt-rozporyadzhennya-kabinetu-ministriv-ukrayini-pro-zatverdzhennya-planu-zahodiv-shodo-realizaciyi-strategiyi-rozvitku-sferi-innovacijnoyi-diyalnosti-na-2019-2021-roki>
18. Про підтримку та розвиток інноваційної діяльності: проєкт Закону України від 2021 року. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/gromadske-obgovorennya-zakonoprojekt-shodo-pidtrimki-ta-rozvitku-innovacijnoyi-diyalnosti>
19. Про схвалення дорожньої карти інтеграції України до Європейського дослідницького простору (ERA-UA): рішення колегії Міністерства освіти і науки України від 22 березня 2018 року № 3/1–7. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/kolegiya-ministerstva/2018/05/1-dorozhnya-karta-integratsii-ukraini-do-evro.pdf>
20. Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації: розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 січня 2018 року № 67-р (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80#Text>
21. Про схвалення Програми діяльності Кабінету Міністрів України: Постанова Верховної Ради України від 4 жовтня 2019 року № 188-IX (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/188-20#Text>
22. Про схвалення Стратегії розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 10 липня 2019 року № 526-р (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/526-2019-%D1%80>
23. Second EOSC Stakeholders Forum, November 21–22, 2018. Austria Center Vienna, 2018. URL: <https://eoscipilot.eu/search/node/Second%20EOSC%20Stakeholders%20Foru>
24. Хаустов В. К. Інноваційний вимір курсу України на євроінтеграцію. *Економіка і прогнозування*. 2018. № 2. С. 135–150.

References

1. Alexy O., Criscuolo P., Salter A. J. Does IP strategy have to cripple open innovation? *MIT Sloan Management Review*. 2009. Vol. 51, Issue 1. P. 71–77.
2. Androshchuk H. O. *Ukraina v Hlobalnomu innovatsiinomu indeksu. Problemy ta perspektyvy rozvytku innovatsiinoi diialnosti v Ukraini: Kh Mizhnarodnyi biznes-forum, 21 bereznia 2017 roku*. Kyiv: Kyiv. nats. torh.-ekon. un-t, 2017. S. 16–20.
3. Vějířech D. The Open Innovation model: some issues regarding its internal consistency. *Journal of Innovation Economics & Management*. 2012. No 10. P. 145–165.

4. Brem A., Nylund P. A., Hitchen E. L. Open innovation and intellectual property rights: How do SMEs benefit from patents, industrial designs, trademarks and copyrights? *Management Decision*. 2017. Vol. 55, No 6. P. 1285–1306.
5. Curley M., Salmelin B. *Open Innovation 2.0: The New Mode of Digital Innovation for Prosperity and Sustainability*. Springer, 2018. 147 p.
6. Deschamps I., Macedo M. G., Eve-Levesque Ch. University-SME Collaboration and Open Innovation: Intellectual-Property Management Tools and the Roles of Intermediaries. *Technology Innovation Management Review*. 2013. No 3. P. 33–41.
7. European Commission, Directorate-General for Research and Innovation. Better regulations for innovation-driven investment at EU level: commission staff working document. Publications Office, 2016. 40 p.
8. Grzegorzczak T. Managing intellectual property: Strategies for patent holders. *The Journal of High Technology Management Research*. 2020. Vol. 31, Issue 1. URL: https://www.researchgate.net/publication/341214530_Managing_intellectual_property_Strategies_for_patent_holders
9. Hagedoorn J., Zobel A.-K. K. The role of contracts and intellectual property rights in open innovation. *Technology Analysis and Strategic Management*. 2015. Vol. 27, No 9. P. 1050–1067.
10. Leveque F., Meniere Y. Copyright versus Patents: The Open Source Software Legal Battle. *Review of Economic Research on Copyright Issues*. 2007. Vol. 4 (1). P. 27–46.
11. Natsionalna stratehiia rozvytku sfery intelektualnoi vlasnosti v Ukraini na period 2020–2025 roky: proiekt vid 06 lystopada 2019 roku. URL: https://drive.google.com/file/d/1oqjabxZiTempwJjaZsO1NoLt7fvP_qxj/view
12. Veer T., Lorenz A., Blind K. How open is too open? The mitigating role of appropriation mechanisms in R&D cooperation settings. *R&D Management*. Special Issue: Management of external resources in R&D. 2016. Vol. 46, Issue S3. P. 1113–1128.
13. Opekun O. «Vidkryti innovatsii» v modeli funktsionuvannia rehionalnoi innovatsiinoi ekosystemy. Innovatsiine pidpriemnytstvo: kreatyvnist, komertsializatsiia, ekosystema: Navchalnyi posibnyk dlia vyshchych navchalnykh zakladiv / avt. kol.: Yu. M. Bazhal, I. V. Bakushevych, U. Venesaar ta in. / za red. d-ra ekon. nauk, prof. Yu. M. Bazhala. K.: Univ. vyd-vo PULSARY, 2015. S. 222–225.
14. Orliuk O. P. Polityka vidkrytoi nauky v Yevropeiskomu Soiuzi yak hlobalnyi oriiientyr dlia Ukrainy: pravovy vymir. Teoriia i praktyka intelektualnoi vlasnosti. 2021. № 6. S. 158–172.
15. Pro zatverdzhennia dorozhnoi karty z intehtratsii naukovo-innovatsiinoi systemy Ukrainy do yevropeiskoho doslidnytskoho prostoru: nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 10 liutoho 2021 roku № 167. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2021/02/12/edp-nakaz.pdf>
16. Pro zatverdzhennia planu zakhodiv na 2021–2023 roky z realizatsii Stratehii rozvytku sfery innovatsiinoi diialnosti na period do 2030 roku: rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 9 hrudnia 2021 roku № 1687-r (zi zminamy). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1687-2021-%D1%80#Text>
17. Pro zatverdzhennia planu zakhodiv shchodo realizatsii Stratehii rozvytku sfery innovatsiinoi diialnosti na 2019–2021 roky: proiekt rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 2019 roku. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/mon-proponuye-do-gromadskogo-obgovorennia-proyekt-rozporyadzhennia-kabinetu-ministriv-ukrayini-pro-zatverdzhennia-planu-zahodiv-shodo-realizatsii-strategiyi-rozvitku-sferi-innovatsiinoi-diialnosti-na-2019-2021-roki>
18. Pro pidtrymku ta rozvytok innovatsiinoi diialnosti: proiekt Zakonu Ukrainy vid 2021 roku. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/gromadske-obgovorennia-zakonoprojekt-shodo-pidtrimki-ta-rozvitku-innovatsiinoi-diialnosti>
19. Pro skhvalennia dorozhnoi karty intehtratsii Ukrainy do Yevropeiskoho doslidnytskoho prostoru (ERA-UA): rishennia kolehii Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 22 bereznia 2018 roku № 3/1–7. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/kolegiya-ministerstva/2018/05/1-dorozhnya-karta-integratsii-ukraini-do-evro.pdf>
20. Pro skhvalennia Kontseptsii rozvytku tsyfrovoy ekonomiky ta suspilstva Ukrainy na 2018–2020 roky ta zatverdzhennia planu zakhodiv shchodo yii realizatsii: rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 17 sichnia 2018 roku № 67-r (zi zminamy). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80#Text>
21. Pro skhvalennia Prohramy diialnosti Kabinetu Ministriv Ukrainy: Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy vid 4 zhovtnia 2019 roku № 188-IX (zi zminamy). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/188-20#Text>
22. Pro skhvalennia Stratehii rozvytku sfery innovatsiinoi diialnosti na period do 2030 roku: rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 10 lypnia 2019 roku № 526-r (zi zminamy). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/526-2019-%D1%80>.
23. Second EOSC Stakeholders Forum, November 21–22, 2018. Austria Center Vienna, 2018. URL: <https://eoscpilot.eu/search/node/Second%20EOSC%20Stakeholders%20Foru>
24. Khaustov V. K. Innovatsiinyi vymir kursu Ukrainy na yevrointehratsiiu. *Ekonomika i prohnouzuvannia*. 2018. № 2. S. 135–150.

НАУКОВЕ ФАХОВЕ ВИДАННЯ

МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ «ІНТЕРНАУКА».
Серія: «Юридичні науки»

INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL «INTERNAUKA».
Series: «Juridical sciences»

№ 7(53)

Головний редактор — *Курило В.І.*

Київ 2022

Видано у авторській редакції

Адреса редакції: Україна, м. Київ, вул. Ломоносова, буд. 18
Контактний телефон: +38 (044) 222 58 89
Контактний телефон: +38 (067) 401 84 35
E-mail: editor@inter-nauka.com

Підписано у друк 31.07.2022. Формат 60×84/8
Папір офсетний. Гарнітура UkrainianSchoolBook. Друк офсетний.
Умовно-друкованих аркушів 9,07. Тираж 100. Заказ № 220.
Ціна договірна. Надруковано з готового оригінал-макета.

Надруковано у видавництві
ТОВ «Центр учбової літератури»
вул. Лаврська, 20, м. Київ
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції ДК № 2458 від 30.03.2006 р.